

DICTUM FACTUM

СКАЗАНО ЗРОБЛЕНО

Юридичний збірник

**Державного університету
інфраструктури та технологій**

№ 2(4)

Київ - 2019

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

04211, Україна

м. Київ, проспект Героїв Сталінграда, 2а

тел.: +38(097)299-42-13

www.jurist.net.ua; www.duit.org.ua

e-mail: duit_pravo@i.ua

DICTUM FACTUM

Державний університет інфраструктури та технологій

№ 2(4), 2019

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС.

СІМЕЙНЕ ПРАВО

<i>Липець Л.В.</i>	Family Code of Conduct: Getting Everyone Together to Listen, Learn and Grow	3
<i>Мартюк А.С.</i>	Особливості правового регулювання майнових відносин за законодавством Європейського Союзу	7
<i>Мусієнко В.В.</i>	Об'єкт договору оренди державного та комунального майна	18

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Беззубов Д.О.</i>	Зарубіжний досвід розвитку господарських товариств і його застосування в Україні	25
<i>Данильченко Ю.С.</i>	Еволюція позиції законодавця щодо правового регулювання граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів	31
<i>Клюєва Є.М.</i> <i>Мигитко Д.С.</i>	Публічно-правовий статус національного банку України	40

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

<i>Ковальчук А.Т.</i>	Цивілізаційні виклики нової технологічної революції: державно-правовий контекст	49
<i>Константий О.В.</i>	До питання особливостей моделі адміністративної юстиції в Україні	55
<i>Хохленко О.М.</i> <i>Хохленко В.М.</i>	Функції органів місцевого самоврядування в контексті проведення реформи децентралізації	63

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

<i>Бурдоносова М.А.</i>	Права людини в контексті філософії права	70
<i>Іванов В.М.</i>	Витоки українського права: владно-суб'єктний аспект	78
<i>Озель В.І.</i>	Основні загрози правам і свободам людини у сучасному світі	85

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Кацавець Р.С.</i>	Особливості психологічної реальності осіб та роль пенітенціарної педагогіки у місцях позбавлення волі	91
<i>Кобилянський О.Л.</i> <i>Михайлов В.О.</i>	Деякі аспекти виявлення та розслідування злочинів у сфері публічних (державних) закупівель	98

<i>Мусієнко А.В.</i>	Актуальні кримінально-правові та кримінологічні аспекти проституції	103
<i>Осадчий В. І.</i>	Кримінальна відповідальність: загальні зауваження	109

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Добкіна К.Р.</i> <i>Мартинюк Ю.О.</i>	Досвід України та країн ЄС щодо правового регулювання боротьби із торгівлею людьми або іншими незаконними угодами щодо передачі людини	118
<i>Мікічурова О.В.</i>	Дефініція міжнародного тероризму в міжнародному праві	124

Редакційна колегія

Головний редактор: Ковальська В.В. д.юрид.наук, проф. (ДУІТ).

Заступник головного редактора: Добкіна К.Р. к.юрид.наук, доцент (ДУІТ).

Відповідальний секретар: Новосельська І.В. к.юрид.наук, доцент (ДУІТ).

Члени редакційної колегії: Армаш Н.О. д.юрид.наук, доцент, заступник директора ЦСЕ ГО; Апаров А.М. д.юрид.наук, проф. (СДПУ ім. А.С.Макаренка); Барабаш О.О. д.юрид.наук, доцент (НУЛП); Беззубов Д.О. д.юрид.наук, проф. (ДУІТ); Дзера О.В. д.юрид.наук, професор (КНУ ім. Т.Шевченка); Дон Альфонсо де Севальос-Ескалера доктор права, доктор історії, доктор політичних наук, професор, (Академія Мілітенсе, віконт де Айалла і маркіз де Ла Флореста, гранд Королівства Іспанії); Желтовські Вадим к.юрид.наук, доцент, (Гуманітарна академія імені Александра Гейштора, Польща); Ільясова Г.А. к.юрид.наук, професор (Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова); Ключова Є. М. д.юрид.наук, доцент (ДУІТ); Ковальчук А.Т. д.юрид.наук, проф. (ДУІТ); Лобжанідзе Г.Ш. д.юрид.наук, проф. (Грузинський авіаційний університет); Матвійчук А.В. к.юрид.наук (ДУІТ); Мичко М.І. д.юрид.наук, проф. (ДУІТ); Осадчий В.І. д.юрид.наук, проф. (ДУІТ); Партенадзе О.А. доктор права, проф. (Батумський держ.унів. ім. Шота Руставели); Россіхін В.В. д.юрид.наук, проф. (ХНУР); Россіхіна Г.В. д.юрид.наук, проф. (ХНУР); Росепашвілі Нана д.юрид.наук, доцент (Тбіліський унів. ім. Давида Агмашенебелі); Скок П.О. к.наук з держ.упр. (ДУІТ); Собоєвий О.М. к.юрид.наук (ДУІТ); Стеценко С.Г. д.юрид.наук, проф. (суддя КАС у складі ВСУ); Юлдашев О.Х. д.юрид.наук, проф. (МАУП); Явор А.О. д.юрид.наук, доцент (НЮУ ім. Ярослава Мудрого).

UDC 347.61

*Lyudmyla Lypets**Attorney-at-law**PhD in Law**Lecturer of Family Law Institute of Postgraduate**Education of Kyiv**National Taras Shevchenko University**Head of the department of expert-legal work of**Trade Union education and science workers of Ukraine*

FAMILY CODE OF CONDUCT: GETTING EVERYONE TOGETHER TO LISTEN, LEARN AND GROW

A family is a delicate edifice, with a natural tendency to fragment, split and move in different directions over generations. New people enter as spouses and children, with their own interests, preferences and life styles. But when a family shares ownership and oversight, and dependence, on shared investments, they challenge this tide. Such connected, “enterprising” families must work continually to head off and manage conflict between an ever enlarging pool of family members, who share blood but know each other less and less.

They often fear conflict because they are more and more of a mystery to each other. While a second generation of brothers and sisters know each other while growing up, when they form families, and third generation cousins grow up apart and see each other only at rare and restrained family gatherings. They may be relative strangers, but they share ownership and potential ownership in significant business, investment, real estate and philanthropic assets. Because of the deep emotional family history, they cannot just be partners coming together to exercise rational self interest. Other ties must be taken into account, like whose uncle did what to your father, or how your siblings are being treated in the business. Actions that are “just business” can hurt personally, and the personal hurt can lead to anger and conflict in other areas.

So, a family that remains together as partners over 3 or more generations always puts family communication, conflict resolution and alignment of interests at the top of their list of critical challenges, and they look for professional help to anticipate or deal with their differences.

The professional often tries to help by convening a family meeting, e.g. a focused gathering of family members (defined in various ways, depending on the context) to discuss, provide alternatives and take action on an issue. Seems reasonable and simple? Yet, I hear many stories where getting together was not just not helpful, but led to feelings that make further contact even less likely, while the problems remain simmering. “We had a family meeting, and it was terrible.” “No one wants to get together a second time.” “Things came out that were better left alone.” “Dad (or Uncle Jerry, or cousin Bob) had a meltdown and walked out.” “No one listens to me because....” Poorly planned and executed family meetings can further traumatize a family, even when a professional brought them together with the best of intentions.

Setting the Stage for a Family Meeting. Nothing is as difficult as the first moments when an inter generational family comes together as a whole family. While not total strangers, they are a collection of differing styles, viewpoints, values, ages, genders, and often ways of living and working. While joined by blood, they feel anxious about whether they can find common ground and work together. They may all be heirs of a business started generations ago. Their whole lives may be formed about the benefits of this legacy, but it does not change the reality that they may be strangers to each other.

Even smaller family meetings such as of parents and their adult children share this anxiety about starting. The feeling of awkwardness, or the fear that one person will dominate, others will not be heard, or that a business issue will trigger deep family emotions, lead to avoidance. A family expresses this by finding it difficult to schedule the meeting, postponing it or limiting the time together.

The problem is that the family members do not know how to create an environment for effective communication. They enter a strange environment without knowing how they can act to overcome the emotional traps and bad habits that they have evolved over time as a family. The first thing that has to be done to convene a family meeting is to make the meeting safe for people to talk to each other in a respectful way, and to be listened to by others.

One way to create a safe harbor in the meeting is to start by having the family create what we call a Code of Conduct, that is about how they will take to each other, not what they will talk about.

A code can be a guide to the difficult process of communicating in a fair and safe manner. It is a list of rules (or expectations) for communication that everyone agrees to hold each other to when they meet or interact as a family. Often a family has many bad habits - dominating, interrupting, blaming, that inhibit communication. A family meeting must become by confronting these bad habits and deciding to help each other change. They are like addicts who have to support each other to make difficult changes. The regular family "rules" grew up over time, to deal with personal relationships and emotional realities, and may be counter productive for a family meeting. The family rules need to change or adapt to meet the difficulties of family members defining their future and agreeing on policies.

Creating the Code of Conduct. Developing a family code of conduct might start with each family member sharing something that they feel that the family has to agree on in order to have a safe harbor for communication at the meeting. This gives each person a chance to share their anxieties before things start. It is not hard for a family member to begin to talk about things that inhibit communication. The first things that inevitably come up are things like "Don't interrupt," "Get everyone to talk, not just the people who always dominate," or "Talk about yourself without blaming others." Each of these can be discussed and defined by the family as a principle of communication. When the family is done, they should write the principles on a large piece of paper and place it on the wall so that everyone can see them through the entire meeting. The more each family member can express concerns and feel that others have heard them, and that the code reflects their own family, the more committed the family will be to them. They understand that the code marks the family's entry into a new way of working together, which will be difficult for them as it means overcoming earlier habits.

Some facilitators begin the discussion with a list of behaviors for good communication. For example, many use the four principles defined by anthropologist Angie Arrien as a guide (which echo another set by Steven Covey):

RULES FOR LIVING LIFE

1. Show up!
2. Pay attention!
3. Tell the truth, without blame or judgment.
4. Be open to outcomes, not attached to an outcome.

This is helpful only if family members have a chance to talk about how each rule would look if it were practiced by their family? They are deceptively simple, easy to think and hard to practice. The point is to actively engage them, and move them from good ideas to practical tools to guide behavior that they accept.

After such a discussion the family will come up with a set of ground rules for communication that they agree will make them more effective. Setting up (or reminding people about) rules or a Code of Conduct should always be the first topic on the agenda of a family meeting (even if it contains just 3 people). The family may define a code that they use for every meeting, but at the beginning they need to be reminded of them. Each person will come in to a family meeting with fears about talking, and concerns that what he or she wants to share will not be listened to, or respected.

There are many types of statement in a family that act as “emotional triggers.” They are statements that when spoken provoke memories, upset feelings, anger, etc. They are triggers because they trigger memories of other events that were hurtful. Rules about behavior can’t always stop these triggers, eruptions of feeling, but they can limit them, and slow down the family as these approach. At their best, rules can help a family consider other ways to deal with being upset. Also, the presence of other family members at a meeting can sometimes help two people who are upset over something to step back and look at what is happening.

The question arises, when there is a code of conduct, what happens if someone does not follow it? Who is in charge of policing it, gently reminding family members who slip up? This role can be jointly handled by the person (a family member or outside helper) who is called the facilitator, the person whose role is to make sure the meeting goes well, and by all family members. A family often allows anyone to break in and observe that someone is not observing the rules. For example, a working family may find family members making comments like, “he isn’t finished,” or “lets slow things down, people seem to be getting upset.” These process comments show that all family members feel responsible for adhering to the rules and are able to call each other to account.

Core Purpose. A second element of the Family Code of Conduct is setting clear expectations for its purpose, what the group is doing, and when or how decisions will be made. Each meeting should have a core purpose, a focus that guides the conversation. This might be, “to learn about the structure of the family trusts,” “to learn what we all want for our family philanthropy policies,” or “plan for the new family leadership.” Having a focus helps make the meeting safer in that there is a sense of what will be off limits, or how deep or what issues can be shared. Sometimes the agreement is that a person can raise an issue, but any individual can decide that they don’t want to talk about it. Or, there may be an agreement that decisions will not be made, and that the purpose of the meeting is to learn about each other. These understandings about the nature of the meeting and its focus are

part of the code of conduct and allow family members to feel comfortable with what will and will not be talked about. This sort of understanding is often critical to having one or more individuals decide to participate in the meeting.

Beyond the Family Meeting. In summary, a family code of conduct is a set of agreed upon rules and understandings that a family creates to make a safe, comfortable and positive setting for family communication in a meeting. A family often has one general Code of Conduct that they adopt for all meetings, and they may also have some agreements about purpose they add for an individual meeting. Each meeting begins with a discussion of what the ground rules for that meeting, beginning with the general code the family has drafted.

A final word about the code of conduct in the context of other areas of family governance and behavior. The family that adopts a code for behavior in a meeting may decide that the rules are important not only in meetings, but in their relationships in general. The whole family may agree to strive to adopt these standards for all their communication and behavior together. The Code of Conduct may become part of their family mission, vision and values, and their family constitution.

List of references:

1. Marital Conflict by Proxy After Father Kills Mother: The Family Therapist As an Expert Witness in Court, Tony Kaplan, *Fam Proc* 37: 479-494, 1998;
2. Commonwealth, Parliamentary Debates, Senate, 13 December 1973, 2827 (L Murphy—Attorney-General), 2829. See also Commonwealth, Parliamentary Debates, Senate, 3 April 1974, 640 (L Murphy—Attorney-General), 641;
3. L Young and G Monahan, *Family Law in Australia* (7th ed, 2009), [7.5]. The Convention on the Rights of the Child was particularly significant in shaping reforms to pt VII of the Family Law Act in the Family Law Reform Act 1995 (Cth). See Ch 2.;
4. Family Law Act 1975 (Cth) s 43(1)(c). The protection of children reflects art 24 of the International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, [1980] ATS 23, (entered into force generally on 23 March 1976). Although Australia did not ratify the covenant until 1980, the object of protecting children is consistent with the ICCPR and also art 25(2) of the earlier convention, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, (entered into force generally on 10 December 1948). See Ch 2;
5. International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, [1980] ATS 23, (entered into force generally on 23 March 1976), art 23;
6. House of Representatives Standing Committee on Family and Community Affairs—Parliament of Australia, *Every Picture Tells a Story: Report on the Inquiry into Child Custody Arrangements in the Event of Family Separation* (2003); House of Representatives Standing Committee on Legal and Constitutional Affairs—Parliament of Australia, *Report on the Exposure Draft of the Family Law Amendment (Shared Parental Responsibility) Bill 2005* (2005);
7. House of Representatives Standing Committee on Family and Community Affairs—Parliament of Australia, *Every Picture Tells a Story: Report on the Inquiry into Child Custody Arrangements in the Event of Family Separation* (2003), 12–13;
8. D Higgins and R Kaspiew, “Mind the Gap...”: Protecting Children in Family Law Cases’ (2008) 22 *Australian Journal of Family Law* 235, 244. See also International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, [1980] ATS 23, (entered into force generally on 23 March 1976), art 17, set out in Ch 2;
9. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 18 December 1979, [1983] ATS 9, (entered into force generally on 3 September 1981); Declaration on the Elimination of Violence against Women 20 December 1993, UN GAOR, A/RES/48/104, (entered into force generally on 23 February 1994).

УДК 347.121.2

*Мартюк Аліна Сергіївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
юридичного факультету
Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

***Анотація.** Намагання гармонізувати цивільне право в рамках права ЄС все ще мають вигляд фрагментарної гармонізації з метою попередження викривлень у конкуренції або усунення бар'єрів у торгівлі або коли гармонізація цивільного права є частиною окремої "політики" Співтовариства. По суті, такий стан речей є поміркованим варіантом, проміжним між повною відокремленістю європейських національних правових систем та перспективною ідеєю Європейського кодексу приватного права. Метою цієї публікації є визначення характеру та тенденцій регулювання цивільних майнових відносин в рамках ЄС, зокрема, сфери регулювання, рівня та характеру правових приписів.*

Ключові слова: директива, авторське право, немайнові права, інформація, захист, правові наслідки, шкода, інтелектуальна власність.

Summary. *The purpose of this publication is to identify the nature and trends of the regulation of civil property relations within the EU, in particular, the scope, level and nature of legal requirements.*

Recently, EU activity has been expanding to meet the challenges of new technology and commercial innovation, in particular computer technologies, which pose serious intellectual property rights issues - the protection of computer software and the protection of databases. On the other hand, as noted in the literature, copyright (copyright) was essentially relegated to the service sector. Creating videos - and to a lesser extent CDs - meant that renting copyrighted results became a form of use. However, the national laws of some Member States gave the copyright owner control over the lease of copies of his creation, at a time when others did not, which led to the fact that the record, which was once sold, could be rented by the buyer for no reference to the copyright of the owner. Another problem was to coordinate the various layers of regulations and bureaucratic control of broadcasting, to open up the possibility of free translation. As a result of the active involvement of the European institutions, a new powerful legal mechanism on intellectual property rights has been formed, which has been generalized by the Directive of the European Parliament and of the Council.

As defence of consumers is separate "politics" of ЄС, a "hard" instrument is used in this sector mostly. Traditional "actors" - suppliers of commodities, works and services and their customers operate at the internal market of ЄС, thus last or the same suppliers, or

end-user, play role of. Consumers or physical persons, or state or territorial or local imperious organs (the same physical persons-consumers of state or municipal services stand after that), play role of. Market contract relations that is folded are divided, thus, on commercial (a "businessman is a businessman") and consumer (a "businessman is a consumer"). Separately market relations stand a "businessman is the state", where member-state EC (whether territorial or local imperious organs) comes forward, remaining a public legal subject, by the equal in rights side of contract with a private person; these relations gravitate to the consumer, as the state (her organs) does not pursue the aim of receipt of profit. Occupy the special place.

Harmonization of civil law, in opinion of європейських legislators, comes forward as part of social politics of EC, consumer politics and right for consumers are included in that, in particular, contract and tort right for consumers.

Widespread in EC is practice of bringing in to developments of leading legists and other specialists, that called to organize further work and formulate both the results of developments and conceptual positions on the future. A європейська commission offered four basic variants in relation to initiatives of EC from a contract right: 1) no active action from the side of EC; 2) providing of development of principles of common contract law that conduces to greater convergence of national legislation of countries-members; 3) upgrading of current legislation of countries-members; 4) acceptances of new all-round legislation are at the level of EC.

In the process of approaching of legislation of Ukraine to the legal terms of internal market of EC it costs to take into account, that realities of present time put before acquis EC new tasks to development in the field of market, including task of forming of bases of the "наднаціонального" adjusting of civil legal relations.

Keywords: directive, copyright, moral rights, information security, legal consequences, damage, intellectual property.

Одне з чільних місць у праві ЄС за своїм значенням, питомою вагою та впливом займає правовий інститут права компаній (корпоративне право ЄС). Цей інститут всебічно досліджено у вітчизняній літературі [1, с. 34], але треба взяти до уваги, що він стоїть на порозі реформування. Деякі дослідники вельми критично ставляться до ситуації, коли директива, що набрала чинності, починає заважати подальшим національним реформам, які можуть виглядати як такі, що суперечать праву ЄС щодо компаній [2, с. 180]. Отже, незважаючи на досягнутий високий рівень у дослідженнях, інститут права компаній ЄС потребує подальшого інтенсивного вивчення.

Більшість директив з права компаній базується на ст. 44 (2g) Договору про заснування Європейського Співтовариства (надалі — ДзЄС) [3, с. 140], яка покладає на Раду та Комісію “координацію до тої міри, яка необхідна для захисту інтересів членів та інших осіб, заходи самозахисту компаній чи фірм держав-членів, відповідно до положень другого пункту статті 48, беручи до уваги забезпечення рівноцінності таких заходів у рамках Співтовариства”. Метою правового регулювання діяльності компаній ЄС є створення спільних правових рамок для організації приватних осіб. Основоположним у регулюванні є принцип вільного руху осіб, на якому, у свою чергу, ґрунтується принцип “свободи бізнесового заснування”. Ця “свобода”, у свою чергу, впливає з

загального правового принципу внутрішнього ринку ЄС — взаємного визнання. У ст. 293 ДзЄС передбачається, що держави-члени “за необхідності, вступають у переговори одна з одною з метою забезпечити... взаємне визнання компаніями чи фірмами, відповідно до положень частини другої статті 48, збереження прав юридичної особи у випадку перенесення їх місцезнаходження з однієї країни до іншої та можливість злиття між компаніями чи фірмами, які керуються законами різних країн”. Згідно зі статтею 48 ДзЄС, компанії чи фірми, які засновані у відповідності до законодавства будь-якої держави-члена, зареєстроване місцезнаходження, центральний офіс та основна підприємницька діяльність яких знаходяться всередині Співтовариства, прирівнюються з точки зору права на заснування та економічну діяльність до фізичних осіб, що є громадянами держав-членів. При цьому, згідно з частиною другою статті 48 ДзЄС, під “компаніями або фірмами” розуміються компанії і фірми, які засновані згідно з цивільним або комерційним правом, а також інші юридичні особи, що підлягають регулюванню в рамках приватного чи публічного права, за виключенням неприбуткових юридичних осіб. Отже, принцип свободи бізнесового заснування стосується й юридичних осіб, зокрема компаній.

Йде поступовий розвиток європейського інституту неспроможності, хоча дві підписані конвенції з цього питання поки що не набрали чинності. На Європейському континенті цей процес має ознаки уніфікації [7, с. 99]. Важливою частиною інституційного законодавства ЄС з цих питань є Регламент Ради від 29 травня 2000 р. про процедури неспроможності [8, с. 1-18], який набрав чинності 31 березня 2002 р., прийшовши на заміну двостороннім та багатостороннім угодам між країнами-членами ЄС. Він застосовується до колективних процедур неспроможності, що тягнуть за собою повне або часткове позбавлення боржника його прав та призначення ліквідатора.

Останнім часом поширюється активність ЄС з метою відповіді на виклики нової технології та комерційних інновацій, зокрема комп'ютерних технологій, які породжують серйозні проблеми відповідності праву інтелектуальної власності — захист комп'ютерного програмного забезпечення та захист баз даних. З іншого боку, як зазначається в літературі, по суті авторське право (копірайт) було витіснено до сфери послуг. Створення відео - та у меншій мірі компакт-дисків означало, що оренда результатів авторського права перетворюється у форму використання. Проте національне законодавство деяких країн-членів надавало власнику копірайт контроль за орендою копій його творіння, в той момент, коли інші не надавали, а це призвело до того, що запис, який колись було продано, може бути зданий в оренду покупцем за плату без посилань на авторське право власника. Іншою була проблема скоординувати різні нашарування регламентів та бюрократичний контроль за мовленням, відкрити можливість вільного транслювання. Ці проблеми було вирішено засобами “вторинного” законодавства ЄС [9, 103-135]. В результаті активної діяльності європейських інституцій сформовано новий потужний правовий механізм щодо прав інтелектуальної власності, який було узагальнено Директивою Європейського парламенту та Ради ЄС від 29 квітня 2004 р. про реалізацію прав інтелектуальної власності [10, с. 45-85].

Закріплення регулювання контрактних цивільних майнових відносин законодавчими актами ЄС також поки що проявляється лише в певних аспектах та питаннях: захист прав споживачів, захист прав інтелектуальної власності, агентські відносини та ін. Так, сформувалася велика група нормативних актів ЄС з питань державних закупівель. В тих же фрагментарних рамках випрацьовується й прецедентна практика Суду ЄС. Але, разом з тим, законодавче регулювання навіть в окремих напрямках сприяє формуванню єдиної термінології, єдиних правових понять європейського цивільного права, і перш за все — контрактного права. Контрактні відносини регулюються двома інструментами права ЄС — жорстким” або “м'яким”.

Так, оскільки захист споживачів є окремою “політикою” ЄС, в цьому секторі застосовується здебільшого “жорсткий” інструмент. На внутрішньому ринку ЄС діють традиційні “актори” — постачальники товарів, робіт та послуг та їх покупці, причому в ролі останніх виступають або такі ж постачальники, або кінцеві споживачі. В ролі споживачів виступають або фізичні особи, або держава або територіальні чи місцеві владні органи (за якими стоять ті ж фізичні особи-споживачі державних чи муніципальних послуг). Ринкові контрактні відносини, що складаються, поділяються, таким чином, на комерційні (“підприємець — підприємець”) та споживчі (“підприємець — споживач”). Окремо стоять ринкові відносини “підприємець — держава”, де держава — член ЄС (чи територіальні або місцеві владні органи) виступає, залишаючись суб'єктом публічного права, рівноправною стороною контракту з приватною особою; ці відносини тяжіють до споживчих, оскільки держава (її органи) не переслідує мети отримання прибутку. Особливе місце займають деліктні відносини “підприємець — споживач”.

Гармонізація цивільного права, на думку європейських правників, виступає як частина соціальної політики ЄС, до якої входить споживча політика та право споживачів, зокрема, контрактне та деліктне право споживачів [11, с.344, 346]. У сфері захисту прав споживачів прийнято ряд директив, що гармонізують законодавство країн-членів з цього питання: директиви Європейського парламенту та Ради ЄС від 11 травня 2005 р. про нечесну комерційну практику у відносинах “підприємець — споживач” на внутрішньому ринку [12, с. 22-39], від 25 травня 1999 р. про деякі аспекти продажу споживчих товарів і пов'язані з цим гарантії [13, с.12-16], від 19 травня 1998 р. щодо приписів для захисту інтересів споживачів [14, с. 51-55], від 16 лютого 1998 р. про захист споживача при зазначенні цін на товари, що їх пропонують споживачам [15, с. 27-31], від 20 травня 1997 р. про захист споживачів відносно контрактів, що укладаються на відстані [16, с. 19], від 26 жовтня 1994 р. про захист покупців щодо деяких аспектів контрактів, пов'язаних з придбанням права користування нерухомістю на основі “таймшеру” [17, 83]; директиви Ради ЄС від 5 квітня 1993 р. про нечесні умови у контрактах, що укладаються зі споживачами [18, с. 29], від 13 жовтня 1990 р. про подорожі, відпустки і тури на пакетних умовах [19, с. 59], від 22 грудня 1986 р. про зближення законів, підзаконних актів та адміністративних положень країн-членів щодо споживчого кредиту [20, с. 17], від 20 грудня 1985 р. про захист споживача відносно контрактів, що укладаються поза бізнесовими приміщеннями [21, с. 31], та ін.

Питання якості товарів регулюються директивою Ради ЄС від 25 липня 1985 р. про зближення законів, підзаконних актів та адміністративних положень країн-членів щодо відповідальності за неякісні товари [22, с. 29-33]. Зокрема, нею уніфіковано поняття “школа” як термін права захисту споживачів. Це один з прикладів намагання уніфікувати цивільно-правову термінологію в умовах відсутності загальносоюзного цивільного кодексу. Можна також відзначити пов'язану з питаннями захисту споживачів групу директив щодо реклами: від 31 березня 1992 р. про рекламу медичних товарів [23, с. 13], від 3 жовтня 1989 р. про координацію деяких положень, встановлених законами, підзаконними або адміністративними актами у країнах-членах стосовно ведення діяльності з телевізійного мовлення [24, с. 60], від 10 вересня 1984 р. щодо зближення законів, підзаконних актів та адміністративних положень у країнах-членах стосовно реклами, що уводить в оману [25, с. 17], стосовно реклами і спонсорування тютюнових виробів [26] та ін.

Варто відзначити, що, незважаючи на подекуди фрагментарний характер, законодавче регулювання з боку інституцій ЄС навіть в окремих напрямках сприяє формуванню єдиних правових понять європейського цивільного права, і перш за все — уніфікованого права комерційних контрактів. Крім того, поступово проявляється тенденція до врегулювання законодавством ЄС всього спектра комерційних контрактних відносин.

Звертають на себе увагу практика та перспективи застосування “м'якого” інструменту уніфікації норм, що регулюють “горизонтальні”, контрактні відносини цивільно-правового характеру. Ідея Європейського кодексу приватного права та Європейського цивільного кодексу, яку було висунуто ще у 70-х рр., набула розвитку в доктринальних “ілюстративних” проектах цивільного кодексу. На перших порах доктринальна розробка кодексу обмежувалася загальними принципами у сфері договірного права, причому було сформовано структуру та зміст деяких принципів [36, с. 3]. Серед доктринальних проектів особливо визначним вважається проект, розроблений групою правознавців під керівництвом данського професора О. Ланде, але замість розробки Європейського єдиного торгового кодексу, що передбачалося спочатку, проект обмежився принципами європейського договірного права (Principles of European Contract Law — ECL), застосовними як взагалі, так й щодо комерційних контрактів. Крім загальних положень, проект визначив структурні розділи (“книги”): контракти та інші юридичні акти; контракти та неконтрактні права та зобов'язання; особливі контракти; некомерційне втручання; недоговірна відповідальність за шкоду; безпідставне збагачення; передача рухомих речей; забезпечення рухомими речами; трасти [37]. PECL розроблялися з урахуванням Принципів міжнародних комерційних контрактів UNIDROIT [38] (із змінами), але на відміну від останніх — стосовно не тільки комерційних, а й інших “транскордонних” контрактів. Разом з тим стало з'являтися все більше розробок, розрахованих на окремі види договірних правовідносин [39].

Незважаючи на квазінормативний характер подібних проектів, вони мають суттєве практичне значення. Так, у контексті українського законодавства (ст. 627 ЦК України) сторони (наприклад, українська і “європейська”) є вільними у визначенні умов договору, а отже, можуть використати PECL у якості

погодженого взірця. PECL можуть також виступати у якості допоміжного інструмента для українських нормотворців та суддів. У вітчизняній літературі слушно підкреслюється необхідність повнішого врахування принципів UNIDROIT [40, с. 244]. Такий же підхід можна застосувати й до PECL.

Поширеною в ЄС є практика залучення до розробок провідних правознавців та інших фахівців, що покликані організувати подальшу роботу та формулювати як результати розробок, так й концептуальні положення на майбутнє. Європейська комісія запропонувала чотири основних варіанти щодо ініціатив ЄС з контрактного права: 1) ніякої активної дії з боку ЄС; 2) забезпечення розробки принципів спільного контрактного права, що веде до більшої конвергенції національного законодавства країн-членів; 3) підвищення якості діючого законодавства країн-членів; 4) прийняття нового всестороннього законодавства на рівні ЄС [41]. Згодом Європейський парламент прийняв резолюцію від 15 листопада 2001 р. “Зближення цивільного та комерційного права”, у якій підкреслив необхідність продовжувати гармонізацію контрактного права з метою спростити здійснення транскордонних правочинів в рамках внутрішнього ринку ЄС та забезпечити правовий захист (параграф 6) [42, с. 540]. На розвиток прийнятих рішень Європейською комісією 12 лютого 2003 р. прийнято План дій “Більш когерентне Європейське контрактне право”, де ще раз підкреслюється значення більш зв'язаних норм контрактного права, а також сполучення нерегуляторних та регуляторних заходів для подолання у відносинах внутрішнього ринку ЄС існуючих бар'єрів, що виникають від несумісності національного законодавства країн-членів та амбівалентності правової термінології. Було поставлене завдання запровадити три види заходів: 1) підвищити єдність *acquis* (тобто правового надбання) ЄС у сфері контрактного права; 2) забезпечити опрацювання єдиної для ЄС загальної термінології контрактного права; 3) надалі вивчити питання — чи проблеми у царині європейського контрактного права потребуватимуть розв'язок, що не мають секторальної специфіки, зокрема таких розв'язок, як нормативний “опційний інструмент” [43].

Одним з останніх документів Європейської комісії з гармонізації в цілому контрактного права є Комюніке від 11 жовтня 2004 р. “Європейське контрактне право та перегляд *acquis*: шлях уперед” [44]. У цьому документі уперше офіційно поставлено завдання розробити спільний рамковий довідковий документ (Common Frame of Reference — CFR), який має містити чітку термінологію, основоположні принципи та ув'язані між собою правила контрактного права, створені на базі *acquis* та кращих варіантів розв'язання проблем, що їх знайдено в рамках правопорядку країн-членів ЄС. Крім того, поставлено завдання продовжити опрацювання на майбутнє “опційного інструменту”, яким можна було б користуватися за бажанням сторін правовідносин як альтернативою колізійному застосуванню національного законодавства країн-членів, та встановлено “параметри” такого опрацювання. При цьому Європейська комісія висловила застереження про відсутність з її боку намірів пропонувати “Європейський цивільний кодекс” (параграф 2.3 Комюніке).

Незважаючи на скептичну позицію Європейської комісії щодо створення кодексу, у Комітеті Європейського парламенту з внутрішнього ринку та захисту споживачів продовжують схвально ставитися до ідеї створення у майбутньому Європейського зобов'язального кодексу або навіть “повнорозвинутого”

Європейського цивільного кодексу [45]. Але поки що наразі розробка контрактного права “м'яким” інструментарієм активно просувається здебільшого в напрямку споживчого права, зокрема, в напрямку вдосконалення вже існуючого *acquis*, наприклад, з питання тягаря доказування (параграф 5.6 Додатку I до “Зеленої книги” з огляду споживчого *acquis*) [46]. Поступовість у підготовці Європейського цивільного кодексу, залучення до розробки широкого кола експертів (*stakeholders*), коли в результаті видаються офіційні документи “м'якого” права, та оприлюднення аналізу їх позицій означає підвищення рівня демократії, “деполітизацію” процесу створення кодексу, що підвищуватиме рівень його легітимності на момент прийняття [47, с. 675-697].

“*Acquis*” ЄС включає не тільки нормативні положення, а й практику в рамках судової системи ЄС, що її запроваджено рішеннями Суду ЄС та Суду першої інстанції, оскільки ці рішення є обов'язковими для всіх суб'єктів права ЄС. Предметна компетенція Суду ЄС не пов'язана звичайними рамками компетенції інститутів ЄС. Його прецедентна практика має справу із значно ширшим діапазоном цивільних відносин через преюдиціальну процедуру надання національним судам країн — членів ЄС висновків про відповідність законодавству ЄС будь-яких цивільно-правових відносин.

Перш за все, Суд ЄС гармонізує практику тлумачення і застосування термінів, понять і категорій національного права країн-членів. Так, Х. Міклітц та Є. Везеріл наводять як приклад справу, коли питання виникло у зв'язку з неналежною якістю двигунів, що їх було поставлено фірмою Sulzer SA фірмі Alsthom Atlantic SA та згодом поставлено, у свою чергу, голандській компанії. Основною проблемою стала ст. 1643 Французького цивільного кодексу, згідно з якою продавець “відповідає за будь-які приховані дефекти, навіть і тоді, коли він про них не знав, якщо тільки у цьому випадку не було обумовлено, що він не приймає на себе ніякого гарантійного зобов'язання”. У своїй судовій практиці Касаційний суд Франції інтерпретував цю статтю як незаперечну презумпцію того, що виробник або торговець знає про будь-які дефекти проданих товарів. Цієї презумпції можна уникнути тільки тоді, коли контракт укладено з торговцем, що діє у тій самій спеціалізованій галузі. В процесі розгляду справи в національному суді Sulzer SA висунула заперечення, що судової практики, подібної до практики Касаційного суду Франції, немає в жодній державі — члені ЄС і що така практика спотворює конкуренцію на ринку ЄС та стає на заваді вільному рухові товарів. Комерційний трибунал Парижу звернувся з преюдиційним запитом до Суду Європейських Співтовариств щодо інтерпретації статей 2,3(f), 34 та 85(1) Договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства (у редакції, що діяла на той час). Суд у відповіді на запит зазначив, що вказані статті Договору мають бути інтерпретованими як такі, що не забороняють застосування судової практики країн — членів ЄС, яка, не дозволяючи особам, що продають товари шляхом торгівлі, доказувати, що на дату поставки товарів вони не знали про дефекти цих товарів, має ефект попередження того, щоби вони спиралися на положення національного законодавства, що дозволяє їм обмежувати їх відповідальність у випадку, коли вони не знали про дефект, таким же чином, як й їх конкуренти в інших країнах-членах. Іншими словами, судову практику у комерційних справах Касаційного

суду Франції було в даному випадку визнано такою, що суперечить законодавству Співтовариств [48, с. 365], а отже, останнє мало бути застосованим в силу свого верховенства. Не можна не погодитися з А. Є. Довгертом, що процеси та результати гармонізації приватного права в Європі мають служити не тільки за орієнтир, а й бути одним із джерел кодифікації цивільного права в Україні [49, с. 66]. При цьому треба мати на увазі й нові європейські підходи останніх років, серед яких відзначається, зокрема, запровадження практик саморегулювання та спільного регулювання; більший рівень децентралізації; полегшення транскордонної діяльності для фізичних осіб та компаній [50]. Отже, у процесі наближення законодавства України до правових умов внутрішнього ринку ЄС варто брати до уваги, що реалії сьогодення ставлять перед *acquis* ЄС нові завдання розвитку у ринковій сфері, в тому числі завдання формування основ “наднаціонального” регулювання цивільно-правових відносин.

Література:

1. Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України / О. Р. Кібенко. — Х. : Страйк, 2015. — 432 с ;
2. Кібенко О. Право товариств (*company law*): порівняльно-правовий аналіз *acquis* Європейського Союзу та законодавства України / О. Кібенко, А. Пен-дак Сарбах. — К. : Юстиніан, 2016. — 496 с.2.
3. Treaty Establishing the European Community // *European Union Law. Selected Documents*. — St.Paul, MN : West Group, 2012. — P. 4-140.
4. Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on takeover bids II *Official Journal of the European Union*. — 2004. — L.142. — P. 12-23.
5. Council Regulation N 2157/2001 of 8 October 2001 on the Statute for a European company (SE) // *Official Journal of the European Communities*. — 2001. — L. 294. — P. 1.
6. Council Regulation N 1435/2003 of 22 July 2003 on the Statute for a European Cooperative Society (SCE) II *Official Journal of the European Union*. — 2003. — L. 207. — P. 1.
7. Бірюков О. М. Гармонізація законодавства про неспроможність в Європі // *Корпоративне право ЄС : навч. посіб.* — К. : ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2014.
8. Council Regulation 1346/2000/EC of 29 May 2000 on insolvency proceedings // *Official Journal of the European Communities*. — 2000. — L. 160. — P. 1-18.
9. Prime T. *European Intellectual Property* // *European Business law* / Ed. by Geraint G. Howells. — Dartmouth : Aldershot, Brookfield, 1996. — P. 103-135.
10. Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights // *Official Journal of the European Union*. — 2004.— L. 157. — P. 45-85.
11. Micklitz H. *European economic law* / H. Micklitz, S. Weatheril. — Ashgate, Dartmouth : London, Brookfield, 1997.
12. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC

and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) № 2006/2004 of the European Parliament and of the Council // Official Journal of the European Union. — 2005. — L. 149. — P. 22-39.

13. Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999 on certain aspects of the sale of consumer goods and associated guaranties // Official Journal of the European Communities. — 1999. — L. 171. — P. 12-16.

14. Directive 98/27/EC of the European Parliament and of the Council of 19 May 1998 on injunctions for the protection of consumers' interests // Official Journal of the European Communities. — 1998. — L. 166. — P. 51-55.

15. Directive 98/6/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 on consumer protection in the indication of the prices of products offered to consumers // Official Journal of the European Communities. — 1998. — L. 080. — P. 27-31.

16. Directive 98/6/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 on consumer protection in the indication of the prices of products offered to consumers // Official Journal of the European Communities. — 1998. — L. 080. — P. 27-31.

17. Directive 94/47/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 1994 on the protection of purchasers in respect of certain aspects of contracts relating to the purchase of the right to use immovable properties on a timeshare basis // Official Journal of the European Communities. — 1994. — L. 280. — P. 83.

18. Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 on unfair terms in consumer contracts // Official Journal of the European Communities. — 1993. — L. 95. — P. 29.

19. Council Directive 90/314/EEC of 13 October 1990 on package travel, package holidays and package tours // Official Journal of the European Communities. — 1990. — L. 158. — P. 59.

20. Council Directive 87/102/EEC of 22 December 1986 for the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning consumer credit // Official Journal of the European Communities. — 1987. — L. 42. — P. 48 ; 1998. — L. 101. — P.17.

21. Council Directive 85/577/EEC of 20 December 1985 to protect the consumer in respect of contracts negotiated away from business premises // Official Journal of the European Communities. — 1985. — L. 372. — P. 31.

22. Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products // Official Journal of the European Communities. — 1985. — L. 210. — P. 29-33.

23. Council Directive 92/28/EEC of 31 March 1992 on the advertising of medicinal products for human use // Official Journal of the European Communities. — 1992. — L. 113. — P. 13.

24. Council Directive 89/552/EEC of 3 October 1989 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the pursuit of television broadcasting activities // Official Journal of the European Communities. — 1989. — L. 298. — P. 23 ; 1997. — L. 202. — P. 60.

25. Council Directive 84/450/EEC of 10 September 1984 relating to the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member

States concerning misleading advertising II Official Journal of the European Communities. — 1984. — L. 250. — P. 17.

26. Directive 1998/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States relating to the advertising and sponsorship of tobacco products // Official Journal of the European Communities. — 1998. — L. 213.

27. Directive 2000/35/EC of the European Parliament and of the Council of 29 June 2000 on combating late payment in commercial transactions // Official Journal of the European Union. — 2000. — L. 200. — P. 35-38.

28. Directive 97/5/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 1997 on cross-border credit transfers // Official Journal of the European Communities. — 1997. — L. 043. — P. 25-30.

29. Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a Community framework for electronic signatures // Official Journal of the European Union. — 2000. — L. 013. — P. 12.

30. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce') // Official Journal of the European Union. — 2000. — L. 178. — P. 1-16.

31. Council Directive 87/344/EEC of 22 June 1987 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to legal expenses insurance // Official Journal of the European Communities. — 1987. — L. 185. — P. 77-80.

32. Council Directive 92/96/EEC of 10 November 1992 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to direct life assurance and amending Directives 79/267/EEC and 90/619/EEC (third life assurance Directive) // Official Journal of the European Communities. — 1992. — L. 360. — P. 1-27.

33. Council Directive 86/653/EEC of 18 December 1986 on the coordination of laws of the Member States relating to self-employed agents // Official Journal of the European Communities. — 1986. — L. 382. — P. 17-21.

34. Directive 97/66/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 1997 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the telecommunications sector // Official Journal of the European Communities. — 1998. — L. 024. — P. 1-8.

35. Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data // Official Journal of the European Communities. — 1995. — L. 281. — P. 31-50.

36. Erp S. Codifying European Civil Law: From a General Hard Law to a Sector-Specific Soft Law Project? II European Journal of Civil Law. — 2003. — Vol. 7.1, March. — P. 3.

37. Principles of European Contract Law. Parts I and II / Ed.: O. Lando, H. Beale. — The Hague ; London ; Boston : Kluwer Law, 2000; Principles of European Contract Law. Part III / Ed.: O. Lando, E. Clive, A. Prum, R. Zimmerman. — The Hague ; London ; New York : Kluwer Law, 2003; Принципы Европейского договорного права (дополненная и пересмотренная версия 1998 г.) // Журнал международного частного права. — 1999. — № 1 (23). — С. 40-70; Принципы

Европейского договорного права // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. — 2005. — № 3 (148), март. — С. 124-177 ; № 4 (149), апр. — С. 152-177; European Civil Code. Illustrative draft of possible structure, especially for Books I to III (Revised after meeting of Structure Group on 8-th and 9-th November 2004).

38. Принципы международных коммерческих контрактов. — М. : МЦФЭР, 1996. — 328 с.

39. Erp S. Codifying European Civil Law: From a General Hard Law to a Sector-Specific Soft Law Project? If European Journal of Civil Law. — 2003. — Vol. 7.1, March.

40. Луць В. В. Кодифікація договірної права / Кодифікація приватного (цивільного) права України / В. В. Луць ; за ред. А. Довгєрта. — К. : Укр. центр правничих студій, 2000.

41. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European Contract Law. Brussels, 11.07.2001 // COM (2001) 398 final.

42. European Parliament resolution on the approximation of the civil and commercial law of the Member States. 15 November 2001 // Official Journal of the European Communities. — 2002. — С. 140E. — P. 540.

43. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “A more coherent European Contract Law. An Action Plan”, Brussels, 12/02/2003. — COM(2003) 68 final.

44. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “European Contract Law and the revision of the acquis: the way forward”, Brussels, 11/10/2004. — COM(2004) 651 final.

45. Opinion of 25 January 2006 (2005/20022(INI)) of the Committee on the Internal Market and Consumer Protection for the Committee on Legal Affaires on European contract law and the revision of the acquis: the way forward Brussels, 01/03/2006. — COM(2006) 651 final.

46. Commission of the European Communities. Green Paper on the Review of the Consumer Acquis. Brussels, 08.02.2007. — COM(2006) 744 final.

47. Hesselink M. W. The Politics of a European Civil Code // European Law Journal. — 2014. — Vol. 10 (6). — P. 675-697.

48. Micklitz H. European economic law / H. Micklitz, S. Weatheril. — Ashgate, Dartmouth : London, Brookfield, 1997.

49. Довгєрт А. С. Гармонізація приватного (цивільного) права в Європі // Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. Довгєрта. — К. : Укр. центр правничих студій, 2015.

50. A vision for the single market of the 21s' century (European Commission). Brussels, 21 February 2007. IP/07/214.- Europa — Rapid — Press Releases.

Мусієнко Володимир Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри цивільного права

юридичного факультету

Інституту управління та технологій

Державного університету інфраструктури та

технологій,

м. Київ, Україна

ОБ'ЄКТ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА

Анотація. Актуальність даної теми зазначається в тому, що з прийняттям в 2003 році Цивільного Кодексу України, було визначено значну низку новел, які докорінно змінили його концепцію. Відбулися принципові зміни в самій структурі правовідносин, що обумовило в свою чергу зміни, як в суб'єктно-об'єктному складі, так і в змісті самих правовідносин.

Необхідно зазначити в цивілістичній літературі не існує єдиного підходу у визначенні предмета чи об'єкта правовідносин. Одні науковці зазначають об'єктами зобов'язань дії, а об'єктами відносин – речі. Інші науковці – до предмета речових правовідносин відносять речі, а предметом зобов'язання є поведінка суб'єктів.

Визначаючи правовий статус та режим майна комунальної власності, слід зазначити, що він виражається у формулі «що та скільки».

В статті розглядається не тільки вітчизняний досвід визначення правового статусу майна комунальної власності, а й аналізується зарубіжний досвід щодо регулювання відносин в сфері комунальної власності.

Відмежування комунальної власності від державної довело необхідність такого процесу, що позитивно відобразилось на правовому режимі такого майна. Аналізуючи Закон України «Про оренду державного та комунального майна» необхідно зазначити, що мова йде не лише про передачу в оренду сукупності основних засобів, а і про надання орендарю на умовах кредиту грошових коштів та цінних паперів. Передача в оренду майна відбувається у тих випадках коли за будь-яких обставин власник не в змозі його використовувати. Підприємства, майно якого передане в оренду не повинно припиняти свою діяльність, оскільки той факт, що все майно передане в оренду, не означає, що підприємство не може здійснювати підприємницької діяльності.

В статті подаються пропозиції, щодо удосконалення правового статусу та режиму майна державної та комунальної власності.

Ключові слова: правовий статус та режим майна, оренда, державна та комунальна власність, предмет та об'єкт договору.

Summary. Since the Civil Code of Ukraine adopted in 2003 contained a list of novelties that have changed its conception fundamentally, this topic is of vital importance.

The structure of legal relations has been changed drastically which caused changes in both subject-object composition and the content of legal relations themselves.

It is necessary to note that there is no common approach to the determination of a subject or an object of legal relations in civil literature. Some researches state that actions are objects of obligations and things are objects of relations. Other researches classify things as the subject of the property legal relations and behavior of subjects as the subject of obligation.

When determining the legal state and regimen of communal property it is necessary to note that it shows itself in 'what and how much' formula.

The article deals with the national practice of determination of the legal state of communal property and analyses the foreign practice of regulation of relations in the field of communal property.

The separation of communal property from the public property has proved to be beneficial for the legal state of this property.

Having analyzed the Law of Ukraine On Leasing of Public and Communal Property it is possible to note that we are talking about something more than just leasing out of a particular amount of fixed assets, it is the provision of a lessee with money funds and securities on a credit basis. The property should be leased out in the case where an owner is unable to use it. Enterprises whose property is being leased out should not be in the process of termination since leasing all the property out does not mean that an enterprise is unable to run its commercial activity.

The article provides recommendations on the improvement of the legal state and regimen of public and communal property.

Keywords: legal state and regimen of property, lease, public and communal property, subject and object of the agreement.

Слід взяти до уваги, що при визначенні предмета та об'єкта правовідносин, в юридичній літературі не існує єдиного підходу. Так, Д.В. Боброва об'єктами зобов'язань називає дії, а об'єктами відносин власності - речі. [1]. Є.А. Суханов зазначає, що предметом речових правовідносин можуть бути лише речі, а предметом зобов'язання є поведінка зобов'язаних осіб. [2]

Мороз М.В., при визначенні предмету договору оренди зазначає, що оскільки об'єктом цивільних правовідносин є різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, здатні задовольняти потреби суб'єктів цих правовідносин, поняття „об'єкт орендних правовідносин” та „предмет договору оренди” є тотожними. [3]

Як зазначає М.І. Брагінський, в найелементарнішому вигляді предмет договору виражається в формулі “що та скільки”. Однак, в деяких випадках законодавством можуть бути встановлені й додаткові вимоги щодо інформації про предмет договору. [4] Тобто предметом договору є те, заради чого він укладається.

Що стосується об'єкту договору, то в юридичній літературі немає єдиної точки зору з цього приводу. Виділяються декілька підходів у визначенні категорії “об'єкт правовідношення”. Одні цивілісти вважають, що об'єктом цивільного правовідношення взагалі, а отже й договору як різновиду правовідношення є те, з приводу чого виникає та здійснюється діяльність його

учасників, тобто - речі (майно); роботи й послуги; результати творчої діяльності; особисті немайнові блага. [5]

Це так звана “речова” концепція об’єкту правовідношення, згідно з якою його властивості визнаються лише за матеріальними предметами навколишнього світу.

Інші вважають, що об’єктом правовідношення слід вважати дії, поведінку зобов’язаних суб’єктів, що направлена на різного роду матеріальні і нематеріальні блага. При цьому необхідно розрізнити поведінку суб’єктів цивільного правовідношення в процесі їх взаємодії між собою і їх поведінку, спрямовану на матеріальне благо. Перше утворює зміст цивільного правовідношення, а друге - його об’єкт. Як правило, механізм впливу цивільного майнового правовідношення своїм змістом на об’єкт такий: уповноважена сторона своєю поведінкою впливає на зобов’язану сторону, яка під впливом цього й здійснює направлені на відповідні матеріальні блага.

Слід звернути увагу на те, що цілісний майновий комплекс в юридичній літературі визначався як об’єкт виробничого призначення, як правило пов’язаний із землею. [6]

Ми вважаємо, що не можна погодитись з тим, що єдиний майновий комплекс як правило пов’язаний з землею. Підприємство може здійснювати свою діяльність і в орендованих приміщеннях. Тому не можна говорити про те, що єдиний майновий комплекс як правило є пов’язаним із земельними ділянками.

Таким чином, як бачимо, ЦК України визначив саме підприємство, а не цілісний майновий комплекс як об’єкт цивільних прав.

Враховуючи це, вважаємо, що необхідно внести зміни до ст. 10 Закону України „Про оренду державного та комунального майна”, якими замінити терміни „цілісні майнові комплекси державних та комунальних підприємств” на термін “підприємства як єдиний майновий комплекс”. [8]

До речі, питання щодо такого об’єкту оренди як цілісний майновий комплекс підприємства (підприємство), заслуговує окремого дослідження. Так, Мороз М.В. вважає правильним визначення об’єктом оренди саме цілісного майнового комплексу, а не самого підприємства в цілому. Він вказує на те, що об’єктом цивільних прав є не саме підприємство, а сукупність його майнових та немайнових прав. Але навіть якщо звести поняття „підприємство” до сукупності майнових та немайнових прав, воно все одно не може бути предметом (з нашої точки зору об’єктом) договору оренди, оскільки ним може бути лише річ, яка характеризується індивідуальною визначеністю і неспоживаністю. Немайнові блага не можуть виступати предметом договору оренди. Він розглядає цілісний майновий комплекс як сукупність основних засобів підприємства. [7]

Не вдаючись до аналізу принципових положень цієї тези, слід зазначити, що в Законі України „Про оренду державного та комунального майна” говориться не лише про передачу в оренду сукупності основних засобів, а і про надання орендарю на умовах кредиту грошових коштів та цінних паперів з урахуванням дебіторської та кредиторської заборгованості, що говорить про перехід до орендаря прав та обов’язків орендованого підприємства. [8] А це в свою чергу говорить про передачу саме підприємства як сукупності не лише майна, але і прав та обов’язків. Крім того як вже зазначалось ЦК України

визначив об'єктом договору оренди саме підприємство, як єдиний майновий комплекс, а не сам єдиний майновий комплекс.

Питання щодо підприємства як об'єкта цивільних прав були предметом дослідження і в юридичній літературі. Так, характеризуючи підприємство як майновий комплекс - об'єкт цивільних прав, який є об'єктом вільного підприємницького обороту, С.А. Степанов виділяє наступні основні характеристики підприємства:

1. Наявність основної підприємницької ланки. В одному випадку ним виступає вдало вибрана земельна ділянка, в іншому - унікальне технологічне обладнання, в третьому - фірмове найменування, репутація тощо.

2. Множинність і повнота прав та обов'язків (прав вимог і боргів)

3. Максимальна деталізація всього майна, яке входить до складу підприємства.

4. Виключна формалізація угод з майновим комплексом.

5. Максимальні заходи по забезпеченню прав третіх осіб, зокрема кредиторів.

6. Обумовлені значимістю для суспільних інтересів підприємств як об'єктів цивільних прав винятки із загальних правил про наслідки недійсності угод і про зміну або розірвання договору купівлі-продажу майнових комплексів.

7. Обтяження (обмеження) речових прав, на відміну від традиційного їх тлумачення відносно підприємства, є його складовим, обов'язковим елементом (як права та борги).

8. Поширення юридичної конструкції підприємства у сфері, як мінімум, трудового, адміністративного галузей права. [9]

На нашу думку підприємство, майно якого передане в оренду, не повинно припиняти свою діяльність, оскільки той факт, що все майно передано в оренду, не означає, що підприємство не може здійснювати підприємницької діяльності.

Ще одна особливість пов'язана, на нашу думку, з орендою цілісного майнового комплексу (підприємства як єдиного майнового комплексу). Статтею 15 Закону України „Про оренду державного та комунального майна” встановлені правила стосовно правонаступництва у разі оренди. Так, цією статтею встановлено, що орендар стає правонаступником прав та обов'язків підприємства відповідно до договору оренди, а у разі оренди цілісного майнового комплексу структурного підрозділу - також правонаступником прав та обов'язків підприємства, пов'язаних з діяльністю цього структурного підрозділу, хоча структурний підрозділ не має відокремлених прав та обов'язків і фактично орендар стає правонаступником не структурного підрозділу, а державного і комунального підприємства, яке створено шляхом виділення (тобто реорганізації) державного підприємства. Статтею 15 Закону України „Про оренду державного та комунального майна”.

Характерною рисою такого об'єкта як підприємство як єдиний майновий комплекс, є особливості оформлення такої оренди.

Окрім цього, на нашу думку, слід звернути увагу на врегулювання питань, пов'язаних з передачею орендареві грошових коштів і цінних паперів, з урахуванням дебіторської та кредиторської заборгованості, а також інших оборотних коштів. Як вже зазначалось вище, ч. 1 ст. 4 Закону України „Про оренду державного та комунального майна” встановлено, що грошові кошти та цінні папери з урахуванням дебіторської та кредиторської заборгованості орендодавець

надає орендареві на умовах кредиту за ставкою рефінансування Національного банку України, а інші оборотні матеріальні засоби викуповуються орендарем.

Слід зазначити, що передача цінних паперів на умовах кредиту є некоректною. Відповідно до ст. 1054 ЦК України встановлено, що за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити відсотки. [10]

Таким чином, викликає сумнів, по-перше, щодо правомірності орендодавців надавати кредити, по-друге, щодо можливості передавати в кредит цінні папери.

Відповідно до Порядку надання в кредит орендареві коштів і цінних паперів також встановлюється, що орендар здійснює права, які впливають з цінних паперів, наданих на умовах кредиту, без права їх відчуження. У разі погашення цінних паперів, наданих на умовах кредиту, протягом строку дії договору кошти, відшкодовані орендареві при їх погашенні, повертаються разом з коштами, наданими йому на умовах кредиту.

Узагалі з приводу цього слід зазначити, що на нашу думку такий підхід на сьогодні суперечить ЦК України та Господарському кодексу України, відповідно до яких об'єктом оренди (в тому числі державного та комунального майна) слід визнати підприємство, а не цілісний майновий комплекс.

Як окремий об'єкт оренди державного та комунального майна виділяється нерухоме майно. Відповідно до ст. 181 ЦК України встановлено, що до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації. [10]

Як зазначалось в літературі мова йде про нерухомість, яка не є цілісним майновим комплексом, тобто про приміщення, будівлі, споруди без обладнання, змонтованого в них та призначеного для здійснення будь-якої діяльності. [11]

Крім цього, Закон України „Про оренду державного та комунального майна” також встановлює перелік майна, яке не може бути об'єктом договору. Так, відповідно до ч. 2 ст. 4 названого закону встановлюється, що не можуть бути об'єктами оренди: цілісні майнові комплекси державних підприємств, їх структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць), що здійснюють діяльність, передбачену частиною першою статті 4 Закону України "Про підприємництво"; цілісні майнові комплекси казенних підприємств; цілісні майнові комплекси структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць) казенних підприємств, що здійснюють діяльність, передбачену частиною першою статті 4 Закону України "Про підприємництво". [12] Тут слід звернути увагу на те, що, як ми вже зазначали вище, об'єктом договору оренди відповідно до ЦК України та Господарського кодексу України є підприємство в цілому, а не цілісний майновий комплекс.

Статтею 4 Закону України „Про підприємництво” встановлено, що державні та комунальні підприємства здійснюють наступні види діяльності: діяльність, пов'язану з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, відповідно до Закону України „Про обіг в Україні наркотичних

засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів” [13]; діяльність, пов'язану з виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї; видобуванням бурштину; охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою; діяльність, пов'язану з технічним обслуговуванням та експлуатацією первинних мереж (крім місцевих мереж) та супутникових систем телефонного зв'язку в мережах зв'язку загального користування (крім супутникових систем телефонного зв'язку в мережах загального користування, які мають наземну станцію спряження на території України та створюються або розгортаються за допомогою національних ракет-носіїв або національних космічних апаратів).

Таким чином, не можуть бути передані в оренду підприємства, які здійснюють перераховані вище види діяльності.

Слід вказати, що перелік майна, яке не може бути об'єктом оренди не є сталим, періодично він зазнає певних змін.

У 1997 році частину першу ст. 4 Закону “Про підприємництво” було розділено на два абзаци, які стали частинами першою і другою цієї статті. Відповідних же змін до Закону “Про оренду державного та комунального майна” внесено не було, тобто як і раніше в ньому зазначається, що об'єктом оренди не можуть бути цілісні майнові комплекси підприємств, організацій або їх структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць), які здійснюють діяльність відповідно до частини першої статті 4 Закону України “Про підприємництво”. Таке положення існує й на сьогодні, що дає можливість для зловживань недобросовісних орендодавців. На нашу думку, це слід відкоригувати шляхом внесення відповідних змін до ст. 4 Закону України “Про оренду державного та комунального майна”.

У 1998 році частину другу статті 4 Закону України “Про оренду державного та комунального майна” було доповнено положеннями, відповідно до яких, крім цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів, що здійснюють діяльність, передбачену частиною першою ст. 4 Закону України “Про підприємництво”, також не можуть бути об'єктами оренди цілісних майнових комплексів казенних підприємств, цілісних майнових комплексів їх структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць), що здійснюють діяльність, передбачену частиною першою ст. 4 Закону України “Про підприємництво”. [12]

Окрім Закону України „Про оренду державного та комунального майна” обмеження щодо об'єктів оренди державного та комунального майна можуть встановлюватись і іншими нормативними актами. Так, Декретом Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 року № 26-92 „Про перелік майнових комплексів державних підприємств, організацій, їх структурних підрозділів основного виробництва, приватизація або передача в оренду яких не допускається” до переліку майнових комплексів державних підприємств, організацій, їх структурних підрозділів основного виробництва, передача в оренду яких не допускається віднесені: радіотелевізійні передавальні центри та об'єкти, що становлять загальнодержавну систему зв'язку, а також об'єкти, що забезпечують зв'язком органи законодавчої та виконавчої влади; магістральні

лінії електропередачі, магістральні трубопроводи; магістральні залізниці; автомобільні шляхи державного значення; метрополітени; водосховища і водогосподарські канали комплексного призначення; міжгосподарські меліоративні системи, гідротехнічні захисні споруди; об'єкти Національного космічного агентства України при Кабінеті Міністрів України; гідро - і атомні електростанції; протирадіаційні споруди; майнові комплекси, що забезпечують постійне розміщення і зберігання державних резервів і мобілізаційних запасів; пенітенціарні заклади; кладовища, крематорії. [14]

Література:

1. Цивільне право. Загальна частина / За ред. професорів Підпригори О.А., Бобрової Д.В. - К.: ВЕНТУРІ, 1995. - С.7.
2. Гражданское право в 2-х томах. Т.1. / Отв.ред. проф. Суханов Е.А. - М.: БЕК, 1993.-384 с.
3. Мороз М.В. Правові питання оренди майна державних підприємств: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НЮАУ. - Харків, 2000. - 20 с.
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. Общие положения. -М.: СТАТУТ, 2000. - С.315-316.
5. Гражданское право Украины. Ч.1 / Под ред. Пушкина А.А., Самойленко М.Харьков: Основа, 1996. - С.167; Мейер Д.И. Русское гражданское право. - М.: СТАТУТ, 2000. - С. 158-159; Гражданское право в 2-х томах. Т.1. / Отв.ред. проф. Суханов Е.А. - М.: БЕК, 1993. - С.51-52.
6. Научно-практический комментарий Закона Украины «Об аренде государственного имущества» / Спасибо И.В., Козаренко Е.В., Стешенко В.Н. - Х.: Фирма «Консум». - 1997. - С.9.
7. Мороз М.В. Правові питання оренди майна державних підприємств. Автореф. дис... канд. юр.наук: 12.00.03 / НЮАУ. - Харків, 2000. - С.9.
8. Закон України „Про оренду державного та комунального майна”
9. Степанов С.А. Имущественные комплексы в российском гражданском праве. - М.: Издательство НОРМА, 2002. – 176 с.
10. Цивільний кодекс України.
11. Научно-практический комментарий Закона Украины «Об аренде государственного имущества» / Спасибо И.В., Козаренко Е.В., Стешенко В.Н. - Х.: Фирма «Консум». - 1997. - С.12
12. Закон України "Про підприємництво".
13. Закон України „Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів”
14. Декрет Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 року № 26-92 „Про перелік майнових комплексів державних підприємств, організацій, їх структурних підрозділів основного виробництва, приватизація або передача в оренду яких не допускається”

УДК 349.17

Беззубов Дмитро Олександрович,
доктор юридичних наук, професор кафедри
конституційного та адміністративного права
юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури
та технологій,
м. Київ, Україна

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ І ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація: в статті розглядається проблема застосування зарубіжного досвіду щодо регулювання діяльності господарських товариств. Визначаються позитивні моменти регулювання в країнах Європейського співтовариства. Подаються пропозиції щодо впровадження досвіду в Україні.

Ключові слова: господарське товариство, господарська діяльність, зарубіжний досвід, товариство, право, регулювання.

Summary. In Europe, the boundary between a joint stock company and a limited liability company is clearly drawn.

A limited liability company is not only a pooling of capital, but also a pooling of a small number of people who know each other well and are jointly and severally liable for the results of their business activities.

Joint-stock companies are companies that accumulate a large amount of funds both individuals and legal entities.

Participation in a joint stock company of such a number of persons requires more detailed legal regulation, unlike limited liability companies.

The European countries have accumulated sufficient experience in the development of joint-stock business, in the organization and activity of limited liability companies that could be used in Ukraine. Such countries can be roughly divided into two groups.

The first group is France and Germany, where the relevant legislation has been in place for a long time, it is detailed and quite stable.

The second group is the Czech Republic, Hungary, and Bulgaria, which have recently been part of the socialist system and are now quite successfully transitioning to a market economy and have some success in the development and establishment of business law.

The first group of countries may be interested in stable, detailed legislation that covers and characterizes the organizational and legal forms of entrepreneurship. The experience of these countries is also the result of many mistakes, especially at the beginning of the practice of corporatization.

The legislation of the second group of countries may be useful in that it reflects not so much what is, but what must be developed or under development.

Shareholder and Limited Liability Companies in these countries act in different legislative forms:

- *sections in trade codes;*
- *sections in the consolidated law on trading companies;*
- *in the form of a separate law on joint stock companies and a law on limited liability companies.*

Historically, there are no relevant sections in the trade codes of France and Germany. Shareholder rights have long since been separated from them, and the regulation of limited liability companies was enshrined in legislation later than other types of trading companies and was not included in the codes in due time.

Keywords: business society, business activity, foreign experience, society, law, regulation.

Виникнення господарських товариств у сучасному вигляді закордоном припадає на кінець 16-17 століття, коли у Голландії була заснована Нідерландська об'єднана Ост - Індійська компанія для індійської торгівлі з основним капіталом 6.5 млн. флоринів. На існування акціонерних товариств вказує те, що у Франції в 17 столітті зустрічаються акції на пред'явника. Протягом 16-17 століття у Франції, Англії, Німеччині, Данії, Португалії, Швеції виникають господарські товариства у формі акціонерних компаній.

Щодо України, то формування акціонерного капіталу відбулося у рамках Російської імперії, де його розвиток був започаткований заснуванням у 1757р. "Російської у Константинополі торговельної компанії". До речі, розвиток господарських товариств відбувався досить повільно, оскільки більш ніж через сто років після заснування першого акціонерного товариства, у 1860 році, їх налічувалось лише 100 з капіталом близько 350 млн. рублів. [1, с.157]

В наш час товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства виступають двома найбільш вагомими організаційно-правовими формами підприємництва як у нас, так і за кордоном. Акціонерні товариства – це переважно форма організації великого капіталу, а товариства з обмеженою відповідальністю характерні для малого та середнього бізнесу.

Наприкінці 80-х років у ФРН нараховувалось близько 400 тисяч товариств з обмеженою відповідальністю, але приблизно 80% з них володіли капіталом менше 100 тисяч марок і тільки 4% мали капітал понад 1млн марок. Середній розмір капіталу акціонерного товариства в цей період перевищував 50 млн. марок.

У Франції кількість товариств з обмеженою відповідальністю на той час була теж майже 400 тисяч.

Важливу роль і місце цих двох видів товариств в економічному житті викликали особливу увагу до них законодавців, що знайшло відображення в особливій повноті та деталізації правових аспектів їхньої діяльності.

В Європі досить чітко проводиться межа між акціонерним товариством і товариством з обмеженою відповідальністю.

Товариство з обмеженою відповідальністю - це не тільки об'єднання капіталу, але також і об'єднання невеликої кількості осіб, які добре знають один одного і несуть солідарну відповідальність за результати підприємницької діяльності.

Акціонерні товариства – це товариства, де акумулюються кошти великої кількості як фізичних так і юридичних осіб.

Участь у акціонерному товаристві такої кількості осіб вимагає більш деталізованої його правової регламентації, на відміну від товариств з обмеженою відповідальністю.

В Європейських країнах нагромаджено достатній досвід у розвитку акціонерної справи, в організації і діяльності товариств з обмеженою відповідальністю, який можна було б використати в Україні. Такі країни можна умовно розподілити на дві групи.

До першої групи належать Франція і Німеччина, де відповідне законодавство склалося давно, воно деталізоване і досить стабільне .

Друга група – це Чехія ,Угорщина, Болгарія, які ще недавно входили в соціалістичну систему, а тепер досить успішно переходять до ринкової економіки і мають певні успіхи в розвитку і становленні підприємницького права.

Перша група країн може зацікавити нас стабільним деталізованим законодавством, яке висвітлює і характеризує організаційно-правові форми підприємництва. Досвід цих країн – це також результат і немалої кількості помилок, особливо на початку практики акціонування .

Законодавство другої групи країн може бути корисним тим, що воно відображає не стільки те, що є, скільки те, що повинно розвиватись або знаходитись на стадії становлення .

Акціонерне право і право товариств з обмеженою відповідальністю у названих країнах виступає у різних законодавчих формах:

- розділи в торгових кодексах;
- розділи в зведеному законі про торгівельні компанії;
- у вигляді окремого закону про акціонерні товариства і закону про товариства з обмеженою відповідальністю.

Історично склалось так ,що в торговельних кодексах Франції та Німеччини відповідних розділів немає. Акціонерне право вже давно виділилось з них, а регламентування товариств з обмеженою відповідальністю закріплено законодавчо пізніше інших видів торговельних компаній і в свій час в кодекси не ввійшло.

Сьогодні в Німеччині Торговельний кодекс регламентує три види товариств: повне; командитне; тихе.

У країні діє закон про товариства з обмеженою відповідальністю, який було прийнято ще в 1892р. З того часу він постійно змінювався і доповнювався. Останні доповнення було зроблено в 1980 році. Акціонерний закон прийнято в 1965 році. У цьому законі 410 статей, розділених на 5 книг.

Протягом досить довгого часу французька система права щодо діяльності товариств була подібна до німецької. Поряд з Торговельним кодексом діяв закон про акціонерні товариства 1867року і Закон про товариства з обмеженою відповідальністю 1925 року.

У 1966 році цю систему було принципово змінено: почав діяти єдиний Закон про торговельні товариства ,який деталізує деякі положення Закону.

Правова система Європейського співтовариства теж має значний вплив на формування правової системи Німеччини і Франції. Європейське співтовариство видало кілька директив ,які стосуються діяльності АТ, ТОВ та інших типів компаній.

Угорщина має багато спільного з французьким законодавством щодо створення і господарювання господарських товариств. У 1988 році було прийнято Закон про господарські товариства, до якого в 1991 році внесли доповнення та зміни. У законі понад 300 статтею. Крім ТОВ та АТ, Закон регламентує діяльність також повного і командитного товариств.

Чехословаччина пішла іншим шляхом. Так, наприкінці 1991 року було прийнято Торговельний кодекс, який містить широке коло питань стосовно торговельного права. Регламентування діяльності товариств займає в ньому значне місце, але не таке домінуюче, як в угорському законодавстві. Кодекс регламентує також діяльність кооперативів, договірні зобов'язання та їх забезпечення, окремі види торговельних зобов'язань, конкуренцію, порядок ведення торговельних реєстрів та бухгалтерської звітності. Окремий розділ присвячено підприємницькій діяльності іноземних громадян. [2.с.161]

Регламентування діяльності товариств у межах торговельних кодексів трохи менше, ніж у спеціальних законах. Як показує практика, в тому числі досвід Франції та Німеччини, воно характерне для початкового етапу розвитку акціонерного права. Далі слідує етап, який потребує більшої деталізації. Це важливо також і тому, що в цих питаннях небажаним є регламентування підзаконними нормативними актами, інструкціями різних відомств, тобто тим, що характерне правовій системі України.

Таким чином, основними тенденціями в розвитку сучасного акціонерного права є:

- удосконалення заходів щодо захисту інтересів і рядових акціонерів;
- збільшення правомочності органів управління АТ;
- посилення судового контролю за створенням та діяльністю АТ;
- розширення прав працівників АТ щодо участі в управлінні АТ;
- регламентування порядку випуску акцій, збільшення та зменшення основного капіталу, неможливість збільшення прибутку за рахунок основного капіталу;
- особлива увага до процесів реорганізації АТ, перетворення їх в інші види товариств, і навпаки, а також до відносин між різними, але економічно взаємопов'язаними АТ.

Деякі види господарських товариств поки що не знайшли в Україні достатнього поширення. Наприклад, поєднання АТ з командитним товариством. Таке поєднання дістало назву акціонерної командити. Її економічне значення невелике і використовується вона переважно тоді, коли командитне товариство намагається збільшити свій капітал на акціонерній основі.

Можливе поєднання ТОВ і командитного товариства навіть у такій формі, коли відповідальним у межах свого майна виступає ТОВ а командитними – учасники цього ж товариства.

Також великий інтерес являють ТОВ однієї особи. Воно стало досить поширеним, особливо після того, як з'явилась можливість створення такого товариства, а не тільки його формування в результаті зосередження всіх паїв учасників в одних руках.

Товариство однієї особи – це дуже зручна форма обмеження ризику і відповідальності певного підприємця, із засобів і майна якого юридично відокремлюється частина, яка складає статутний капітал товариства.

Поява товариства однієї особи викликала значні зміни в традиційній концепції торговельного товариства. Раніше вважалось, що товариство являється договором двох або кількох осіб.

У 1985 році названій статті цивільного кодексу Франції з'явилося доповнення: «Товариство у випадках, передбачених законом, може бути створене за волевиявленням однієї особи».

Слід підкреслити, що в економічно розвинутих країнах більшість малих підприємств. У Франції протягом 1986 року зареєстрували свої підприємства 142 тисячі чоловік. У США, де ведення власного бізнесу вважається дуже престижним, 1989 році кількість малих підприємств, що перебувають в індивідуальній власності, досягла 13 млн. з 19млн об'єктів, що складають сектор малого бізнесу.

На підтвердження слід зазначити, що досить поширеною формою організації малих фірм є товариства або партнерства, які об'єднують двох або більше співвласників на паях. Кількість партнерів у США наблизилась до 1.8млн, що становить близько 10% від числа усіх фірм.

Як відомо, на сьогодні господарські товариства є найбільш популярною формою організації підприємницької діяльності як за кордоном, так і в Україні.

Але, нажаль в Україні розвиток господарських товариств гальмується в основному через невідповідність нормативно – правової бази, до умов розвитку ринкової економіки і господарських товариств.

Законодавство ж України про господарські товариства останнім часом суттєво еволюціонувало та зазнало позитивних змін. Оскільки багато питань, врегульованих спеціальним законом, знайшли регулювання також і в нових кодексах, це призвело до конфлікту відповідних норм та виникнення питань щодо порядку їх застосування. Одночасне набуття чинності Цивільним і Господарським кодексами призвело не тільки до конфлікту норм із нормами інших законів, а й навіть до конфлікту між самими кодексами, позаяк їх норми досить суперечливі і по-різному регулюють однакові питання.

Попри зміни, які відбулись у законодавстві протягом останнього часу, все ж таки залишається велика кількість не врегульованих, конфліктних питань. Але як свідчать статистичні дані останніх років господарські товариства в Україні набули широкого поширення, і далі спостерігається тенденція до їх розвитку.

До числа найбільш характерних для сучасних підприємств проблем, що перешкоджають їхньому ефективному функціонуванню в умовах ринку, варто віднести: неефективність системи керування; низький рівень відповідальності керівників підприємств перед засновниками, за наслідки прийнятих рішень, збереження і ефективного використання майна підприємства; невеликі розміри статутного капіталу акціонерних товариств; відсутність ефективного механізму виконання судових рішень; незабезпеченість єдності підприємства як майнового комплексу, що знижує його інвестиційну привабливість; високі витрати на утримання об'єктів соціально-культурного призначення і житлово-комунального господарства; відсутність достовірної інформації про фінансово-економічний стан підприємства для власників, акціонерів, керівників підприємства та ін.

Для усунення негативних тенденцій необхідно сконцентрувати увагу на забезпеченні ефективного розвитку підприємства як основного елемента економічної системи України.

Перехід підприємства на загальноприйнятій в ринковій економіці принципи функціонування складає зміст реформи підприємств. Метою реформи підприємств є сприяння їхньої реструктуризації, що сприяє поліпшенню керування на підприємствах, симулюванню їхньої діяльності по підвищенню ефективності виробництва і конкурентоздатності продукції, що випускається, а також продуктивності праці, зниженню витрат виробництва, поліпшенню фінансово-економічних результатів.

Пріоритетні задачі реформи підприємств:

- забезпечення інвестиційної привабливості підприємств
- захист прав акціонерів (для акціонерних товариств)
- розмежування відповідальності учасників і керуючих, розвиток механізмів корпоративного керування, забезпечення вільного перерозподілу прав участі в капіталі акціонерного товариства
- удосконалювання механізмів виконання судових рішень
- забезпечення засновників, акціонерів, учасників, інвесторів і кредиторів достовірною інформацією про фінансово-економічне положення підприємств
- створення ефективного механізму керування підприємством.

Розвиток господарських товариств свідчить про розвиток ринкової економіки в Україні, що може означати приближення нашої країни до входу в Європейську спільноту.

Таким чином, характеризуючи малі підприємства, господарські товариства інших країн, не можна залишити поза увагою особливості їх формування щодо форми власності, правового статусу, організації взаємодії. Стосовно цього корисним було б ознайомлення і використання законодавства інших країн. А також на основі багаторічного досвіду зарубіжних країн вдосконалювати законодавчу базу і функціонування господарських товариств в Україні.

Література:

1. Господарське законодавство України : Збірник нормативних актів/ Щербина В.С. – К:Атіка, 2001-464 с.
2. Вінник О.М. Господарське право / Курс лекцій – К: Атіка, 2004.- 624с.
3. Євтушевський В.А. Корпоративне управління : підручник / Євтушевський В.А., 2016.- 406 с.
4. Захарчин Г.М. Основи підприємництва : навчальний посібник / Вища освіта ХХІ століття, 2018.- 437 с.
5. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання : Навчальний посібник / за редакцією професора Воротиної Л.І., 2012. - 307с.
6. Правові основи підприємницької діяльності /за редакцією Шакуна В.І., Мельника П.В. – К.-Правові джерела .- 2017.-780 с.

УДК 347.23

*Данильченко Юрій Семенович,
старший викладач кафедри
господарського та транспортного права
юридичного факультету
Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та
технологій,
м. Київ, Україна*

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЗИЦІЇ ЗАКОНОДАВЦЯ ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРАНИЧНИХ СТРОКІВ РОЗРАХУНКІВ ЗА ОПЕРАЦІЯМИ З ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ

***Анотація:** В дослідженні розглядаються актуальні питання валютної лібералізації щодо граничних строків повернення в Україну валютної виручки при розрахунках з нерезидентами за експортно-імпортними контрактами. На прикладі багатьох нормативно-правових актів на рівні закону, постанов Кабінету Міністрів України, ряду постанов Правління Національного Банку України різних років автором зроблено порівняльний аналіз норм законодавства, що регулювало і регулює питання термінів повернення валютної виручки в державу при розрахунках з іноземними контрагентами за часів незалежності України.*

Автор додатково розглядає ряд тем, які пов'язані з темою статті, а саме: правова природа інвойсу та інші, та надаються практичні поради з цих питань та рекомендація. Також відпрацьовані питання щодо проблематики недотримання резидентами граничних строків розрахунків за експортно-імпортними контрактами та правових наслідків цього. Зроблена спроба встановити співвідношення між правовою суттю понятійного апарату нового та старого законодавства зі сфери валютного регулювання на прикладі словосполучень «граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» та «законодавчо встановлені терміни повернення валютної виручки в Україну».

Автором, серед інших, розглянуто проблемне питання щодо можливості подання резидентом позову до нерезидента - боржника за зовнішньоекономічним контрактом до третейського суду. Автором статті зроблені висновки про те, що оскільки третейські суди до системи судоустрою держави не входять, то можна однозначно висловитися з приводу того, що в Законі України «Про валюту і валютні операції» не йдеться про третейські суди на які розповсюджується Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 року № 1701-IV. Тим більше, що за нормою статті 1 цього Закону (Сфера застосування цього Закону) дія цього Закону не поширюється на міжнародний комерційний арбітражний суд.

Ключові слова: валютна виручка, граничні строки, імпорт товарів, банківський та валютний нагляд, граничні строки розрахунків, інвойс.

***Summary.** The research addresses topical issues of currency liberalization regarding the time limits for the return of currency earnings to Ukraine when settling*

with non-residents under export-import contracts. On the example of many normative legal acts at the level of law, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, a number of resolutions of the Board of the National Bank of Ukraine for different years, the author made a comparative analysis of the norms of legislation, which regulated and regulates the issue of terms of return of foreign exchange earnings to the state when settling with foreign counterparties of Ukraine.

The author additionally reviews a number of topics related to the topic of the article, namely the legal nature of invoices and others, and provides practical advice on these issues and recommendations. Issues of non-compliance by residents with deadlines for payment under export-import contracts and the legal consequences of this were also worked out. An attempt was made to establish a correlation between the legal essence of the conceptual apparatus of the new and the old legislation on the field of currency regulation, for example, the phrase "time limits for payments on transactions in the export and import of goods" and "statutory terms for the return of foreign exchange earnings to Ukraine."

The author, among others, considered the problematic issue of the possibility of a claim by a resident against a non-resident - debtor under a foreign trade contract to an arbitration court. The author of the article concludes that since the arbitral tribunals are not included in the system of state administration of the state, one can say unequivocally that the Law of Ukraine "On Currency and Currency Transactions" does not refer to the arbitration courts to which the Law of Ukraine "On Arbitration courts" of May 11, 2004 No. 1701-IV. Moreover, under the provision of Article 1 of this Law (Scope of this Law), this Law does not apply to international commercial arbitration tribunals.

Keywords: foreign exchange earnings, time limits, import of goods, banking and currency supervision, time limits for settlements, invoices.

Як відомо, 7 лютого 2019 року набув чинності Закон України «Про валюту і валютні операції», що є системним нормативно-правовим актом, який містить правові норми, які є джерелом нового валютного законодавства. Поряд з цим втратили чинність старі нормативно-правові акти зі сфери валютного регулювання, а саме: Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року №15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», Постанова Верховної Ради України від 23 вересня 1994 року №187/94 –ВР «Про порядок введення в дію Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», що потягло за собою вподальшому скасування більше 50 нормативно-правових актів тільки Національного Банку України (далі – НБУ) та стало чинником видання ним цілого ряду нових актів з питань валютного регулювання.

У зв'язку з цією суттєвою протягом 2018 – 2019 років лібералізацією валютного регулювання в Україні є необхідність в подальшому зупинитись на деяких питаннях проведеного реформування, зокрема стосовно здійснення банками валютного нагляду за дотриманням резидентами встановлених НБУ граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів. Безумовно, відразу необхідно зазначити, що поняття «банківського та валютного

контролю» заступило нове поняття «банківського та валютного нагляду». Не вдаючись зараз до правового аналізу зазначеної заміни, обмежимося лише констатацією того факту, що, на нашу думку, це і є суттю валютної лібералізації. Це, зрозуміло, потягнуло за собою кардинальні зміни в конкретних напрямках правового регулювання та викликало до життя новий адекватний сучасним змінам понятійний апарат і нові порядки. Саме у зв'язку з появою цих новел є необхідність зупинитись на деяких з них більш детально в порівняльному плані. Зокрема, провести дослідження правового змісту словосполучення «граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» та правових наслідків порушень зазначених граничних строків розрахунків.

Так, термінологічно нововведене поняття «граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» певним чином співвідноситься з поняттям «законодавчо встановлені терміни повернення в Україну валютної виручки», яким оперувало старе валютне законодавство.

Відразу є нагальна потреба уточнити зміст терміну «товар». Так, відповідно до ст. 1 (Визначення термінів) Закону України «Про валюту і валютні операції» термін «товар» вживається у значенні, визначеному Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність». В свою чергу, відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: товар – будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі).

Отже для даного випадку значенням терміну «товар» є його усталене розуміння. Звертає на себе увагу той факт, що словосполучення «термін повернення валютної виручки в Україну», яким оперувало старе валютне законодавство за своїм характером більше схоже на техніко-технологічний елемент фінансових розрахунків. Сутність же «граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» дещо інша – правова – оскільки само словосполучення встановлюється ст. 12 Закону України «Про валюту і валютні операції», як один з можливих заходів захисту встановлюваних НБУ за наявності передбачених Законом обставин, а саме: ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та (або) фінансової системи держави. При цьому таке встановлення заходу захисту має здійснюватися компетентними органами за жорсткою процедурою та відповідними способом і порядком за умови подання звітності до Верховної Ради України за результатами його впровадження.

Таким чином, словосполучення «граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» Законом пов'язується з ознаками «нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та (або) фінансової системи держави», що надає йому характер базового поняття.

Загальний строк дії заходів захисту не може перевищувати 18 місяців протягом 24 місяців, починаючи з дня першого запровадження відповідного заходу захисту. За ч. 5 ст. 12 Закону України «Про валюту і валютні операції» порядок застосування заходів захисту, зокрема критерії їх запровадження, подовження строку дії та дострокового припинення встановлюються нормативно-правовими

актами НБУ з урахуванням положень цього Закону. На виконання цієї норми Закону Постановою Правління НБУ від 02.01.2019 № 5 «Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті» затвердило відповідне Положення.

Ч. 5 ст. 13 Закону порушення резидентами строку розрахунків, встановленого згідно з цією статтею Закону, тягне за собою нарахування пені за кожний день прострочення в розмірі 0,3 відсотка суми неодержаних грошових коштів за договором (вартості недопоставленого товару) у національній валюті (у разі здійснення розрахунків за зовнішньоекономічним договором (контрактом) у національній валюті) або в іноземній валюті, перерахованій у національну валюту за курсом НБУ, встановленим на день виникнення заборгованості. Загальний розмір нарахованої пені не може перевищувати суми неодержаних грошових коштів за договором (вартості недопоставленого товару).

За ч.6 ст. 13 Закону у разі якщо виконання договору, передбаченого частинами другою або третьою цієї статті, зупиняється у зв'язку з виникненням форс-мажорних обставин, перебіг строку розрахунків, встановленого згідно з частиною першою цієї статті, та нарахування пені відповідно до частини п'ятої цієї статті зупиняється на весь період дії форс-мажорних обставин та поновлюється з дня, наступного за днем закінчення дії таких обставин.

Підтвердженням виникнення та закінчення дії форс-мажорних обставин є відповідна довідка уповноваженої організації (органу) країни розташування сторони зовнішньоекономічного договору (контракту) або третьої країни відповідно до умов цього договору (контракту).

Ч. 7 ст. 13 Закону встановлюється, що у разі прийняття до розгляду судом, міжнародним комерційним арбітражем позовної заяви резидента про стягнення з нерезидента заборгованості, що виникла внаслідок недотримання нерезидентом строку, передбаченого зовнішньоекономічним договором (контрактом), або прийняття до провадження уповноваженим органом відповідної країни документа про стягнення такої заборгованості з боржника-нерезидента на користь резидента в позасудовому (досудовому) примусовому порядку строк, встановлений відповідно до цієї статті, зупиняється з дня прийняття до розгляду такої заяви (прийняття до провадження відповідного документа) і пеня за порушення строку у цей період не нараховується.

У разі ухвалення судом, міжнародним комерційним арбітражем рішення про відмову в позові повністю чи частково в частині майнових вимог або про відмову у відкритті провадження у справі чи про залишення позову без розгляду, а також у разі визнання документа про стягнення заборгованості з боржника-нерезидента таким, що не підлягає виконанню, недійсним, незаконним тощо та (або) закриття (припинення) провадження без зарахування грошових коштів на рахунки резидентів у банках України за таким документом строк, встановлений відповідно до цієї статті, поновлюється і пеня за його порушення нараховується за кожний день прострочення, включаючи період, на який цей строк було зупинено.

У разі ухвалення судом, міжнародним комерційним арбітражем рішення про задоволення позову сплаті підлягає лише пеня, нарахована до дня прийняття позовної заяви до розгляду судом, міжнародним комерційним арбітражем.

Відразу є потреба визначитися і в питанні про який «суд» йдеться в зазначеному Законі. На нашу думку, таким судом може бути визнано лише суд на який розповсюджується дія Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. За ст. 17 цього Закону судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд.

Звертає на себе увагу той факт, що третейські суди до системи судоустрою держави не входять. Тому є можливість однозначно висловитися і з приводу того, що, на нашу думку, в Законі не йдеться про третейські суди на які розповсюджується Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 року № 1701-IV. Тим більше, що за нормою статті 1 цього Закону (Сфера застосування цього Закону) дія цього Закону не поширюється на міжнародний комерційний арбітраж.

З іншого боку є також потреба зазначити, що позов може бути поданим до міжнародного комерційного арбітражу з наслідками у вигляді припинення нарахування згаданої пені. Так, в Україні діє Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 року N 4002-XII у додатку №1 до якого мається Положення про Міжнародний комерційний суд при Торгово-промисловій палаті України.

Ст. 13 Закону (Особливості встановлення граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів), крім іншого, встановлює, що у разі встановлення НБУ граничного строку розрахунків за операціями резидентів з експорту товарів грошові кошти підлягають зарахуванню на рахунки резидентів у банках України у строки, зазначені в договорах, але не пізніше строку та в обсязі, встановлених НБУ. Строк виплати заборгованості обчислюється з дня митного оформлення продукції, що експортується, а в разі експорту робіт, послуг, прав інтелектуальної власності та (або) інших немайнових прав – з дня оформлення у письмовій формі (у паперовому або електронному вигляді) акта, рахунка (інвойсу) або іншого документа, що засвідчує їх надання.

Є також нагальна потреба висловитися ще з одного проблемного питання. Так, Закон в переліку документів, що засвідчують факт виконання роботи, надання послуги оперує терміном «інвойс». У законодавстві і раніше були поодинокі спроби надати інвойсу статус первинного документа згідно з Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність». Так, Порядок судового постачання в морських і річкових портах України, відкритих для заходу суден закордонного плавання, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2009 р. N 846 встановлював, що інвойс (рахунок-фактура) – вид комерційного рахунка, в якому зазначено суму, що повинна бути сплачена за товар. Крім того, інвойс (рахунок-фактура) може бути використаний як супровідний документ. Проте зазначена Постанова Уряду втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України N 445 від 21.05.2012. В інших же випадках, як і в Законі, регулятор чи законодавець взагалі не завантажують себе хоч будь-яким тлумаченням інвойсу.

Така позиція знайшла свій відгук і на практиці, зокрема, фіскальній. Так, відповідно до листа ГУ ДФС у м. Києві від 31.03.2017 № 6964/10/26-15-14-05-04-22 інвойс можна вважати первинним документом. Відповідно до позиції Міністерства

фінансів України відображеної у листі від 16.02.2017 р. № 31-11410-06-5/4339 оформлений належним чином рахунок-фактура (інвойс) може бути підставою для відображення в бухгалтерському обліку господарської операції з постачання товарів, робіт (послуг) без складання акта приймання-передачі тільки у разі його оплати, що підтверджується відповідними документами.

Таким чином, однозначна позиція з цього питання до цього часу не сформована.

Звертає на себе увагу ще один формальний момент. В Україні нині є чинним Державний класифікатор управлінської документації ДК 010-98, затверджений наказом Держстандарту України від 31.12.98 N 1024. Відповідно до Класифікатора серед тисяч найменувань управлінської документації в межах формального документообороту документ з назвою «інвойс» взагалі відсутній. Викладене дає підстави стверджувати, що використання інвойсу в якості первинного документа бухгалтерського чи фінансового обліку, на нашу думку, є зоною економічного та правового ризику, незважаючи на «оптимізм» частини 5 статті 3 Закону за якою, якщо норма цього Закону чи нормативно-правового акта НБУ, виданого на підставі цього Закону, або норми інших нормативно-правових актів НБУ допускають неоднозначне (множинне) трактування прав і обов'язків резидентів та нерезидентів у сфері здійснення валютних операцій або повноважень органів валютного нагляду, така норма трактується в інтересах резидентів та нерезидентів.

У разі встановлення НБУ граничного строку розрахунків за операціями резидентів з імпорту товарів їх поставка має здійснюватися у строки, зазначені в договорах, але не пізніше встановленого НБУ граничного строку розрахунків з дня здійснення авансового платежу (попередньої оплати).

За окремими операціями з експорту та імпорту товарів граничні строки розрахунків, встановлені НБУ, можуть бути подовжені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку, шляхом видачі висновку.

Відповідно до частини четвертої статті 13 Закону України «Про валюту і валютні операції» Кабінет Міністрів України Постановою від 13 лютого 2019 р. № 104 «Про затвердження Порядку видачі висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, установлених Національним банком» затвердив відповідний Порядок, який визначає механізм надання відповідних висновків, перелік документів, які подаються для його видачі, підстави для відмови у видачі або залишення документів без розгляду і перелік товарів, за якими документи для видачі висновку залишаються без розгляду.

Висновок видається Мінекономрозвитку за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, що здійснюються резидентами під час виконання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) виробничої кооперації, консигнації, у будівництві, тендерної поставки, гарантійного обслуговування, постачання складних технічних виробів, постачання товарів спеціального призначення (військового призначення та подвійного використання), з постачальниками природного газу, які здійснює Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України», та з транспортування (транзиту) природного газу

іноземного власника для його подачі у визначені договором місця (точки) та проведення остаточних розрахунків після підписання відповідних актів.

Для одержання висновку резидент надсилає поштою або подає особисто у паперовому вигляді чи через Єдиний державний портал адміністративних послуг Мінекономрозвитку в електронній формі відповідний пакет документів.

При цьому інформація про виданий висновок оприлюднюється на офіційному веб-сайті Мінекономрозвитку, а строк продовження розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів обчислюється не раніше одержання Мінекономрозвитку пакету документів.

У видачі висновку може бути відмовлено, зокрема, у разі, коли:

документи подано з порушенням вимог, зазначених у Порядку, в тому числі вимог щодо комплектності та оформлення документів;

у зовнішньоекономічному договорі (контракті) відсутні істотні умови договору, передбачені законодавством;

продовження строків розрахунків виконання зовнішньоекономічного договору (контракту) за операцією з експорту (імпорту) товарів зумовлено форс-мажорними обставинами.

До Переліку товарів, за якими звернення про видачу висновку щодо продовження граничних строків розрахунків залишаються без розгляду за відповідними кодами товару згідно з УКТЗЕД, зокрема, входять: велика рогата худоба, жива; вівці та кози, живі; м'ясо свіже, охолоджене, морожене, молоко, сири, пшениця, жито, ячмінь та ін.

До зазначеного вище рішення Уряду України ці ж питання регулювала Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2007 року № 1409 «Про затвердження Порядку продовження строків розрахунків за зовнішньоекономічними операціями». При порівняльному аналізі норм цих документів звертає на себе увагу той факт, що зазначена Постанова, наприклад, в межах контрактів виробничої кооперації давала можливість звернення за продовженням строків розрахунків по операціях з надання послуг з виконання проектних, ремонтних робіт та технічного обслуговування, пов'язаних з виготовленням та реалізацією продукції. Тепер подовжити строки за такими контрактами можливо лише при постачанні матеріальних цінностей: сировини, матеріалів, вузлів, деталей, запасних частин. Маються і інші суттєві зміни.

По-іншому регулюються і питання про виконання проектних і проектно-пошукових робіт, передачу «ноу-хау» в галузі будівництва та виробництва будівельних матеріалів, конструкцій, виконання будівельних, спеціальних та будівельно-монтажних робіт. Ці операції також не дають можливості звертатися за продовженням строків розрахунків.

Також необхідно зазначити, що раніше діяла Постанова Кабінету Міністрів України від 7 грудня 1998 року «Про затвердження переліку товарів (продукції, робіт, послуг), за якими звернення про обґрунтованість перевищення термінів розрахунків залишаються без розгляду», яка затвердила відповідний перелік товарів. Нині ця Постанова скасована, а сам Перелік, який до речі, залишився тим самим, знаходиться у додатку до вище згаданого рішення Уряду України, що дещо спрощує загальну процедуру продовження строків розрахунків.

Варто зауважити, що новий Порядок розширив не тільки перелік самих документів, які потрібно подавати для отримання висновку про продовження строку розрахунків, але і ввів жорсткіші вимоги щодо них. Натомість він передбачає вже кілька варіантів подання таких документів: поштою, особисто, через Єдиний державний портал адміністративних послуг Мінекономрозвитку в електронній формі.

В порівняльному плані варто зазначити, що правовідносини з приводу встановлення терміну розрахунків та продовження останніх не були стабільними і законодавець неодноразово змінював свої підходи. В тому числі відповідним порядком термінами повернення в Україну валютної виручки встановлювалися – 180 та 90 календарних днів. Так, у свій час питання розрахунків в іноземній валюті регулювалося положеннями Декрету КМУ від 19 лютого 1993 року № 17-93 «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті».

Далі нині не чинний Закон України від 23 вересня 1994 року № 185/94-ВР «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» встановлював у свій час, що виручка резидентів у іноземній валюті підлягала зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 90 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортувалася, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності – з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчував виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності. За цим Законом перевищення зазначеного терміну потребувало індивідуальної ліцензії НБУ. В той же час виручка резидентів в іноземній валюті за експорт, наприклад, фармацевтичної продукції вітчизняного виробництва підлягала зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у строки виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення фармацевтичної продукції, що експортувалася. Знову ж таки перевищення зазначеного строку потребувало індивідуальної ліцензії НБУ. Таким чином, механізм продовження термінів повернення валютної виручки в Україну був іншим.

У підсумку, варто зазначити, що пунктом 21 Розділу II Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті, затвердженого згаданою вище Постановою Правління НБУ від 02.01.2019 № 5 «Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті» встановлено, що граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів становлять 365 календарних днів. При чому зазначені граничні строки розрахунків за нормою пункту 22 Положення:

1) не поширюються на операцію з експорту, імпорту товарів (включаючи незавершені розрахунки за операцією), сума якої (в еквіваленті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим НБУ на дату здійснення операції) є меншою, ніж розмір, установлений для фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу згідно із законодавством у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню

розповсюдження зброї масового знищення (незначна сума), крім дроблення операцій з експорту товарів або дроблення валютних операцій;

2) застосовуються з урахуванням установлених НБУ за поданням Кабінету Міністрів України, відповідно до абзацу другої частини першої статті 13 Закону України «Про валюту і валютні операції», винятків та (або) особливостей для окремих товарів, та (або) галузей економіки.

За нормою пункту 23 Положення розрахунки за операціями резидентів з експорту та імпорту товарів здійснюються не пізніше строку, визначеного пунктом 21 розділу II Положення, з урахуванням вимог пункту 22 розділу II Положення, у повному обсязі, з урахуванням вимог пункту 22 розділу II Положення стосовно операцій з експорту, імпорту товарів у незначній сумі (уключаючи незавершені розрахунки за операцією). Грошові кошти від нерезидента за операціями резидента з експорту товарів підлягають зарахуванню на рахунок резидента в Україні в банку.

Необхідно також зазначити, що відповідно до Законів України «Про Національний Банк України» та «Про валюту і валютні операції», з метою врегулювання порядку здійснення банками валютного нагляду за дотриманням резидентами встановлених НБУ граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів Постановою Правління від 02.01.2019 № 7 «Про затвердження Інструкції про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» затверджено відповідну Інструкцію, яка встановлює порядок здійснення банком валютного нагляду за дотриманням його клієнтами-резидентами (крім банків) установлених НБУ граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів та порядок інформування банком НБУ про дотримання клієнтами-резидентами (крім банків) та банком граничних строків розрахунків.

Література:

1. Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року №15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю».
2. Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 року №187/94 –ВР.
3. Постанова Верховної Ради України від 23 вересня 1994 року №187/94 –ВР «Про порядок введення в дію Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті».
4. Лист НБУ N 13-112/1611-6543 від 15.09.98 «Щодо постанови Правління НБУ від 04.09.98 р. N 349».
5. Постанова Правління НБУ від 02.01.2019 № 5 «Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті».
6. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII.

УДК 347.734

*Клюєва Євгенія Миколаївна,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарського та
транспортного права
юридичного факультету Інституту
управління та технологій
Державного університету інфраструктури
та технологій,*

*Мигитко Дмитро Сергійович,
студент 2 курсу магістратури
юридичного факультету Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна*

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянута проблематика публічно-правового статусу центрального банку України, визначено його місце в системі органів державної влади. З'ясовано, що одним з елементів фінансової діяльності держави є саме банківська діяльність. Значущість банківської діяльності держави полягає в тому, що вона охоплює обіг як державних, так і приватних фінансів, оборот яких здійснюється за допомогою банків, головним з яких є Національний банк України.

У статті визначено, що сучасний розвиток будь-якої країни неможливий не тільки без правового механізму, а й без необхідного фінансового забезпечення. Будь-яка держава, розвиваючись, змінює умови та методи свого впливу на економіку, у зв'язку з цим фінансова діяльність набуває нових якостей, від яких залежать усі сфери життєдіяльності. З'ясовано, що Національний банк України як спеціальний орган державного управління посідає специфічне місце в системі державних органів управління.

Авторами виділено основи функціонування Національного банку України. Проаналізовано підходи різних науковців щодо визначення правового статусу Національного банку України. Автор концентрує увагу на питанні незалежності центрального банку.

З'ясовано, що діяльність Національного банку України як особливого центрального органу державного управління охоплює весь цикл управлінських дій і рішень у банківській сфері. Таке правове положення НБУ надає йому правову можливість визначати стратегію розвитку банківської системи, забезпечувати реалізацію цієї стратегії, аналізувати результати діяльності та давати їм оцінку, здійснювати нагляд і контроль за її реалізацією, корегувати власні дії та дії суб'єктів, що здійснюють банківську діяльність, застосовувати заходи впливу до порушників банківського законодавства.

Доказано, що діяльність Національного банку України є насамперед публічною, її сутність полягає в тому, що це є фінансова діяльність, яка регулюється фінансово-правовими нормами щодо формування та проведення грошово-кредитної і валютної політики в державі.

Ключові слова: банк, банківська система, центральний банк, фінансова діяльність держави, фінанси, НБУ.

Summary. The article deals with the problems of public-legal status of the central bank of Ukraine, defines its place in the system of state authorities. It has been found out that one of the elements of financial activity of the state is banking. The importance of government banking is that it covers the circulation of both public and private finances, the turnover of which is carried out by banks, the main one being the National Bank of Ukraine.

The article determines that the modern development of any country is impossible not only without a legal mechanism, but also without the necessary financial support. Any developing country changes the conditions and methods of its influence on the economy, and consequently financial activity acquires new qualities, which depend on all spheres of life.

It is found that the National Bank of Ukraine, as a special government body, occupies a specific place in the system of public administration. The author outlines the basics of functioning of the National Bank of Ukraine. The approaches of various scholars to determine the legal status of the National Bank of Ukraine are analyzed. The author focuses on central bank independence.

It is found that the activity of the National Bank of Ukraine as a special central body of public administration covers the whole cycle of management actions and decisions in the banking sector. Such a legal provision of the NBU gives it a legal opportunity to determine the strategy of development of the banking system, to ensure the implementation of this strategy, to analyze the results of operations and to give them an assessment, to supervise and control its implementation, to correct its own actions and actions of entities engaged in banking activities, to apply measures to influence the violators of banking law.

It is proved that the activity of the National Bank of Ukraine is primarily public, its essence lies in the fact that it is a financial activity, which is governed by financial and legal norms regarding the formation and conduct of monetary and monetary policy in the state.

Keywords: bank, banking system, central bank, financial activity of the state, finances, NBU.

Постановка проблеми. На перехідному етапі становлення ринкової економіки фінансові системи країн в цілому й банківські системи, зокрема, вимагають поглибленого наукового дослідження, оскільки їх розвиток значно відрізняється від розвитку аналогічних утворень у країнах із розвинутою економікою. Навпаки, країни з перехідною економікою мають достатньо капіталу, проте він залишається, як правило, пасивним. І проблема полягає саме в тому, як вивільнити такий капітал, як зробити його активним інструментом фінансового зростання. Вирішення даної проблеми тісно пов'язано з діяльністю стабільно функціонуючих фінансової й банківської систем. Крім того, слід згадати про необхідність існування механізмів для створення безпеки заощаджень та фінансових інвестицій, повернення довіри потенційних клієнтів (в першу чергу громадян) до кредитно-фінансових інституцій. Додатковою умовою для формування стабільного фінансового сектора у національній економіці є

спроможність фінансової системи ефективно розподіляти ресурси для найбільш ефективного продуктивного використання (виходячи з особливостей окремих галузей економіки), в тому числі й розподілу ресурсів для державного використання.

Актуальність теми дослідження обумовлюється суттєвим зростанням ролі банківських установ на сучасному етапі розвитку економіки України, їх участю у фінансовій діяльності держави та впливом на підприємницьку діяльність усіх суб'єктів господарювання. Тому безумовно актуальним є розгляд публічно-правового статусу Національного банку України (далі – НБУ).

Метою статті є аналіз публічно-правового статусу Національного банку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування сучасного ринку спирається на дію чітко організованою банківської системи. Фінансова криза серйозно посилив інтерес до цієї проблематики і практиків, і вчених. В юридичній літературі проблемі правового статусу Національного банку України присвячено велику кількість досліджень радянських та вітчизняних вчених. Такі вчені, як М.М. Агарков, Ю.І. Бобриков, Є.Г. Бровкіна, А.А. Вишневський, А.Ю. Вікулін, Л.К. Воронова, Я.А. Гейвандов, Є.А. Гуревич, А.М. Екмалян, В.Р. Євстигнєєв, Н.Ю. Єрпілева, Л.Г. Єфімова, А.М. Жуков, А.І. Іванов, А.Ю. Іоффе, Є.В. Карманов, В.І. Колесніков, Л.П. Кролівецька, В.Л. Кротюк, Л.А. Московкіна, О.М. Олейник, В.В. Пасічник, П.С. Пацурківський, В.П. Поляков, І.П. Прудіус, Є.А. Ровинський, Л.А. Савченко, А.О. Селіванов, В.К. Тагірбеков, Г.А. Тосунян, В.М. Усоскін та ін., зробили значний внесок у дослідження окремих теоретичних аспектів правового статусу НБУ. Однак деякі питання залишаються відкритими для дискусій.

В даний час завдання полягає в тому, щоб доповнити ці дослідження конкретним аналізом становлення і розвитку банківської систем України, її особливостей і ролі в її функціонуванні національного банку.

Невирішені раніше проблеми. Незважаючи на широке коло проблем та плідну працю багатьох вчених, залишається недостатньо вирішеним питання публічно-правового статусу НБУ. Це потребує наукового вирішення правового становища НБУ в банківській системі України, розкриття його внутрішньої організаційної структури, допоможе глибше зрозуміти сутність та елементи адміністративно-правового статусу НБУ.

Виклад основного матеріалу. Публічну владу в державі здійснюють відповідні уповноважені органи публічної адміністрації, які при реалізації своїх завдань і функцій повинні мати достатні фінансові ресурси. Фінансові ресурси акумулюються завдяки фінансовій діяльності держави. Сучасний розвиток будь-якої країни неможливий не тільки без правового механізму, а й без необхідного фінансового забезпечення. Будь-яка держава, розвиваючись, змінює умови та методи свого впливу на економіку, у зв'язку з цим фінансова діяльність набуває нових якостей, від яких залежать усі сфери життєдіяльності.

Суть фінансової діяльності держави в банківській сфері полягає в тому, щоб, урахувавши закони ринкової економіки, впливати на розвиток кредитно-фінансових інститутів, сприяти отриманню ними прибутків, а завдяки цьому – підтримувати стабільність усієї кредитно-банківської системи та довіру до неї з боку населення і, водночас, здійснювати державний вплив через банківську систему на економічний

розвиток суб'єктів господарювання, впливати на зростання обсягу державних фінансів та їх подальший обіг у фінансовій сфері [1, с. 26]. Одним з елементів фінансової діяльності держави є саме банківська діяльність. Значущість банківської діяльності держави полягає в тому, що вона охоплює обіг як державних, так і приватних фінансів, оборот яких здійснюється за допомогою банків, головним з яких є Національний банк України.

Інноваційний розвиток фінансового сектора, капіталізація банківської системи, підвищення якості та розширення спектра банківських послуг, формування легітимного поведінки в сфері грошово-кредитних відносин, гармонізація банківського законодавства, правовий розвиток принципів справедливості в діяльності юрисдикційних органів, забезпечення законності та правопорядку в банківській діяльності є ключовими завданнями вдосконалення фінансової системи на предмет адекватності сучасним умовам розвитку української економіки. Неодмінною умовою сталого розвитку та нормального функціонування банківської системи виступає правова основа, що реально відбиває соціально-економічні процеси в державі і формує позитивні тенденції в правовому житті суспільства.

Ефективне функціонування банківської системи неможливе без належної діяльності всіх її органів та посадових осіб. Провідну роль серед таких органів і посадових осіб відіграє НБУ, який є особливим органом, що зумовлено його спеціальним правовим статусом. Для визначення місця Національного банку України в банківській системі України та з'ясування його публічно-правового статусу потрібно спочатку дослідити сутність поняття «банк», що є конструктивним елементом банківської системи та безпосередньо самого поняття «банківська система». На нашу думку, необхідно зважати на те, що метою діяльності Національного банку України є значне акумулювання фінансових активів у банківській системі як для самого банку, так і для фізичних і юридичних осіб.

Взагалі, незважаючи на те, що банки існують давно, питання про сутність банку є дискусійним. Різні науковці визначають по-різному сутність банку, беручи за основу різні аспекти його діяльності, наприклад, банк як: а) сховище грошей; б) фінансова установа, організація; в) орган економічного управління; г) агент біржі; д) кредитне підприємство; е) суб'єкт, який надає різні види фінансових послуг, тощо. У Юридичній енциклопедії поняття «банк» розглядається через поняття «фінансово-кредитна установа» [2, с. 189–190].

В свою чергу, Г. О. Федоренко пропонує під банком розуміти юридичну особу, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати в сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття й ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [3, с. 31–32]. Отже, банк слід розглядати як ключовий суб'єкт банківських відносин.

Досить спірною вбачається думка, згідно з якою під банком пропонують розуміти комерційне підприємство, що є юридичною особою, яка діє відповідно до закону країни місцез перебування. Банкам надано право залучати грошові кошти від юридичних і фізичних осіб і від свого імені розміщувати їх на умовах повернення і платності, а також здійснювати багато інших банківських операцій [4]. Так, з однієї

сторони, якщо розглядати банк як одиницю банківської системи, що не має особливого статусу, то дане визначення є доречним, однак, коли йдеться про центральний банк країни – Національний банк, то необхідно пам'ятати про те, що Національний банк є, по-перше, особливим центральним органом державного управління, а не просто комерційним підприємством, по-друге, є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису адміністративних витрат, а у визначених Законом України «Про Національний банк України» випадках – також за рахунок Державного бюджету України; по-третє, Національний банк України не ставить собі за мету одержання прибутку.

Пізнання сутності банку, як будь-якого іншого явища, вимагає відповіді не на питання про те, чим він займається, які операції виконує або виконував у процесі свого історичного розвитку, а про те, якими якостями він характеризується, що виражають його істотну визначеність, яка його специфіка, у чому його основа і яка внутрішня структура банку, а отже, які операції, що впливають із сутності, банк повинен виконувати насамперед [5, с. 4–5].

Російський професор Н. І. Хімичева зазначає, що банки називають кредитними органами (організаціями), оскільки головним напрямом їх діяльності є кредитування. Саме з ним тією чи іншою мірою пов'язані всі інші напрями діяльності банків [6, с. 112]. С. Г. Мочерний, Л. Л. Гришак вважають, що банк – це особливе кредитнофінансове підприємство, яке здійснює різноманітні операції, зокрема, виконує основні базові функції, у процесі виконання яких, а також із приводу привласнення наявних у нього активів, виникає певна сукупність виробничих відносин між різними економічними суб'єктами з метою отримання доходів, передусім привласнення прибутків» [4, с. 7]. По суті, банк є фінансовою установою, яка на підставі ліцензії Національного банку України має виняткове право здійснювати в сукупності депозитні, кредитні та розрахункові операції. Особливість банку порівняно з іншими фінансовими установами полягає в тому, що банк є основним фінансовим інститутом, який покликаний здійснювати банківську діяльність, що має виключний характер [7, с. 157].

Слід виділити головні ознаки банку: 1) банк як юридична особа може бути державною установою або суб'єктом комерційної діяльності, спрямованої на отримання прибутку; 2) банк створюється у формі відкритого акціонерного товариства або кооперативного банку; 3) банк не просто здійснює банківські операції, а в сукупності здійснює такі банківські операції, як депозитні, кредитні та розрахункові; 4) банк зобов'язаний мати статутний фонд (капітал); 5) банк володіє спеціальною компетенцією, тобто він отримує прибуток тільки шляхом здійснення визначених операцій; 6) банк діє на підставі ліцензії, виданої Національним банком України; 7) банк виступає ключовим елементом банківської системи [8, с. 88].

Отже, здійснивши аналіз вищевикладених дефініцій поняття «банк», можемо дійти висновку, що досліджувану правову категорію науковці-теоретики, науковці-економісти, науковці банківської справи, науковці-юристи пропонують розуміти як: 1) юридичну особу, яка здійснює відповідні фінансові операції; 2) основний суб'єкт банківської діяльності; 3) суб'єкт, який надає широкий спектр фінансових послуг; 4) господарюючий суб'єкт; 5) кредитно-фінансове підприємство тощо.

Крім того, термін «банк» знайшов своє відображення в чинному

законодавстві. Так, у Законі України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. банк тлумачиться як юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесено до Державного реєстру банків [9]. Однак це визначення законодавця щодо поняття «банк» вбачається розмитим з певних підстав.

Відповідно до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність», до банківських послуг належать: 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб; 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі в банківських металах; 3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Водночас ч. 5, 6 зазначеної статті передбачено, що банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) фінансові послуги, у тому числі шляхом укладення з юридичними особами (комерційними агентами) агентських договорів. Перелік фінансових послуг, що банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) шляхом укладення агентських договорів, встановлює Національний банк України. Банк зобов'язаний повідомити Національний банк України про укладені ним агентські договори. Національний банк веде реєстр комерційних агентів банків та встановлює вимоги до них. Банк має право укладати агентський договір з юридичною особою, яка відповідає встановленим Національним банком України вимогам.

Банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати діяльність щодо: 1) інвестицій; 2) випуску власних цінних паперів; 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей; 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа; 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей; 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій); 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.

Отже, у законодавчо закріпленому визначенні поняття «банк» законодавець досить вузько визначив предмет його діяльності, залишивши поза увагою можливість надання фінансових, інвестиційних послуг та ін. В свою чергу, стаття 334 Господарського кодексу України визначає банки як фінансові установи, функціями яких є залучення до вкладів грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян і юридичних осіб. Банки є юридичними особами [10].

Таким чином, банки є центром фінансової системи, її структурним елементом, що спеціалізується на акумулюванні коштів і розміщенні їх від свого імені з метою отримання прибутку. Працюючи у сфері обміну, банк здійснює регулювання грошового обігу в готівковій та безготівковій формах. Сукупність банків та їх утворень становить банківську систему України. Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України. Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами послуг.

Головне місце в банківській системі України посідає центральний уповноважений банк – Національний банк України. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національний банк України» [11], Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України.

Із цього визначення очевидно подвійний статус Національного банку України: по-перше, як центрального банку України; по-друге, як центрального органу державного управління. Спробуємо розглянути Національний банк України в цих аспектах.

Із прийняттям Закону України «Про банки і банківську діяльність» законодавець чітко визначив та закріпив дворівневу банківську систему. Першим (вищим) її рівнем є Національний банк України, другим – інші банки, а також філії іноземних банків, що створені й діють на території України. Зокрема, ст. 335 Господарського кодексу України визначено, що Національний банк України – центральний банк держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні.

Місце Національного банку України в банківській системі зумовлено його владноуправлінською компетенцією та імперативністю його рішень щодо інших банків та їх філій, що створені й діють на всій території України. Безпосередньо до виключної компетенції Національного банку України належить: визначення видів спеціалізованих банків та порядку набуття банком статусу спеціалізованого; здійснення регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій; визначення системно важливих банків відповідно до таких критеріїв: розміру банку, ступеня фінансових взаємозв'язків, напрямів діяльності; визначення кандидатури голови та членів виконавчого органу державного банку; встановлення рівня мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку; здійснення банківського нагляду на консолідованій основі; здійснення контролю за операціями між учасниками банківської групи та їх пов'язаними особами, які не є фінансовими установами; надання погодження для проведення державної реєстрації змін до статуту банку; приймання рішення про погодження змін до статуту банку або про відмову в їх погодженні не пізніше місячного строку з дня подання повного пакета документів тощо.

Головну особливість фінансово-правового статусу Національного банку України як суб'єкта державного регулювання банківської системи і банківської діяльності визначають його завдання, функції і повноваження. Водночас повноваження Національного банку України як головного, безпосередньо керуючого суб'єкта в банківській сфері визначають повноваження його органів управління та контролю. Таким чином, з урахуванням мети діяльності, публічного призначення та наявності державно-владних повноважень, місця Національного банку України в банківській системі визначається як публічно-правовий орган з відповідними повноваженнями щодо регулювання фінансової і банківської систем та здійснення банківської діяльності, який має статус юридичної особи, є органом державного управління грошово-кредитною сферою. Водночас Національний банк

України є банківською установою, якій притаманні певні ознаки господарюючого суб'єкта.

Місце Національного банку України в банківській системі України визначається наступним чином: 1) діяльність Національного банку України має імперативний характер стосовно до інших банків, а також філій іноземних банків, що створені й діють на території України; 2) Національний банк України та інші банки, а також філії іноземних банків, що створені і діють на території України перебувають між собою у субординаційних відносинах; 3) банківська система України є трапецієвидною, що виражається в чіткій ієрархії Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені й діють на території України; 4) Національний банк України є центральним материнським банком, Правління якого несе колегіальну відповідальність за діяльність Національного банку України в межах компетенції членів Правління. Голова Національного банку несе відповідальність за діяльність Національного банку перед Президентом України та Верховною Радою України; 5) характеристика завдань, функцій та повноважень дають можливість стверджувати, що Національний банк України є контрольно-наглядовим органом у банківській системі.

Визначення місця Національного банку України в системі органів державного управління фінансовою сферою залежить від порядку організації та характеру здійснення державної влади, правової форми дій державних органів та особливостей економічного стану держави. Самостійність і незалежність є ознаками, що відрізняють діяльність Національного банку України від діяльності інших органів державної влади.

Національний банк України як спеціальний орган державного управління посідає специфічне місце в системі державних органів управління. Таким чином, за способом створення Національний банк України є органом, який створюється парламентом та главою держави. Його діяльність урегульовується спеціальним персоніфікованим нормативно-правовим актом – Законом України «Про Національний банк України». За часом функціонування Національний банк України є постійно діючим органом публічного управління, який створюється без обмеження строку дії для виконання головних завдань держави. За способом прийняття рішень Національний банк України є колегіальним органом, в якому рішення приймаються після обговорення шляхом голосування (простою чи кваліфікованою більшістю голосів). Відповідно до змісту своєї діяльності, Національний банк України є органом державного управління, який здійснює контрольно-наглядову діяльність та є суб'єктом законодавчого врегулювання [12, с. 35].

Іншим, не менш важливим, напрямом діяльності Національного банку України як органу державного управління є здійснення контрольно-наглядової діяльності. Отже, специфікою діяльності Національного банку України як спеціального органу державного управління є те, що здійснення його адміністративних повноважень та ведення господарської діяльності спрямовано на вирішення одного завдання – забезпечення стабільності грошової одиниці України та її банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів [13, с. 15].

Висновки. Таким чином, головне місце в банківській системі України посідає центральний уповноважений банк – Національний банк України. Діяльність Національного банку України є насамперед публічною, її сутність полягає в тому,

що це є фінансова діяльність, яка регулюється фінансово-правовими нормами щодо формування та проведення грошово-кредитної і валютної політики в державі, будови, функціонування та контролю банківської системи з метою стабільної й ефективної організації використання публічних грошових фондів і створення сприятливих умов для розвитку грошового ринку України.

При подальшому якісному вдосконаленні в банківській справі в країні провідна роль Національного банку України як головного фінансового інституту буде, безсумнівно, зростати. І тільки це здатне гарантувати ефективність прийняття і виконання законодавчих та нормативних положень про забезпечення кредиту, регулювання страхової діяльності, зростання кредитоспроможності банківської системи України в цілому.

Література:

1. Орлюк О. П. Правові проблеми організації та діяльності банківської системи України: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків: Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2003. 482 с.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С.Шемшученко (відп.ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
3. Федоренко Г. О. Банківське право: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2004. 86 с.
4. Мочерний С. П., Гришак Л. Л. Методологія дослідження сутності банку // Банківська справа. 1999. № 5. С. 7.
5. Банковское дело / под. ред. О. И. Лаврушина. М.: Банковский и биржевой науч.-консультацион. центр, 1992. 544 с.
6. Химичева Н. И., Покачалова Е. В. Финансовое право / отв.ред. д-р юрид. наук проф. Н. И. Химичева. М.: Норма, 2005. 464 с.
7. Олефір А. О. Правовий статус Національного банку України як фактор дестимулювання інноваційної діяльності / А. О. Олефір // Часопис Київського університету права. 2015. № 1. С. 155-161.
8. Латковська Т. А. Фінансово-правове регулювання організації та функціонування банківської системи в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Одеса: Одес. нац. юрид. акад., 2007. 533 с.
9. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 груд. 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України, 2001. № 5. Ст. 30.
10. Господарський Кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
11. Про Національний банк України: Закон України від від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України, 1999. № 29. Ст. 238.
12. Воронцов В.А. Конституційно-правовий статус Національного банку України / В.А. Воронцов // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск. 2017. ч.1. С. 34-36.
13. Савенкова В. Г. Деякі питання правового статусу центрального банку в Україні / В. Г. Савенкова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2016. Вип. 37(3). С. 15-19.

УДК 342.9

*Ковальчук Андрій Трохимович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
юридичного факультету
Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури
та технологій,
Заслужений діяч науки і техніки України
м. Київ, Україна*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ НОВОЇ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

***Анотація.** В статті проаналізовані фінансово-правові проблеми врегулювання крипто валютного ринку на сучасному етапі. Розглянуті криптографічні процедури генерації новітніх інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.*

Ключові слова: криптовалюта, блокчейн, біткоїн, фінансове право.

***Summary.** Analyzes the legal problems of settlement of the cryptocurrency market at the present stage. Considered a cryptographic procedure of generation of the latest information and communication and digital technologies. Suggested possible mechanisms of implementation of the financial and legal regulators need the discipline of the cryptocurrency market.*

Today, the world is entering a technological age when the availability of natural resources and the cost of labor are no longer the determining factors of civilizational development. In time, a new technological and innovation revolution, the key motivator of which is the transition to flexible high-efficiency production, the basis of which is the absolute prevalence of individual high-tech products. At the same time, the effective and efficient state-legal context becomes an important basis for the intensive introduction of radical innovative technologies, which in turn is the basis of a new technological revolution. That is, the latest technologies get a real foundation, with the constant support of state regulators.

Depending on the extent to which the state, through legal mechanisms, provides systematic support for technological innovation, a “window” of civilizational capabilities opens in the country concerned. Under other conditions and realities, the state and the national economy are doomed to technological and therefore economic backwardness. The state is obliged by law to provide a business friendly climate, fair rules of economic competition, and most importantly, to respond adequately to the civilizational challenges of the new technological era.

Keywords: cryptocurrency, blockchain, bitcoin, financial law.

Супільство, як високоорганізована динамічна система, функціонує й розвивається лише при оптимальному поєднанні двох суперечливих засад – сталості та змінності. Водночас

цивілізаційна економіка – це перманентні інноваційно-технологічні здобутки, які базуються на прогресивному законодавстві.

Сукупність державно-правових та нормотворчих засад, націлених на дієву підтримку проривних технологій, тобто своєчасної реакції на виклики нової технологічної революції, гарантує в кінцевому підсумку інноваційне оновлення. Коли «науково-технологічна генетика» спрацьовує, охоплюючи базові сфери й галузі економіки та суспільні інтереси, - починають говорити про економічне диво. При цьому динамічне зростання ВВП – це не лише наслідок ефективного управління та регулювання, а і засіб і своєрідна платформа нових технологічних досягнень.

Нині світ вступає в технологічну епоху, коли наявність природних ресурсів і ціна трудових ресурсів перестають бути визначальними факторами цивілізаційного розвитку. На часі нова технологічно-інноваційна революція, ключовим мотиватором якої виступає перехід до гнучкого високоефективного виробництва, основою якого є абсолютне превалювання індивідуальної високотехнологічної продукції. При цьому саме ефективний та дієвий державно-правовий контекст стає важливим підґрунтям інтенсивного запровадження радикально-інноваційних технологій, що в свою чергу є базисом нової технологічної революції. Тобто новітні технології отримують реальне підґрунтя за умови сталої підтримки державно-правових регуляторів.

У залежності від того, якою мірою держава через правові механізми здійснює системну підтримку технологічних інновацій, у відповідній країні відкривається «вікно» цивілізаційних можливостей. За інших умов та реалій держава та національне господарство приречені на технологічне, а отже й економічне відставання. Постійні заяви керівництва української держави про необхідність і важливість органічно вписатися в колективні відносини Європейського Союзу потребують фактичного підкріплення. Практичне вирішення заявленої цивілізаційної перспективи вимагає: по-перше,

Всесвітня історія надає безліч прикладів занепаду держав і зuboжіння народів. Так, інноваційно-технологічний регрес України, зумовлений якраз тим, що багато (наявних у минулому) проривних технологій було фактично проігноровано в роки державної незалежності, унаслідок чого національна економіка функціонує в режимі минулих епох [5]. На сьогодні маємо екстенсивне (перманентно мінливе) законодавство та украї заплутану, деформовану і безвідповідальну суддівську систему. Водночас працездатне населення накрила хвиля жебрацьких зарплат, а зати́м і безробіття. Цим зумовлювалася украї низька купівельна спроможність широкого загалу і як наслідок, - стагнація національного виробництва. Таким чином перед Україною, врешті-решт, зримо постав привід інноваційно-технологічного дефолту. І це при тому, що йдеться про територію в центрі Європейського континенту.

Та держава має цивілізаційні перспективи, коли активно функціонує товаропроductive сфера, заземляються передові найсучасніші технологічні регламенти, діє прогресивне законодавство та беруться до уваги перспективні міжнародні стандарти. Водночас податкова система має стимулювати модернізацію національного господарства. Лише за таких умов підприємства, фабрики, заводи в змозі працювати на новій технологічній базі і в принципово іншому (як правило, інноваційному) середовищі.

Держава зобов'язана законодавчо забезпечити сприятливий для підприємництва діловий клімат, справедливі правила економічної конкуренції, і головне – адекватно реагувати на цивілізаційні виклики нової технологічної епохи. Світовий досвід успішних й економічно розвинутих держав показав, що регуляторна система в країні має бути сконструйована таким чином, щоб капітал великих компаній активно підхоплював й інвестував технологічні інновації, а середній і малий бізнес домінував в реалізації підприємницьких нововведень. При цьому вкрай небажано допускати (а це вже місія державно-правових імперативів), щоб базовий капітал і власність концентрувалась в руках олігархату. Олігархічно-корупційний тип побудови національної економіки принципово неефективний, він не здатен розвивати й посилювати державність й утримувати суспільну єдність.

Технологічний рівень життя у недалекому минулому економічно відсталих країн (наприклад, Південної Кореї, Китаю, Сінгапуру, Тайваню, Таїланду та ін.) і навіть в ряді пустельних країн (як-то Ізраїль, Саудівська Аравія чи Кувейт) забезпечив цивілізаційний стрибок з «третього світу» передусім завдяки законодавчого запровадженню невідвратної відповідальності високо рангових чиновників за спроби корупційних діянь, діяльності, відсутнього стимулювання професійної компетентності уряду, державній дисципліні, винахідливості малого й середнього бізнесу у подоланні бюрократичних перешкод.

Сумарний інноваційний індекс використовується в ЄС для бенчмаркінга країн-членів за такими компонентами: людські ресурси, відкритість й ефективність науково-дослідницької інфраструктури, фінансова підтримка держави технологічних проєктів, інтенсивність інноваційних затрат в бізнес-секторі та рівень інноваційної активності середнього й малого бізнесу, законодавчо-правове супроводження (підтримка).

Виявлення, оцінка та співставний аналіз наявних тенденцій і викликів технологічної революції здійснюється при застосуванні Глобального інноваційного індексу за 2013-2017 рр., який об'єднує 82 індикатори для 120 країн [8]. Порівняльний аналіз країн-учасниць рейтингу демонструє, що стало високі позиції США, більшості членів ЄС, Японії забезпечуються насамперед вагомими затратами на наукову та інноваційну діяльність, а останнім часом завдяки припливу в ці країни емігрантів з бувшого СРСР (в.т.ч. з України) та використання їх науково-практичного потенціалу.

Країни, які характеризуються найбільш вагомими досягненнями в науково-технологічній сфері, водночас демонструють зниження кількості зайнятих у виробництві при зростанні його інтелектуалізації, зниження відходів, досить оперативне впровадження інновацій, завдяки стимулюванню режиму «технологічної гонки». Саме такі тенденції формують контури нової технологічної революції, яка передбачає (знову ж таки при прогресивному законодавстві) широке використання штучного інтелекту, повністю роботизованих технологій, автономного управління тощо.

Лідерами четвертої промислової революції сьогодні виступають Німеччина, США, Японія, Китай. Зокрема дані країни, спираючись на прогресивну законодавчу базу, застосовують спеціальні стратегії технологічної революції передусім в галузі мікроелектроніки, робототехніки, найсучасніші Інтернет-технології, акцентуючи

особливу увагу останнім часом на механізм функціонування технології «блокчейн»¹ та перспективам застосування крипто валют [4].

З появою блокчейн-технологій кардинально змінюється суспільна парадигма фінансів. Гроші все більшою мірою націлені на реалізацію нових ідей і проєктів. Більше того, сьогодні цивілізований світ вирішує науково-інноваційну дилему – наскільки реальним і перспективним стане перехід від тотального державного контролю за грошовою емісією до цифрової валюти на децентралізованій блокчейн-платформі. Уже стало очевидністю, що в нинішніх умовах науково-технічної революції гроші в змозі створювати й контролювати не лише держави і банки.

Практика підтверджує, що на платформі блокчейн можливо створювати особливі гроші в формі електронних валют. Прецедентом стала тріумфальна поява грошового феномену – Bitcoin. На протязі короткого часу (за останні 9 років) з'явилося біля 2000 електронних грошових різновидів (криптовалют). Зрозуміло, що держави інтенсивно здійснюють пошук способів та механізмів, з допомогою яких стане можливо контролювати емісію та оборот криптовалют. Криптовалюти властива математичне підґрунття та «кодова зашитість», що гарантує її цінність.

Згідно прогнозу компанії PwC до 2020 р. щонайменше чверть фінансово-банківського сегменту ризикує «канути в Лету» через поширення на цьому ринку криптовалют та неминучих інновацій в галузі FinTech, тобто криптовалютних блокчейн-технологій. Уже зараз останні спровокували появу так званих «необанків». Йдеться про банки нового типу, у яких відсутні філії та відділення і які гарантують клієнтам максимальну оперативність в обслуговуванні, максимально гнучкі умови, відсутність комісій тощо.²

Є вагомі підстави прогнозувати, що готівкові гроші підуть в небуття. Швеція перша з країн, яка ще рік тому виключила на своїй території обіг готівкових грошей. І така тенденція набиратиме широке розповсюдження в цивілізованих країнах. Так, сингапурський стартап CyClean придбав байк-шерингову компанію Ketch'Up з Гонконгу. За словами представників фірми, це стало прецедентом, коли торгову угоду повністю профінансували криптовалютою. Оплата відбулася в токенах CyClean (50%) та монетах CyClean (50%).

Україна, яка заявляє про європейський вектор розвитку, повинна адаптувати, насамперед, виробничий сектор до міжнародних досягнень, що передбачає відповідним чином унормувати своє законодавче поле і активізувати в даному напрямку детінізацію національної економіки, реально протидіяти системній корупції. Авторитетні зарубіжні дослідники прийшли до висновку: «Люди схильні до корупції, коли ризик є невеликим, покарання м'яким, а

¹ Блокчейн - це сформована за визначеними правилами й принципами безперервний та послідовний ланцюжок блоків, які містять принципово важливу інформацію (зокрема про угоди та їх характеристики). Ключова з них – timestamp, тобто час реєстрації окремої транзакції у блоці та формування блоку в цілому. І чим більш ресурсоємним є процес включення додаткового блоку, тим вищою є безпека від хакерських впливів.

² Прикладом таких неюстанов є американські Simple і Moven, британський Atom та український Monobank.

виграш – доволі значним» [6]. Саме завдяки таким детермінантам в Україні дане явище стало загрозою національній безпеці і державності.³

Упродовж усіх років незалежності керівництво України знаходиться під жорстким тиском зарубіжних порадників і передусім МВФ. Замість того, щоб списати з України попередню заборгованість (враховуючи російську агресію і в силу цього стрімко зростаючі військово-оборонні затрати), МВФ навпаки обумовлює отримання чергової порції кредитів у режимі «big-bang», тобто сильних шоків ударів. Адже йдеться про підвищення тарифів житлово-комунального господарства, зокрема ціни на газ для населення, замороження зарплати і пенсій, посилення монетарного таргетування (тобто звуження грошової маси через максимальне обмеження гривневої емісії). тощо.

Більше того, українська держава законодавчо відмовилася від використання власних емісійних ресурсів для розв'язання бюджетних проблем. Унаслідок цього Україна, по-перше, приречена весь час виступати в ролі прохача і таким чином перманентно нарощувати зовнішній борг, по-друге, заклала підґрунтя для доларизації, тобто експансії іноземних валют на вітчизняних теренах і, по-третє, такими діями ми фактично обмежили національну незалежність при здійсненні бюджетної, а отже, і соціальної політики.

За справедливою оцінкою экс-міністра фінансів, віце прем'єр-міністра Польщі Гжегож Колодко, «МВФ – оплот економічної ортодоксії» [3]. Тож настав час українським законодавцям дезавувати нормативно-правові акти вищої юридичної сили (закони), прийняті під диктовку МВФ. Передусім це стосується Закону України «Про реструктуризацію боргових зобов'язань Кабінету Міністрів України перед Національним банком України» [2], який фактично працює проти національних інтересів. Також принциповою помилкою державної економічної політики стало запровадження в країні «плоскої шкали оподаткування», відповідно до якої національний олігархат отримав право не сплачувати податки за значно вищими ставками, ніж широкий загал середнього і малого бізнесу.

Знову ж таки Гжегош Колодко дав об'єктивну характеристику даної податкової системи: «Плоске оподаткування – це не стільки проста ідея, як про це говорять її прибічники, скільки простецька, оманлива практика, від якої страждає широкий загал громадян. Дехто з наших сусідів (йдеться про Україну), де економічне словоблуддя взяло верх над здоровим глуздом, уже встиг цю ідею реалізувати. Хоча в соціально відповідальній державі багаті повинні сплачувати вищі податки, оскільки інакше неможливо привести до рівноваги соціальну систему» [3]. Зрозуміло, що при таких реаліях державі не до цивілізаційних викликів нової технологічної революції.

Однак подібна ситуація не може продовжуватися безкінечно для країни, що територіально знаходиться в центрі європейської спільноти. Побудова основ цифрової економіки – досить важливий актуалітет для України, особливо якщо мати на увазі, що на її теренах знаходяться відомі на міжнародній арені своїми випускниками політехнічні вищі навчальні заклади, зокрема Київський політехнічний університет (КПУ) та Львівський політехнічний університет.

³ Див.: М. Лошицький.....

Цифрова трансформація національних економік (України в тому числі) знаходить свій вираз не лише в заміні аналогових систем управління цифровими, але й в помітній інтелектуалізації технологічних об'єктів і систем, а звідси - в міжнародній інтеграції інформаційних та науково-технологічних програм. Є підстави передбачати, що в найближче десятиліття цифровізація буде вносити основний вклад у підвищення ефективності в реалізацію викликів нової технологічної революції. Україна повинна (так має бути) займати в ній помітне місце.

Література:

1. Адміністративне право України. Повний курс. Підручник.-Херсон. ОЛДІ-ПЛЮС, 2018.- 446 с.
2. Закон України «Про реструктуризацію боргових зобов'язань Кабінету Міністрів України перед Національним банком України» (від 20 квітня 2000 року N 1697-III)
3. Колодко Гжегож В. Новий Прагматизм, або економіка помірності / Економіка України.- 2013.- № 11.- 13-28.
4. А.Т.Ковальчук, С.Г.Стеценко. Фінансово-правові засади регулювання крипто валютного ринку. Публічне право. № 1, - 2018.- С. 85-92.
5. Ковальчук Трохим . Економіка України: рух вперед чи до минулих епох? / Банківська справа.- 2018.- № 1-2, с. 3-12.
6. Klitgaard R., MacLean-Abaroa R.,Parris L.H. Corrupt cities: a guide to cure and prevention.- Oakland, California, 2000.- P.27.
7. Reinert E. (2011). How rich countries got rich and why poor countries stay poor. Moscow: Eksmo. [In Russian].
8. OECD (2017). Digital economy outlook 2017.Paris: OECD Publ.

УДК 342.9

Константий Олександр Володимирович,
 доктор юридичних наук, професор, професор
 кафедри правосуддя, юридичного факультету
 Інституту управління, технологій та права
 Державного університету інфраструктури та
 технологій, заслужений юрист України,
 Конституційний Суд України,
 науковий консультант судді
 м. Київ, Україна

ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОДЕЛІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питань особливостей моделі адміністративної юстиції в Україні. Окреслюються проблеми у функціонуванні цього інституту права. Наводяться погляди щодо напрямків подальшого удосконалення національного механізму захисту прав і свобод особи у відносинах з публічною адміністрацією відповідно до потреб зміцнення демократії.

Проведено аналіз основних рис моделей адміністративної юстиції у Франції, ФРН, Великій Британії. Установлено, що адміністративне судочинство в Україні ґрунтується на «змішаній» моделі юстиції. З функціональної точки зору воно відповідає французькому типу юстиції – предметом захисту в адміністративних судах України можуть бути порушені у публічно-правових відносинах як суб'єктивні права, так і законні інтереси приватних осіб. В організаційному плані адміністративне судочинство в Україні відповідає німецькому типу адміністративної юстиції – адміністративні суди є окремою спеціалізованою підланкою у системі судоустрою.

Віdstoюється ідея кодифікованого врегулювання порядку адміністративного (досудового) оскарження фізичними і юридичними особами порушень їх прав чи законних інтересів у діяльності публічної адміністрації в Законі України «Про адміністративну процедуру». Підкреслено, що хоча спроби прийняти цей закон робляться вже близько двадцяти років, його і досі не прийнято. Це визнається неприйнятним в умовах процесів європейської асоціації країни.

Ключові слова: адміністративна юстиція, публічна адміністрація, права особи, правова держава, модель юстиції, адміністративне судочинство.

Summary. The article is devoted to the study of the peculiarities of the model of administrative justice in Ukraine. Outlines the problems in the functioning of this institution of law. Views are being made on the ways of further improving national mechanism to protect the rights and freedoms of the individual in relation to public administration according to needs strengthening democracy.

Under administrative justice refers to the activity of administrative courts and “quasi-legal” bodies in the executive and local authorities empowered to resolve public disputes on claims or complaints of individuals.

The analysis of the main features of the models of administrative justice in France, Germany, UK. Administrative justice in Ukraine is found to be based on a "mixed" model of justice. From a functional point of view, it meets a French type of justice - the subject of protection administrative courts of Ukraine can be affected in a public law relationship as subjective rights and legitimate interests of individuals. In organizational terms, administrative justice in Ukraine corresponds to the German type of administrative justice - administrative courts are a separate specialized entity in the judicial system.

It is considered appropriate to apply in the provisions of the Code of Administrative Justice of Ukraine a claim form of litigation rather than a complaint procedure. It is emphasized that the filing of an administrative lawsuit allows to claim at the same time the requirements for the recognition of an administrative act (decision, actions, inaction) as unlawful and for compensation for the damages caused by mismanagement of losses.

It is noted that administrative justice in Ukraine remains insufficiently effective. Administrative courts are overloaded with cases. They lack the judges. Administrative justice bodies are under constant "pressure" from policy makers and suffer from constant "chaotic" changes in legislation.

The idea of a codified settlement of the order of administrative (pre-trial) appeal to individuals and legal entities of violations of their rights or legitimate interests in the activity of public administration in the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" is upheld. It is emphasized that although attempts have been made to adopt this law for about twenty years, it has not yet been adopted. This is recognized as unacceptable in the context of European association processes.

Key words: administrative justice, public administration, individual rights, rule of law, model of justice, administrative proceedings.

Постановка проблеми. Поступово триває процес упровадження в українську правотворчу та правореалізаційну практику властивих розвинутих цивілізованим державам Європи підходів до гарантування у відносинах з представниками публічної адміністрації прав та інтересів кожної приватної особи, здійсненість чого становить сенс існування будь-якої демократії. Для досягнення цілей захисту прав людини від актів уряду та інших органів публічного управління адміністративна юстиція вважається традиційно найбільш придатною. Її проблематика у наш час становить центральну тему в європейській догматиці адміністративного права [1, с. 88,91]. Адміністративне судочинство, коли воно є дійсно незалежним та ефективним, розглядається вченими «вінцем» правової держави [2, с. 3].

Правовою демократичною державою визначається у статті 1 Основного Закону і Україна. Але у нашій країні існують суттєві проблеми з практичним утвердженням вказаних засад конституційного ладу. Хоча адміністративна юстиція присутня, вона, з одного боку, залишається неповністю розвинутою організаційно (відсутня неупереджена її досудова частина), а з іншого боку – судочинство у створених у 2005 році адміністративних судах не є ефективним, не завжди забезпечує захисту порушених у відносинах з публічною адміністрацією прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у розумний

строк на засадах верховенства права. У зв'язку з цим нагальним завданням чергового, розпочатого у вересні 2019 року етапу судової реформи в Україні залишається остаточно започаткування нарешті функціонування національної системи адміністративної юстиції ідеологічно на європейських, а не євразійських стандартах.

Актуальність теми дослідження зумовлюється нерозкритістю і остаточною невіршеністю у працях вітчизняних науковців проблематики особливостей національної моделі адміністративної юстиції у порівняльно-правовому аспекті із світовим досвідом, а також шляхів і напрямків її подальшого розвитку відповідно до потреб утвердження конституційної демократії.

Стан дослідження. Варто зазначити, що в сучасній українській юридичній науці і дотепер дискутуються питання щодо того, яка модель адміністративної юстиції існує в нашій державі. Означене, зокрема, дискутується в роботах В.М. Бевзенка, Т.О. Коломоєць, О.В. Кузьменко, Н.Б. Писаренко, А.О. Селіванова, О.П. Рябченко та деяких інших вчених. Водночас, сутнісні особливості національної моделі адміністративної юстиції, а також загальні шляхи і напрямки подальшого розвитку цього інституту науковцями не визначаються.

Метою та завданнями статті є висвітлення авторського підходу до розуміння поняття і особливостей моделі адміністративної юстиції в Україні, визначення проблем та шляхів розвитку цього правового інституту.

Виклад основного матеріалу. Застосування методу історико-правового аналізу дозволяє з'ясувати, що адміністративна юстиція почала розвиватися спочатку у французькому праві. Її поява стала результатом впровадження у практику державного будівництва принципів правової держави (поділу влади, верховенства закону) внаслідок Великої французької буржуазної революції. У прийнятій у 1791 році Конституції Франції як одне з фундаментальних прав людини було визначено право петиції (скарги) [3]. Пошук механізмів гарантування захисту цього права дав поштовх виникненню в XIX столітті в країнах Західної Європи спеціального виду юрисдикційної діяльності, пов'язаного із захистом прав громадянина по його скарзі на необгрунтовані дії публічної адміністрації. Отже, адміністративна юстиція спочатку являла собою інституційний механізм перегляду за скаргами приватних осіб правових актів, дій, бездіяльності представників адміністративної влади, гарантування реалізації права петиції, і лише згодом (з набуттям ознак незалежності від зазначеної влади) переросла в судове провадження, засноване на позовній процесуальній формі, в основі якої знаходяться принципи змагальності, диспозитивності та рівності сторін.

Відзначимо, що у сучасній юридичній науці у цілому є два основних підходи до розуміння адміністративної юстиції: – *«вузький»*, згідно з яким вона розглядається суто як відповідний спеціалізований судовий захист (адміністративне судочинство); – *«широкий»*, згідно з яким адміністративна юстиція передбачає вирішення публічно-правових спорів не тільки адміністративними судами, а й компетентними на це, наділеними певними гарантіями незалежності органами в межах адміністративної системи влади (в порядку адміністративного оскарження) [4, с. 6-14].

Так, «широкий» підхід при законодавчому визначенні механізму адміністративної юстиції реалізовано в Латвії. Частина «Б» Адміністративно-

процесуального закону цієї країни від 25 жовтня 2001 року, яка стосується вирішення індивідуально конкретних справ публічною адміністрацією («Адміністративний процес в установі»), водночас включає статті 75-82 та 101, що урегульовують питання оскарження виданого адміністративного акту або наданої довідки про права особи у вищу у порядку підлеглості структуру чи до іншої встановленої законом або правилами Кабінету міністрів установу («досудове адміністративне оскарження»). Частина ж «В» цього закону Латвії вже присвячена судовому контролю за правомірністю та обґрунтованістю адміністративного акту або фактичної дії установи (називається «Адміністративний процес у суді») [5]. Достатньо подібно питання системи адміністративної юстиції вирішуються в Акті про процедуру адміністративної юстиції Туреччини (Procedure of Administrative Justice Act) 1982 року, у статті 11 якого встановлено, що перш ніж пред'явити адміністративний позов, зацікавлена особа може вимагати скасування, вилучення, зміни адміністративного акту або прийняття нового акту від вищого адміністративного органу, а якщо такого немає – то від органу, який видав такий акт. Якщо відповідь не надається протягом шістдесяти днів, то скарга (заява про перегляд) вважається відхиленою.

На наш погляд, під «адміністративною юстицією» загалом варто розуміти систему спеціальних юрисдикційних (не тільки і не завжди) судових, а й у межах виконавчої влади та децентралізованої публічної адміністрації (місцевого самоврядування) органів, до компетенції яких належить вирішення у визначеному законом процесуальному порядку публічно-правових спорів за скаргами або позовами приватних (фізичних, юридичних) осіб щодо перевірки на предмет правомірності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних управлінських повноважень, якими на думку зазначеної особи порушуються її суб'єктивні права, свободи чи законні інтереси.

Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що з точки зору об'єкта захисту та особливостей організації у світі існують три основні моделі адміністративної юстиції:

1) *«об'єктивна» (французька)* – «інтерес-модель», що функціонально розраховується на забезпечення законності в діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Реалізована в адміністративно-процесуальному законодавстві Бельгії, Греції, Італії, Іспанії, Люксембургу, Португалії, Туреччини, Франції та низки інших держав Європи. Будучи членами суспільства, громадяни тут вправі подавати адміністративні позови (скарги) не лише для захисту своїх порушених у публічно-правовій сфері суб'єктивних прав, а й особистих і групових інтересів. Органи адміністративної юстиції розвивалися і дотепер нерідко залишаються «квазі-судовими» (поза межами системи судової влади). Крім вирішення адміністративних спорів, вони ще й надають «консультації», «рекомендації» для різних рівнів органів виконавчої влади;

2) *«суб'єктивна» (німецька) модель* (Австрії, Естонія, Латвія, Литва, ФРН, деякі інші центральноєвропейські держави) – представлена спеціально утвореними адміністративними судами, об'єктом захисту в діяльності яких є, як правило, лише суб'єктивні публічні права приватної особи. Адміністративні акти, які безпосередньо не зачіпають гарантованих «поточними» законами прав

конкретної фізичної або юридичної особи, а також порушення основних прав, не підлягають оскарженню до адміністративних судів;

3) *англосаксонська модель* (Австралія, Велика Британія, Індія, Канада, Нова Зеландія, Сінгапур, США) – передбачає застосування доктрини «відсилкового захисту» (Curial Defence), відповідно до якої загальні суди, як правило у порядку процедур цивільного судочинства, приймають до розгляду скарги на рішення, дії, бездіяльність суб'єктів адміністративної влади лише, головним чином, після того, як відповідні апеляції (скарги) будуть розглянуті у досудовому порядку спеціальними адміністративними трибуналами, комісіями або суддями в управлінських питаннях, що працюють при відомствах («квазі-судовими» органами). Суб'єкти вирішення адміністративних спорів з'ясовують, «чи діяла публічна адміністрація згідно з усталеними нормами моралі, застосовувала рівні стандарти по відношенню до кожного» (концепція «природної справедливості»).

У східно-європейських країнах «молодої демократії», що здобули незалежність після розпаду СРСР застосовуються, як правило, «змішані» моделі адміністративної юстиції – передбачають поєднання елементів класичних «німецької» та «французької» систем перегляду актів публічної адміністрації. Це загалом стосується і України.

Так, у *Франції* адміністративна юстиція виникла в епоху Революції та першої Імперії. Спочатку вона складалася із «судів» нижчої інстанції – рад префектур, що розташовувалися в департаментах (відповідних адміністративно-територіальних одиницях), і суду вищої інстанції – Державної ради, в якій діяло управління з судово-адміністративних питань, рішення якого було остаточним і обов'язковим для виконання будь-якою посадовою особою. Державна рада у Франції із самого початку утворення виступала інстанцією з перегляду справ, що вирішувалися радами префектур. Однак її основною функцією було і тепер є консультування Президента та Уряду, тобто здійснення дорадчих функцій для найвищих політичних суб'єктів державної влади.

Система органів адміністративної юстиції у Франції в наш час включає 36 адміністративних трибуналів, 6 апеляційних адміністративних судів, Державну раду. До адміністративних судів відносять й рахункові палати, які займаються з'ясуванням правомірності витрачання посадовими особами органів влади публічних фінансів і притягають їх до відповідальності у разі виявлення порушень бюджетної дисципліни. Регіональні рахункові палати перевіряють законність використання коштів муніципальними суб'єктами влади, а Рахункова палата Франції – державними. Остання є одночасно апеляційною інстанцією відносно рішень регіональних рахункових палат. Судом касаційної інстанції щодо рішень рахункових палат також є Державна рада [6, с. 136-151].

У ФРН адміністративна юстиція почала формуватися на початку ХІХ століття. У німецькому адміністративному праві домінує «теорія стандартів безпеки», зміст якої полягає в тому, що за безпеку (екологічну, громадську тощо) громадян дбає держава, а не вони самі. Адміністративні установи в цій країні існують, щоб виконувати закони і правила з урахуванням принципу «пропорційності» в інтересах людини. Виходячи з наведеного, у ФРН допускається звернення приватної особи до адміністративного суду тільки в тому випадку, коли вона доведе, що діями або бездіяльністю органів управління або їх посадовими

особами порушені її суб'єктивні права. Таке правило встановлено в абзаці 2 § 42 Положення про адміністративні суди ФРН (VwGO), де, зокрема, зазначено: «Якщо законом не передбачено іншого, позов є можливим лише у разі, коли позивач доведе, що адміністративним актом чи його відхиленням або неприйняттям були порушені його права» [7, с. 122].

Систему адміністративних судів ФРН становлять Федеральний адміністративний суд, вищі адміністративні суди й адміністративні суди федеральних земель. Адміністративні суди земель є судами першої інстанції, вищі адміністративні суди – апеляційною інстанцією. Касаційною інстанцією виступає Федеральний адміністративний суд. Крім загальних адміністративних є ще спеціалізовані адміністративні суди з розгляду трудових, фінансових та соціальних спорів.

У Великій Британії діє відносно впорядкована система адміністративних трибуналів, очолювана Радою трибуналів і адміністративної юстиції, яка входить до структури Міністерства юстиції. Функціонують: Апеляційний трибунал з питань соціального забезпечення і аліментів дітям; Трибунал з питань пенсій; Трибунал з імміграційних питань; Спеціальна комісія з питань іноземців; Трибунал з питань зайнятості; Трибунал з питань інформації; Освітній апеляційний комітет; Трибунал з питань апеляцій в галузі охорони здоров'я; Транспортний трибунал; Земельний суд Англії та Уельсу; Фінансовий і податковий трибунал; Трибунал з питань азартних ігор та ряд інших [8]. Адміністративні трибунали є компетентними в усіх питаннях в тих сферах управління, в яких вони утворені. Позитивно оцінюється те, що звернення до цих суб'єктів адміністративної юрисдикції, як правило, не потребує оплати мита або останнє є незначним, а також не вимагає обов'язкового здійснення представництва інтересів особи адвокатом (як у судах). Рішення адміністративних трибуналів можуть бути предметом подальшого оскарження до суду в порядку загальних (цивільних) процедур.

Уперше намагання запровадити адміністративне судочинство в Україні мали місце в період Української Народної Республіки (УНР) в 1917–1920 роках. Конституція УНР («Статут про державний устрій, права і вільності УНР»), ухвалена Центральною Радою 29 квітня 1918 року, у статтях 60–68 установлювала здійснення судової влади іменем УНР у рамках цивільного, кримінального і адміністративного законодавства виключно судовими установами [9]. Але у подальшому на українських землях утвердилася радянська влада. У цей період заперечувалися сама по собі можливість виникнення з цією владою конфліктів у робітників і селян, можливість «протиставлення інтересів приватних державним» [10, с. 36]. Принцип поділу влади заперечувався, влада розглядалася єдиною і централізованою. А тому адміністративна юстиція, як властива буржуазному ладу, визвалася антагоністичним інститутом.

Правову основу для здійснення адміністративної юстиції в Україні (її «вузької» частини) у наш час становить Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України), прийнятий 6 липня 2005 року. Наразі Кодекс діє в редакції Закону від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. Він визначає юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, встановлює порядок здійснення судочинства в цих судах (стаття 1).

Положення і первинної, і чинної редакції КАС України ґрунтуються фактично на досвіді побудови систем адміністративної юстиції як ФРН, так і

Франції. Конструкція адміністративної юстиції в Україні (у формі адміністративного судочинства) є «змішаною» («франко-німецькою»). З функціональної точки зору вона відповідає французькому типу – предметом захисту в адміністративних судах в Україні можуть бути порушені у публічно-правових відносинах як суб'єктивні права, так і законні інтереси фізичних та юридичних осіб («інтерес-модель» адміністративного судового захисту), а в організаційному плані – німецькому типу, адже адміністративні суди є окремою спеціалізованою підланкою у системі судоустрою України.

КАС України унормовує модель «повної судової адміністративної юрисдикції». Її норми, зокрема, передбачають застосування для вирішення публічно-правових спорів позовного провадження (у формі загального позовного і спрощеного (без проведення підготовчого засідання) у малозначних справах). Види позовів, які можуть пред'являтися за положеннями КАС України, допускають здійснення адміністративними судами за результатами їх вирішення не тільки «об'єктивного» судового контролю актів, дій, бездіяльності публічної адміністрації, а й захисту порушених у діяльності зазначеної адміністрації суб'єктивних прав й законних інтересів приватних осіб із можливістю прийняття судом, водночас, рішення і про відшкодування позивачу (приватній особі) завданих неправомірним управлінням матеріальних збитків (пункт б частини першої статті 5 цього Кодексу). Хоча і позивач, і відповідач в адміністративному судочинстві України визначаються рівними перед законом і судом, мають однаковий обсяг процесуальних прав та обов'язків, однак, на відміну від цивільного та господарського процесу, у цій формі судочинства цілком виправдано застосовується принцип офіційності, що передбачає право адміністративного суду вживати визначених законом заходів для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи (якщо цього потребують інтереси захисту прав та свобод «слабкої» (невладної) сторони процесу).

Висновки. Отже, з 2005 року в Україні на законодавчому рівні запроваджено у цілому властивий більшості країн Європи механізм адміністративної юстиції у судовій (спеціалізованій) його частині. Однак національна система адміністративного судочинства залишається недостатньо ефективною. Вона не завжди є неупередженою. Захист порушених суб'єктами влади прав особи у розумний строк, як правило, є неможливим. Адміністративні суди перевантажені справами, у тому числі через правовий нігілізм і зловживання повноваженнями посадовими особами, які виконують публічно-владні функції, та у зв'язку з браком у держави коштів на належні виплати соціально незахищеному населенню. У місцевих судах (судах першої інстанції) катастрофічно бракує суддів. Велика кількість суддівських посад є незаповненою через тривалі процедури добору та оцінювання суддів, постійні переформатування органів суддівського врядування, які відповідають за ці питання. Органи адміністративної юстиції перебувають під постійним «тиском» з боку суб'єктів політики, страждають від невинних «хаотичних» змін норм матеріального і процесуального права.

Актуального значення для України має запровадження дієвого, такого, який би відповідав загальноєвропейським підходам, обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів особи з публічною адміністрацією у межах інститутів остаточної (так званої «квазі-судової» частини механізму адміністративної юстиції).

Поточна практика застосування існуючих засобів адміністративного оскарження засвідчує, що скарги, які подаються відповідно до Закону України «Про звернення громадян», а також у порядку статті 56 Податкового, статей 25, 26 Митного кодексів, статей 288, 289 Кодексу України про адміністративні правопорушення, іншого спеціального галузевого законодавства, органами публічної влади або посадовими вищого рівня розглядаються, як правило, без дотримання засад відкритості (публічності), без забезпечення скаржникам «права бути вислуханим», змагальності й об'єктивності. Звернення до цих процедур не дає особі бажаного результату у вигляді забезпечення відновлення її порушених прав.

Порядок адміністративного (досудового) оскарження приватними (фізичними, юридичними) особами порушень їх прав чи законних інтересів у діяльності публічної адміністрації має бути кодифіковано визначений у Законі України «Про адміністративну процедуру», проект якого вже неодноразово вносився урядом для прийняття до Верховної Ради України. Однак, цей закон, незважаючи на майже двадцятирічні спроби, і досі не прийнятий. Україна залишається однією з останніх на пострадянському просторі країн (разом з Російською Федерацією), у яких відсутнє законодавство про адміністративну процедуру. Це не може бути визнано прийнятним в умовах, коли правляча коаліція декларує продовження курсу на європейську інтеграцію країни, впровадження у життя концепції «публічно-сервісної держави».

Література:

1. Кайзер Мартин. Правовая защита и контроль (часть I). – С. 88, 91 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dpp.mpil.de/05_2016/05_2016_87_103.pdf.
2. Крефт Герхарт. История административной подсудности в Германии // Ежегодник публичного права 2015: Административный процесс. – М. : Инфотропик Медиа, 2015. – 464 с.
3. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал – К.: Москаленко О.М., 2018. – 56 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.org.ua/img/books/files/15220850_69fr_const_final.pdf.
4. Адміністративне судочинство: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Т. Коломоєць; Держ. вищ. навч. закл. «Запорізь. нац. ун-т». – К.: Істина, 2011. – 300 с.
5. Административно-процессуальный закон Латвии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.lv/likumi/06_apz.html
6. Талапина С.В. Административное право Франции сегодня // Ежегодник сравнительного правоведения. – М.: НОРМА, 2004.
7. Адміністративні процедури і адміністративне судочинство в Німеччині: Збірник матеріалів.-К.: Німецький Фонд міжнародного правового співробітництва, 2006.-180с.
8. Lord Justice Carnwath. Administrative Justice Without Borders – Developments in the United Kingdom [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccat-ctac.org/downloads/C-16%20Lord%20Carnwath.pdf>.
9. Болва Л.П. Маловідомі конституційні акти України – Конституція УНР 1918 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cn.archives.gov.ua/statti/konstituciyni_acts_Ukraine.html.
10. Курский Д. И. Гарантии правосудия и правосудие без гарантий / Избранные статьи и речи / Курский Д.И.; Сост.: Амфитеатров Г.Н., Курский А.С., Шифман М.Л. - М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 198 с.

UDC 342.922

*Хохленко Ольга Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного та
адміністративного права
юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури*

та технологій

*Хохленко Віра Миколаївна,
старший викладач кафедри кримінального
права юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури
та технологій,
м. Київ, Україна*

ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

***Анотація.** В статті досліджуються функції місцевого самоврядування, їх класифікація, функції представницьких органів місцевого самоврядування.*

***Ключові слова:** міське самоврядування, децентралізація, реформи, представницькі органи місцевого самоврядування, класифікація.*

***Summary.** Local self-government is one of the central institutions of public authority undergoing reform. Decentralization reform in Ukraine is one of the priorities of the state, which will promote both the development of local self-government and the economic development of the country as a whole. The key to reforming the basic level of local self-government is to bring together a small number of local councils, which will be able to assume most of their powers. That is, the transition to a new phase of decentralization reform involves a change of territorial structure at district and community level, a clear delineation of powers and functions of control at different levels of government, and the development of forms of local democracy. It is not only about finding new directions of local self-government activity, but also about updating existing ones, filling them with new content that will meet the needs of society.*

The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" lacks a clear list of functions of local self-government. The availability of such functions can be interpreted based on the powers of local governments. This position of the legislator is not justified, since the concepts of "powers" and "functions" have different meaningful content.

That is, it is very important to differentiate between the functions and powers of local self-government bodies as well as local state administrations. Such inconsistencies may arise between district state administrations and local

governments of villages, settlements and cities (district subordination), district councils; between regional state administrations and local self-government bodies (regional subordination) and regional councils. This situation is that the old mechanisms for delimiting the functions and powers of local authorities have been ineffective and the new ones are not yet operational. The main disadvantages of the current system of distribution of competences between local self-government bodies and local state administrations are: unclear distribution of powers between local and state authorities at subregional and regional levels; imperfect system of control over the activity of local self-government bodies; the imperfection of the institute of delegation of powers and the corresponding means of restraint and counterbalance; unification of powers of local self-government bodies of territorial communities irrespective of their category, population and material support.

And after the adoption of a number of laws on decentralization of powers, duplication of powers and functions between local governments at different levels and executive authorities will be eliminated therefore, an important issue in local government development is the consolidation of the system of its functions at the legislative level. Fixing functions as real legal instruments is the legal guarantor of their implementation. The functions of local governments include a broad cultural and social content, since they contribute to the development of democracy in society and to the realization of the rights of the territorial community.

***Keywords:** local self-government, decentralization, reforms, representatives of local self-government bodies, classification.*

Метою статті є дослідження функцій місцевого самоврядування, їх класифікація та характеристика функцій представницьких органів місцевого самоврядування.

Наукове дослідження функцій органів місцевого самоврядування та функцій представницьких органів місцевого самоврядування в Україні здійснювали такі науковці як: О. В. Чернецька, Г.В. Барабашев та К.Ф. Шеремет, І.В. Дробуш, Гливік А. О., Ладонько Л. С., В. Ф. Погорілко та О. Ф. Фрицький, Б.А.Руснак, О.А.Котельникова, Н.В. Заяць та ін.

Постановка проблеми. Місцеве самоврядування є одним із центральних інститутів публічної влади, який перебуває в процесі реформування. Реформа децентралізації в Україні є одним з пріоритетних завдань, що стоїть перед державою. Вона сприятиме як розвитку місцевого самоуправління так і економічному розвитку країни в цілому. Ключовим моментом реформування базового рівня місцевого самоврядування є об'єднання малочисельних місцевих рад, які стануть спроможними перебирати на себе більшість повноважень. Тобто, перехід до нового етапу реформи децентралізації передбачатиме зміну територіального устрою на рівні районів та громад, чітке розмежування повноважень та функцій на різних рівнях управління, а також розвиток форм місцевої демократії. Мова йде не тільки про пошук нових напрямів діяльності місцевого самоврядування, а й про оновлення вже існуючих функцій, наповнення їх новим змістом, який відповідатиме потребам суспільства.

Виклад основного матеріалу. Питання функцій місцевого самоврядування, як інституту громадянського суспільства, є досить актуальним

в контексті стрімкого розвитку суспільних відносин та трансформації політичної системи країни. Трансформаційні процеси, що активно проходять в нашій державі, призводять до необхідності переосмислення сутності та призначення місцевого самоврядування, відповідно, й зміну його функцій.

Правова природа функцій місцевого самоврядування безпосередньо впливає із сутності народовладдя, можливості самостійно вирішувати питання місцевого значення відповідним суб'єктом місцевого самоврядування. Функціями місцевого самоврядування є основні напрями та орієнтири діяльності органів місцевого самоврядування щодо вирішення питань місцевого значення в межах, що базуються на положеннях Конституції і законів України. В силу свого специфічного статусу, органи місцевого самоврядування мають надзвичайно широкий спектр функцій, від реалізації яких залежить ефективність місцевого самоврядування в цілому.

В Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» відсутній чіткий перелік функцій місцевого самоврядування. Наявність відповідних функцій можна тлумачити, виходячи із повноважень органів місцевого самоврядування. Така позиція законодавця не є обґрунтованою, оскільки поняття «повноваження» та «функції» мають різне змістовне наповнення.

На думку Г.В. Барабашева та К.Ф. Шеремета, під функціями місцевого самоврядування слід розуміти основні напрями їх діяльності, що виражають роль і соціальне призначення органів місцевого самоврядування у державі і суспільстві. О. Батанов функції органів місцевого самоврядування визначає як «основні напрями і види муніципальної діяльності, пов'язані з реалізацією права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, що виражають волю й інтереси місцевих жителів і забезпечують здійснення ними взаємовідносин з державою, її органами, органами місцевого самоврядування в межах Конституції і законів України». І.В. Дробуш вказує, що оскільки місцеве самоврядування є суспільною, громадською інституцією, тому його функції, а також і функції представницьких органів місцевого самоврядування мають громадський, а не державний характер [1, с. 186].

Функції місцевого самоврядування є автономними, відокремленими від функцій держави. Однак, повністю відокремлювати функції місцевого самоврядування від функцій держави не можна, оскільки для забезпечення становлення громадянського суспільства функції місцевого самоврядування повинні доповнювати функції держави, перебувати з останніми в тісному взаємозв'язку та бути взаємообумовленими.

Функції місцевого самоврядування є багатоманітними і різняться за своїм призначенням і юридичними властивостями. Так, за об'єктно-цільовою характеристикою функції органів місцевої влади можна поділити на: бюджетно-фінансові, матеріально-технічні, інформаційні, планування та програмування розвитку відповідних територій, нормотворчі, соціально-культурні, екологічного контролю, політичні тощо; за суб'єктами місцевого самоврядування: функції територіальних громад, місцевих рад, виконавчих органів, сільських, селищних і міських голів, органів самоорганізації населення тощо [5, с.3].

Також, до основних функцій місцевого самоврядування можна віднести наступні функції: забезпечення права громадян на участь в управлінні

державними справами на рівні територіальних громад сіл, селищ, міст; надання громадянам різноманітних послуг; встановлення зборів та податків.

О.А. Котельникова до функцій місцевого самоврядування відносить: забезпечення участі населення у вирішенні місцевих справ; управління місцевою муніципальною власністю і фінансовими засобами; забезпечення розвитку відповідної території; соціально-культурне, комунально-банківське й інше обслуговування населення; охорона громадського порядку, забезпечення режиму законності на відповідній території; захист інтересів і прав місцевого самоврядування. Однак, дана позиція є спірною, оскільки автор перелічує не самі функції, а змістовне наповнення окремих функцій. Як приклад, забезпечення участі населення у вирішенні місцевих справ входить до змісту політичної функції, а забезпечення режиму законності на відповідній території реалізується за допомогою правоохоронної функції місцевого самоврядування [1, с. 183].

Слушною є позиція Б.А. Руснак з приводу змістовного наповнення окремих функцій місцевого самоврядування. Так, на її думку, політичні функції покликані забезпечувати реалізацію громадянами конституційного права брати участь в управлінні державними та громадськими справами. Вони полягають у формуванні громадянами органів місцевого самоврядування. Економічні функції полягають у розгляді і вирішенні економічних питань місцевого значення, у тому числі діяльності щодо утворення, реорганізації та ліквідації комунальних підприємств, а також здійсненні контролю за їх діяльністю; у виконанні програм економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць тощо. Соціальні і культурні функції проявляються у вирішенні різноманітних соціально-культурних питань місцевого значення, реалізації програм соціально-культурного розвитку, управлінні закладами освіти, охорони здоров'я, культури, оздоровчими закладами, які належать територіальним громадам, створенні умов для розвитку культури, сприянні відродженню осередків народної творчості, національно-культурних традицій населення, художніх промислів і ремесел тощо. Екологічна функція полягає у створенні місцевих програм і в участі у підготовці загальнодержавних і регіональних програм охорони довкілля [1, с.184].

На сьогодні, є досить актуальним питання щодо розмежування функцій і повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій. Такі неузгодженості можуть виникати між районними державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування сіл, селищ і міст (районного підпорядкування), районними радами; між обласними державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування міст (обласного підпорядкування) і обласними радами. Дана ситуація полягає в тому, що старі механізми розмежування функцій і повноважень органів влади на місцях неефективні, а нові ще не працюють. Основними недоліками чинної системи розподілу компетенції між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями є нечіткий розподіл повноважень на субрегіональному та регіональному рівнях, недосконала система контролю над діяльністю органів місцевого самоврядування, недосконалість інституту делегування повноважень та відповідних йому засобів стримувань і противаг, уніфікація повноважень органів місцевого самоврядування територіальних громад незалежно від їхньої категорії, чисельності населення та матеріального забезпечення [5, с.4].

Функції та повноваження органів місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій базуються на принципах галузевої компетенції, яку можна поділити на: виключну компетенцію місцевих державних адміністрацій (наприклад, державний контроль); суміжну компетенцію, коли місцеві державні адміністрації і органи місцевого самоврядування наділяються повноваженнями в одній галузі суспільного життя; виключну компетенцію органів місцевого самоврядування (наприклад, управління комунальною власністю). Іншими способами розмежування функцій і повноважень є договори і угоди, що конкретизують відповідно до закону взаємні права й обов'язки.

Вказані недоліки будуть вирішені після прийняття низки законів щодо реформування органів місцевого самоврядування. Відповідно дублювання повноважень та функцій між органами місцевого самоврядування на різних рівнях та органами виконавчої влади буде усунуто. З метою подолання зазначених недоліків, систему розподілу компетенції між органами місцевого самоврядування буде реформовано в напрямі її децентралізації, тобто максимального передання повноважень органам місцевого самоврядування, а також регіональній владі. Відповідно й зміняться функції місцевих рад.

У функціях представницьких органів місцевих рад найбільш широко проявляється соціальне призначення місцевого самоврядування. Як суттєвий елемент правового статусу представницьких органів місцевого самоврядування функції обумовлюють конкретно-предметну визначеність цих органів у системі місцевого самоврядування. Вони є своєрідною основою, з якої витікають повноваження, форми й методи діяльності рад.

Саме функції місцевих рад характеризують їх як представницьких органів місцевої публічної влади, а місцеве самоврядування як публічну підсистему організації влади в державі. В них проявляються не тільки сутність і принципи функціонування місцевих рад, а й закономірності та особливості місцевого самоврядування в Україні. Зміст функцій представницьких органів місцевого самоврядування зумовлений рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема, рівнем конституційного розвитку суспільства і держави, особливостями організації публічної влади в державі, рівнем розвитку політичної системи тощо. Функції відображають змістовну діяльність представницьких органів і значною мірою характеризують їх сутність [6, с.94].

На сьогодні, законодавство наділяє місцеві ради функціями керівництва, забезпечення, організації, контролю тощо. Закріплюючи функції як реальні правові важелі, закон про місцеве самоврядування передбачає в даний спосіб необхідні юридичні передумови для їх здійснення.

Так, згідно зі ст. 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. «сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України від 28 червня 1996 р., цим та іншими законами». Цим самим, Конституція України від 28 червня 1996 р. визнала місцеві ради основним носієм функцій і повноважень територіальної громади.

На думку В. Ф. Погорілка та О. Ф. Фрицького, під функціями представницьких органів місцевого самоврядування слід розуміти основні сторони

соціального призначення представницьких органів місцевого самоврядування в Україні, які втілюються в конкретні напрями і види діяльності рад щодо здійснення завдань, визначених законами та іншими нормативними актами [6, с. 94].

Якщо розглядати функції представницьких органів місцевого самоврядування як прояв певного виду діяльності в тій чи іншій сфері, то варто акцентувати увагу на наступних двох аспектах - суб'єктивному та об'єктивному. Суб'єктивний аспект полягає в тому, що місцеве самоврядування, як підсистема публічної влади, в межах об'єктивних можливостей, має певну свободу вибору не тільки сфер впливу, а й можливостей цілеспрямованої та доцільної діяльності. Об'єктивний аспект охоплює можливості відповідної діяльності та прийняття конкретного рішення. Об'єктивна сторона в діяльності публічної влади на місцях полягає в досягненні поставленої мети відповідно до соціальних закономірностей. Поряд із цим, вид діяльності, який входить в поняття функції, складається не просто із різнорідних дій, а являє собою цілну, виокремлену систему дій, які відрізняються від інших функцій влади. Однак це не виключає тісної взаємо-зумовленості функцій. Тільки у своєму взаємозв'язку функції характеризують соціально-політичне призначення та сутність місцевих рад як представницьких органів народовладдя. Наявність специфічних особливостей у представницьких органів місцевого самоврядування не виключає можливості виділити те спільне, що дає підстави вважати їх різносторонню діяльність самостійними функціями [6, с. 94].

Таким чином, функції представницьких органів місцевого самоврядування це: взаємопов'язані та взаємозумовлені напрями та види діяльності щодо реалізації самоврядних повноважень в найважливіших сферах життєдіяльності територіальної громади; вони мають соціальне призначення, оскільки впливають із представницького статусу місцевих рад та принципів депутатського мандату; через функції реалізуються права та обов'язки місцевих рад, які передбачені Конституцією та законами України; форми реалізації функцій зумовлені конституційно-правовим статусом представницьких органів місцевого самоврядування та їх місцем в системі органів публічної влади [6, с. 94].

Під функціями представницьких органів місцевого самоврядування слід розуміти зумовлений соціально-політичним призначенням, комплекс взаємопов'язаних, взаємозумовлених та визначених конституційно-правовим статусом, основних напрямків та видів діяльності місцевих рад, які знаходять свій вираз і конкретизацію у повноваженнях, визначених Конституцією та законами України в межах своєї компетенції щодо здійснення завдань місцевого самоврядування.

Отже, серед багатьох важливих проблем державного управління велике значення приділяється оптимізації територіальної організації державної влади і місцевого самоврядування, розподілу функцій між державною адміністрацією та органами місцевого самоврядування, удосконаленню локальної нормативно-правової бази стосовно розбудови місцевого самоврядування, забезпеченню ефективного використання, збереження та примноження майнової бази, підвищенню фінансово-економічних показників діяльності її суб'єктів та максимальному наповненню доходної частини бюджету, що спрямовано на кінцевий результат – достойний життєвий рівень населення територіальної громади.

Оптимізація територіальної організації місцевого самоврядування передбачає зміну інституційної основи для районів та областей. Обласні ради матимуть власні виконавчі органи. Повноважень на рівні області значно поменшає – обласні ради будуть лише вирішуватися питання суто регіонального рівня, такі як: спеціалізована освіта і медицина, регіональна транспортна інфраструктура, розвиток культури, спорту та туризму, розвиток регіону. Більшість повноважень буде передано на рівень громади. При цьому функції та повноваження районних та обласних рад значно скоротяться. Районні та обласні ради будуть позбавлені невласливих їм функцій і повноважень, які будуть передані на рівень громади. Основними сферами відповідальності району будуть утримання об'єктів спільної власності територіальних громад району, транспортна інфраструктура районного значення, забезпечення надання вторинної медичної допомоги, виховання та навчання дітей у школах-інтернатах загального профілю. Основними сферами відповідальності області будуть питання суто регіонального рівня: спеціалізована освіта і медицина, регіональна транспортна інфраструктура, розвиток культури, спорту та туризму, розвиток регіону.

Висновок. Важливим питання в умовах розвитку місцевого самоврядування є закріплення системи його функцій на законодавчому рівні. Закріплення функцій як реальних правових інструментів є юридичним гарантом їх здійснення. Функції органів місцевого самоврядування містять в собі широке культурне та соціальне наповнення, адже сприяють розвитку демократії у суспільстві та забезпеченню реалізації прав територіальної громади.

Література:

1. Глипка А. О. Функції місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи України / А.О.Глипка// Актуальні проблеми політики.- 2016.-Вип.58 - с.180-189.
2. Давидович С.Н. Сучасні підходи до реформування місцевого самоврядування / С.Н. Давидович// «Молодий вчений».- № 5.1 (45.1).- 2017.- с.20-24.
3. Заяць Н.В. Шляхи вдосконалення діяльності представницьких органів місцевого самоврядування/ Н.В. Заяць// Юридичний вісник.- 2011.-№3.- сС.34-39.
4. Ковальова О. М. Організаційне забезпечення діяльності представницького органу місцевого самоврядування/О.М. Ковальова// Режим доступу:<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-1/doc/3/02.pdf>.
5. Ладонько Л.С. Роль та функції місцевого самоврядування в системі публічної влади України /Л.С. Ладонько //Theory and Practice of Public Administration.- 2016.-№ 4. - с.1-6.
6. Чернецька О.В. Концептуальні основи співвідношення функцій та компетенцій представницьких органів місцевого самоврядування/О.В. Чернецька//Часопис Київського інституту права. - 2011.- № 2.- с.93-96.

УДК 341.231.1

Бурдоносова Марина Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та
адміністративного права юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури
та технологій,
Київ, Україна

ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Анотація. В статті проаналізовано історію становлення та основні напрями розвитку концепції прав людини в контексті філософії права. Розглянуто етапи формування поколінь прав людини. Автором аналізуються різноманітні філософські підходи до розуміння прав людини та «образу людини» в них. Визначається, що подальша розробка проблематики прав людини та формулювання напрямів розвитку для становлення наступних поколінь прав людини є одним із завдань філософії права.

Ключові слова: права людини; філософія прав людини; філософія права; покоління прав людини.

Summary. The article analyzes the history of formation and the main directions of development of the concept of human rights in the context of the philosophy of law. The stages of formation of human rights generations are considered. The author analyzes various philosophical approaches to understanding human rights and the "image of human" in them. It is determined that further development of human rights issues and formulation of directions for development of the next generations of human rights is one of the tasks of the philosophy of law.

The philosophical and legal approach defines human rights as those that, first, make it free and, second, protect human interests.

From the standpoint of the theory of will, rights give preference to the will of their owner over the will of the other party if it is in conflict with him. In contrast, from the standpoint of interest theory, rights serve to protect or exercise the interests of their owner. In this case, the theory of natural law attributes legal rights to a kind of moral rights, while legal positivism does not.

For a full understanding of the "human image" in the concept of human rights, one should refer to the formula proposed by W. Brugger in the article "The image of person in the concept of human rights" (1995) which includes 5 elements: self-determination, significance, responsibility, protection of life and lifestyle.

His article explains the concept of "person", which is at the heart of the concept of human rights, which has evolved historically and is reflected in modern human rights documents.

Organizing diverse visions and dimensions of human rights is a methodologically complex task, and therefore it is important for the philosophy of law

to formulate a universal, balanced approach that would counteract the ideological manipulation of the idea of human rights. Philosophy offers several different approaches to this task.

Key words: human rights; human rights philosophy; philosophy of law; the generation of human rights.

Права людини є базисом взаємодії між людиною та державою, який чітко визначає межі та сфери в які держава не може втручатися. Перелік прав який існує на сьогодні не є вичерпним, але й він не завжди існував. В процесі розвитку держав і суспільств, люди поступово усвідомлювали, за які права варто боротися і відстоювали їх. Так виникли три покоління прав людини, вони були, так званими, етапами у формуванні обсягу прав і свобод людини і громадянина.

За своїм змістом права людини визначають простір, що забезпечує кожній людині умови її самореалізації, тобто простір її особистісної свободи та автономії. Права людини стають тією силою, що наповнює змістом суспільний простір. Завдяки їм можливе включення людей як суспільних одиниць у визначену систему відносин, а право виступає умовою участі кожного в суспільних справах. Отже, права людини слугують необхідними умовами людського існування та комунікації та розглядаються як незалежні стандарти, мірила відповідно до яких оцінюються закони, діяльність уряду.

Філософсько-правовий підхід визначає права людини, як такі, що, по-перше, роблять її вільною, а по-друге, захищають інтереси людини. З позиції теорії волі, права надають переваги волі їх власника над волею іншої сторони, якщо вона знаходиться з ним у конфлікті. На противагу їй, з позицій теорії інтересу, права служать захисту чи здійсненню інтересів їх власника. При цьому теорія природного права відносить юридичні права до різновиду моральних прав, у той час як юридичний позитивізм такого взаємозв'язку не проводить.

Обґрунтування ідеї прав людини є однією з основних проблем правової антропології та пов'язане з пошуком відповіді на запитання: «Чому правовий порядок базується на дотриманні прав людини?». Як зазначає С.І. Максимов: «Поняття «права» і «обов'язку» мають настільки величезне значення для розкриття феномену права, що вони можуть бути названі модусами права. Як відомо, модус (від лат. «modus» – міра, спосіб, образ, вид) – це одиничний прояв субстанції, тому права й обов'язки є не чим іншим як безпосереднім проявом ідеї (смыслу) права» [1, с.149-150]. Дійсно, права і обов'язки виступають не лише у якості ядра права, вони взаємопов'язані з такими принципами права, як справедливість, рівність, свобода і виступають у якості мірил (модусів), за якими оцінюють правовий порядок в державі, демократизм, рівень розвитку громадянського суспільства. Ще Віктор Гюго зазначав, що «Усвідомлення права розвиває усвідомлення обов'язку. Загальний закон – це свобода, яка закінчується там, де починається свобода іншого».

Правовий модус «правомочності» має місце лише там, де мається йому противага в модусі «обов'язку». Це свідчить про наявність взаємно кореспондуючих прав і обов'язків, з пріоритетом модусу «правомочності». Для повноцінного функціонування та користування людиною своїми правами (в

рамках позитивного права), державі необхідно створити відповідні державні органи, установи, підприємства, чийм обов'язком буде надання відповідних послуг. Наприклад, якщо держава надає громадянам право на пенсійне забезпечення, то відповідно створює державний пенсійний фонд, чийм обов'язком стає забезпечення реалізації державної політики з питань пенсійного забезпечення.

Вислів «я маю право» означає «я можу; маю можливість» і відноситься до категорії свободи; це певні можливості суб'єкта, частину з яких він може реалізовувати або ні – за власним бажанням. За їх використання чи невикористання відсутнє жодне покарання з боку держави (наприклад, право абсентеїзму в Україні, громадяни самі вирішують йти їм на вибори чи ні, таке право є, але покарання чи штрафи за неявку на вибори – відсутні). Коли ж мовиться «я зобов'язаний», то мається на увазі, що «я повинен», тобто такий тип висловів відноситься до категорії обов'язків, і людина повинна дотриматися цих правил, не залежно від власної волі (бажання чи не бажання їх виконувати), наприклад, обов'язок сплатити податки.

За часів античності права людини вважалися «священними», дарованими людині Богом, природою, вищим розумом. В період Просвітництва ці позиції лише укріпилися, вони стали виразом уявлень про безумовну цінність прав людини, а при їх характеристиці почали використовувати терміни «природжені», «невідчужувані». Поняття «невідчужуваних прав» означає, що вони є «невід'ємними» і ніхто ніколи не може у людини їх відібрати, у тому числі сама людина не може від них відмовитися. Такі права існують у людини від народження і вона буде ними володіти, не залежно від того, чи закріпить держава їх у своєму законодавстві чи ні (право на життя, здоров'я, честь, гідність). Однак, письмове закріплення» людини з боку держави, допомагає їх захищати від злочинних посягань і лише підкреслює їх значущість.

Роздумуючи про право та справедливість О. Гюффе виділяє саме «права людини», тобто ті, котрі належать людині як такій, чи «суб'єктивні права, на володіння якими може претендувати кожна людина не залежно від обставин». Вони знаходяться в центрі політичного проекту сучасності, суть якого виражається в споконвічному і винятковому зв'язку влади і справедливості, тобто в такій організації публічної влади, щоб підпорядкованість її принципам справедливості не залишалася на розсуд можновладців [2, с. 207-213].

Філософсько-антропологічне обґрунтування ідеї прав людини та з'ясування їх походження та призначення потребує аналізу їх значення в якості легітиміційного принципу сучасного правового порядку. Для цього необхідно звернутися до двох антропологічних підходів, які С.І. Максимов визначає як максимальна і мінімальна антропологія [1, с. 155].

Максимальна антропологія ґрунтується на здатності людини до змін і реформаторств і намагається з'ясувати, що є оптимальною формою буття людини, взявши за основу образ людини в піднесеному сенсі, але без врахування її прав (образ людини в Ніцше, Гайдеггера, концепція «всесічно розвинутої особистості» у Маркса).

Мінімальна антропологія наголошує на необхідності людині залишатися самою собою і відходячи від телеологічного вчення про цільове призначення

людини. Вона переносить акцент у визначенні людини з того, чого людина прагне (щастя, самореалізації), на початкові, природні умови, що невіддільні від людини, носять антропологічний характер і є умовами можливості людського існування (прагнення зберегти себе, свою екзистенцію, яке у моральному плані виявляється вище, ніж досягнуті успіхи в освоєнні все нових і нових життєвих вершин). А права людини, в свою чергу, стають принципами забезпечення цих умов.

В процесі переходу від природного до цивільного стану, людина вибирає відмову від насильства. І в цьому виборі виявляється фундаментальний антропологічний інтерес – зберегти своє Я, свою екзистенцію. Таким чином з відмови людей вбивати, грабувати чи переслідувати один одного виникає право на життя, власність і свободу [3. с.34].

У цих основних правах людини, що виражають фундаментальний антропологічний інтерес – збереження власного Я, виявляються трансцендентальні інтереси, тобто такі, від яких людина не може відмовитися: інтерес зберегти єдність тіла і життя як умови виживання; збереження власності як умови більш якісного існування; залишатися вільним за для виживання ще більшої якості.

Таким чином, головним антропологічним інтересом і фундаментальним людським прагненням є прагнення зберегти своє Я, свою екзистенцію, свою ідентичність. Як мінімальна умова здійснення цього інтересу виступає вимога відмови від насильства. Реалізація цієї вимоги є мінімальною умовою, що робить людину людиною, що означає вимогу визнання права іншого, його цінності і гідності.

Ключовим елементом концепції прав людини є «образ людини». Як зазначає В. Брюггер, розгляд образу людини у зв'язку з ідеєю прав людини також сприяє «гуманізації» академічної рефлексії. Це додає емоційності визнанню обов'язковості прав людини та дає змогу людям відчутти себе частиною такого образу, поцінувати його людські характеристики [4, с. 137].

Однак, у такого підходу до трактування прав людини може бути недолік у вигляді ідеологічного зв'язку певного образу з певною культурою. Кожну культуру характеризують сталі «образи» людини, «ідеальні моделі» у вигляді як загальних, так і спеціальних ролей, відігравання яких очікується від людей. [5, с. 84-91; 6, с. 106, 113, 176, 184, 192, 243]. Вони укорінилися в конкретній культурі, є рольовими моделями успішного розвитку людини. І якщо б ідеали якоїсь певної культури сприймалися як обов'язкові досягнення універсальних прав людини, годі було б сподіватися на їх міжкультурне розуміння та прийняття. Оскільки, представники інших культур могли б заявити про штучне нав'язування цінностей чужої культури. А тому, для створення універсального образу людини, який став прийнятним та визнаним усім світом, знадобилися ідеї і досягнення багатьох конкуруючих культур та ідеологій.

У XVIII ст. розгорнулася активна боротьба за права людини, як результат здобутків Просвітництва, наукових та демократичних революцій у Північній Америці та Західній Європі. З того часу з'явився настільки широкий діапазон різних підходів та ідей до пошуку ідеальної концепції прав людини, що жодна культурна чи держава не може стверджувати, що саме її інтерпретація таких

гарантій є винятково «правильною» чи «найкращою». Саме це дає нам змогу говорити про унікальність створеної концепції прав людини, оскільки над нею працювали «всім світом».

Історію становлення концепції прав людини можна розділити на три головні етапи, які прийнято називати правами першого, другого та третього покоління.

Права людини першого покоління сягають витоків конституціоналізму і виходять з традиційних ліберальних цінностей, сформульованих в процесі буржуазних революцій в США та Франції та знайшли втілення в законотворчості демократичних держав. Це базові громадянські та політичні права – право на свободу думки, совісті й релігії, право на рівність перед законом, право на життя, свободу і безпеку особи, виборче право, право кожного громадянина на участь у державних справах, право на свободу від необґрунтованого арешту, затримання, право на гласний розгляд незалежним і неупередженим судом, із дотриманням усіх вимог справедливого розгляду справи, свобода слова, друку і ряд інших.

Німецький юрист Г. Єлінек називав такі права відповідно «*status negativus*» та «*status activus*» [7, с. 81-193]. Права негативного статусу мають захисний характер і виражають так звану негативну свободу: вони зобов'язують державу утримуватися від втручання у сферу особистої свободи і забезпечувати умови для участі громадян у політичному житті країни. Права активного статусу, що пов'язані з участю у політичному процесі, включають свободу слова, зібрання, об'єднання в асоціації, демократичне виборче право.

Права людини другого покоління виникають протягом ХІХ ст., коли у процесі боротьби народів за покращення свого економічного життя, та підвищення культурного статусу в центрі уваги опиняються соціальні права. За Г. Єлінеком це так звані позитивні права, «*status positivus*», для реалізації яких необхідна організуюча діяльність держави щодо забезпечення цих прав [7, с. 114]. Ідея позитивного статусу постала як результат загострення проблем часів індустріальної революції. Економічні та соціальні права призначалися для того, щоб подолати зубожіння та пролетаризацію значної кількості населення.

Перша чверть і особливо середина ХХ ст. характеризується широким запровадженням до конституцій соціально-економічних та соціально-культурних прав і свобод (право на працю, на освіту, на доступ до досягнень науки, культури). Права другого покоління були спрямовані на пом'якшення протистояння багатих і бідних. Веймарська конституція 1919 року закріпила можливість заробляти собі на життя працею, право на соціальне страхування по старості, у зв'язку з хворобою. В ній встановлювалося, що лад господарської діяльності повинен відповідати засадам справедливості і цілям забезпечення для всіх існування, гідного людини [8, с. 107].

Поява третього покоління прав людини зумовлена загостренням у другій половині ХХ ст. глобальних проблем, серед яких на одне з перших місць виходить екологічна, а також вступом найбільш розвинутих країн в епоху інформатизації. З'являються такі права, як право на безпечне довкілля, право доступу до інформації.

Особливість третього покоління прав полягає в тому, що вони є колективними. Користуючись термінологією Г. Єлінека, вони носять «status universalis», тобто універсальні або солідарні права, які можуть реалізовуватися спільно (на мир, на безпечне навколишнє середовище, на участь у розподілі «спільної спадщини людства», що включає ресурси дна моря, економічне використання космічного простору, культурні ресурси, а також право на комунікацію, яке пов'язане з концепцією нового міжнародного інформаційного порядку). Окрема людина бере участь у реалізації таких прав, але не індивідуально, а в якості учасника відповідної спільноти. Водночас з'явилася потреба у колективних правах нового покоління, наприклад, у представників країн третього світу та етнічних меншин.

Перші три покоління прав людини знайшли подальше нормативне вираження в Загальній декларації прав людини 1948 р., у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

Виклики ХХІ століття потребують сучасних правових підходів до їх вирішення, а тому на даному етапі можна говорити про появу четвертого покоління прав людини. Це пов'язано з глобальними питаннями виживання людства як біологічного виду, збереженням цивілізації, подальшими космічними дослідженнями. Розвитку четвертого покоління прав людини сприяє також необхідність визначення правового статусу штучного інтелекту, що пов'язаний із бурхливим розвитком науково-технічного прогресу, генної інженерії тощо.

Упорядкування різноманітних бачень та вимірів прав людини є методологічно складним завданням, а тому важливим для філософії права є формулювання універсального, збалансованого підходу, який сприяв би протидії ідеологічних маніпуляцій з ідеєю прав людини. Філософія пропонує кілька різних підходів для вирішення цього завдання. Таким, наприклад, є підхід, запропонований Е. Лампе, названий «негативне природне право» [9, с. 50, 57, 198]. Е. Лампе аналізує антропологічні базові потреби та інтереси, які повинні братися до уваги будь-яким правопорядком для здійснення тривалого впливу на людську поведінку. Схожий підхід пропонує концепція «мінімуму природного права» [10], яка полягає у виявленні елементарних умов людського буття. У межах цього підходу, розвинутого Г. Хартом [10, с. 189-195], буття людини характеризується обмеженням альтруїзмом, обмеженою силою волі, обмеженими ресурсами та обмеженням розумінням. Третій підхід, що його підтримує Дж. Ролз, аналізує природні та соціальні «основні блага» [11, с. 90]. За цим підходом, усі люди хочуть володіти та користуватися такими основними благами, незалежно від особистих цілей, які можуть суттєво відрізнятися і насправді часто відрізняються. По суті, цей погляд є удосконаленою версією традиційної доктрини природного права, у якій наголошується на захисті життя, свободи і власності. Всі ці визначення людської природи чи спільних людських інтересів стають у пригоді в дискусіях про концепції прав людини або ж використовуються на користь захисту спільних людських інтересів.

Використавши перелічені концепції як фундамент, В. Брюггер пропонує інтегрувати їх, додавши ідею незалежності та індивідуальності кожної людської істоти як основної конституційної цінності. Оскільки зазначена ідея є вихідним положенням гарантії конституційних прав.

Крім цього, для повноцінного розуміння людини необхідно враховувати чинник взаємодії людей у суспільстві, що має наслідком потребу в узгодженні конкуруючих індивідуальних і публічних інтересів та досягнення певного розумного балансу між правами та обов'язками.

Цей образ людини також може застосовуватися до міжнародних документів з прав людини. До того ж, перевагою цього підходу є те, що він враховує цілий комплекс усталених і новітніх прав людини. Він також не обходиться стороною питання про суперечність конкуруючих приватних інтересів і суперечність між приватними і публічними інтересами, про які йдеться у кожній «складній справі». Зрештою, цей підхід поєднує формулювання та інтерпретацію позитивних прав людини з філософською дискусією про обґрунтування (виправдання) прав людини, й зокрема тих прав, які не передбачені письмовими нормативно-правовими документами та судовою практикою. [4, с. 141].

Для повноцінного розуміння «образу людини» у концепції прав людини слід звернутися до формули, запропонованої В. Брюггером у статті «Образ людини в концепції прав людини» 1995 року, яка включає 5 елементів: самовизначення, значущість, відповідальність, захист та спосіб життя.

У його статті роз'яснюється поняття «людина», що покладене в основу концепції прав людини, яке складалося історично і відображено у сучасних документах із прав людини. Цей підхід покликаний допомогти розробити такий «образ людини» (німецькою – *das Menschenbild*, англійською – *the image of the person*), з яким могли б погодитися усі світові культури. Причому «образ людини» в концепції В. Брюггера є не абстрактним, а реально «працюючим» у судовій практиці. Так, у практиці Федерального Конституційного суду ФРН, представлений у кількох важливих справах, використано образ людини, закладений у Конституції ФРН задля того, щоб роз'яснити сторонам підстави, на основі яких Суд домігся балансу між конкуруючими приватними інтересами та між приватними і публічними інтересами. Аргументуючи своє рішення, Суд зазначав: «Образ людини, що лежить в основі Основного Закону ФРН, – це не окремий ізольований індивід. Навпаки, Основний Закон подолав суперечність між індивідом і спільнотою, забезпечивши здійснення комунітарних зв'язків та обов'язків людини без зазіхання на її внутрішню та автономну цінність» [4]. Ця формула образу людини ґрунтується, з одного боку, на положенні про незалежність та індивідуальність кожної людської істоти як основної конституційної цінності, а з іншого – на врахуванні взаємодії людей у суспільстві (його комунітарний елемент), що вимагає досягнення певного розумного балансу між правами й обов'язками [12, с.152].

З погляду філософії права, хоча запропонований образ людини дещо відрізняється від інших специфічних поглядів на світ, він відкритий до потенційно «вищих» чи «глибших» інтерпретацій концепцій прав людини. Оскільки боротьба за права людини вимагає підтримки з боку носіїв різних поглядів на світ та апологетів різних релігій та культур. Таким чином, зазначимо, що формула «самовизначального, значущого та відповідального способу життя» могла б насправді стати спільним знаменником та універсальним нормативним ідеалом різних культур. А тому можна

стверджувати, що подальша розробка проблематики прав людини та формулювання напрямів розвитку для становлення четвертого та п'ятого поколінь прав людини є одним із завдань філософії права.

Література:

1. Філософія права / О.Г. Данильян, О.П.Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.
2. Филиппов А.Ф. О. Хёффе Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства / Перевод Вл.С.Малахова при участии Е.В.Малаховой. М.: Гнозис, 1994. 319 с. // Социологический журнал, 1995. № 4. С. 207-213.
3. Гьоффе О. Політична антропологія в особливому полі уваги права // Вибрані статті. К. 1998. С. 31-44.
4. Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини / Пер. з англ. та нім. В.С. Бігуна // Філософія прав людини, 2003. Т.1. С. 136-146.
5. Selznick P. Sociology and Natural Law // Natural Law Forum. 1961. № 6. pp.84-108.
6. Rentsch T. Die Konstitution der Moralitaet: Transzedentale Anthropologie und praktische Philosophie. 1990. 350 p.
7. Jellinek G. Das System der subjektiven oeff- fentlichen Rechte.1905, 2nd ed. 366 p.
8. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. Х.: Право, 2008. 416 с.
9. Lampe E.-J. Grenzen des Rechtspositivismus. Eine rechtsanthropologische Untersuchung. 1988. pp. 253-282
10. Харт Х.Л.А. Концепція права / Пер. з англ. Н.Комарова. К. 1998. 236 с.
11. Ролз Дж. Теорія справедливості / Пер. з англ. О. Мокровольський. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/dbms/2011_21/84.pdf.
12. Максимов С. І. Антропологічні основи права. Філософія права і загальна теорія права № 2. 2012. С. 148-155.

УДК 34(477+091)

Іванов В'ячеслав Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент, професор
кафедри конституційного
та адміністративного права
юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури
та технологій,
м. Київ, Україна

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА: ВЛАДНО-СУБ'ЄКТНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті здійснено спробу дослідити владно-суб'єктний аспект перетворення звичаєвих інститутів праукраїнського суспільства на первісні форми українського права.

Доводиться, що у якості суб'єктів державно-правового регулювання на ранніх етапах державотворення реально чи потенційно виступають Великий князь київський, а також князівські з'їзди (снєми), боярська рада, та віче. Кожна з цих інституцій була виявом відповідно монархічної, аристократичної та демократичної тенденцій у державно-правовому розвитку Київської Русі.

Ключові слова: звичаєве право, князь, боярська рада, снєми, віче.

Summary. *The origins of Ukrainian law reach the pre-state period. Our ancestors have created a a kind of system of legal customs, general mandatory procedures, prohibitions-taboo, which were guided in public and private life. Under the conditions of the state processes, customary rules of the hromada are found to be sufficiently viable. The subjects of state regulation in the early stages of ancient Ukrainian state-making are real or potential Grand Duke of Kiev, as well as princely congresses (snemy), boyar council, and city residents meeting (veche). Each of these institutions was a manifestation of respectively monarchical, aristocratic and democratic tendencies in the state-legal development of Kievan Rus. Written sources of law, statutes of the princely era, (princely statutes, letters and lessons) were largely based on the rules of customary law. The primary form of state regulation of the most important social, political and international relations of the princely era were treaties, which confirmed the rules of customary law and established new rules of law. At princely congresses adopted inter-princely treaties, which resolved issues of war and peace, changes in the state system, the order of occupying tables, adopted the most important legislative acts. The origins of Ukrainian constitutionalism, in the form of a social treaty, are clearly manifested in the treaties of the princes with the people, which were concluded at national assemblies - a veche. In this way, the legitimation of the princely power (inviting the prince to rule, his oath to the people at the veche in the form of a baptismal kiss) took place, determined the scope of powers of the head of state and the principal princely servants, and sometimes - deprived them of power.*

Key words: *customary law, prince, boyar council, snemy, veche.*

В умовах розбудови правової держави актуальним є дослідження загальних закономірностей та національних особливостей формування українського права, його витоків, як цілісного нерозривного процесу історичного вдосконалення правових форм під впливом суб'єктів державно-правового регулювання на ранніх етапах вітчизняного державотворення.

До проблеми витоків давньоруського (давньоукраїнського) права звертались М. Владимирський-Буданов, С. Борисенко, М. Іванішев, Р. Лашенко, Ф. Леонтович, М. Максимейко, О. Малиновський, Я. Падох, М. Тихомиров, М. Чубатий, С. Шелухін, С. Юшков, М. Ясинський та ін. Предметом їхнього наукового інтересу були джерела давньоруського права та риси правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Київській Русі.

Завданням даної статті є дослідження владно-суб'єктної складової процесу перетворення звичаєвих інститутів праукраїнського суспільства на первісні форми українського права. Наші пращури створили своєрідну систему правових звичаїв, загальнообов'язкових процедур, заборон-табу, якими керувалися в громадському і приватному житті. Ці неписані норми зберігалися у народній пам'яті у формі певних психічних переживань та уявлень про необхідне, корисне, справедливе й свідомості чинити так, як указують „закони предків”. «Правовий звичай, - зазначає І. Б. Усенко, - органічно виріс з первісного (протоправового) звичаю, що як соціальний регулятор значно старший за право» [10, с 4]. Отже на думку вчених, витoki українського права сягають додержавного періоду нашої історії, коли головними регуляторами суспільних відносин були звичаї нормативного характеру, усні правила поведінки, що стали обов'язковими внаслідок їхнього загального застосування і тривалого вживання.

Загальний характер життя та діяльності, а також кліматично-географічні умови були причиною формування відповідних правил. Вони втілювались у землеробському звичаї, звичаї військової демократії, військовому, шлюбному та поховальному звичаях, а також у різноманітних обрядах та ритуалах, що супроводжували будь-яку діяльність людей на ранньому етапі історії. На початковому етапі становлення державності ці правила ще не мали характеру системи, а використовувались відповідно до кожної конкретної ситуації. Їх слід розглядати у комплексі з іншими компонентами буття тогочасного суспільства [9, с. 34]. Первинне формування звичаєвого права відбувалося на ґрунті родинних, майнових, спадкових, зобов'язальних, трудових, кримінальних та кримінально-процесуальних відносин. У сфері останніх, зокрема, поширеними були звичаї, якими встановлювались види та способи покарань, процедури слідчих дій та суду. У літописах і повідомленнях зарубіжних авторів містяться дані про правові звичаї наших пращурів ще до утворення Київської Русі. Це, наприклад, норми, що регулювали порядок здійснення кровної помсти, проведення деяких процесуальних дій (присяга, „свод”, ордалії, оцінка показань свідків та ін.). Як підкреслював О. Малиновський, «його не формулювали і не записували, а коли було треба, вживали. Треба розпізнавати його в діях, що відбувались згідно з ним» [10, с. 145-146].

Зовнішній вияв первісних норм звичаєвого права, як правило, супроводжувався особливими обрядами-символами. Найдавнішими з них можна вважати невербальні юридичні символи (лук і меч, як символ досягнення

юнаком повноліття; дерн, як символ передачі землі у власність; схрещені на грудях руки убивці, як символ прилюдного визнання своєї вини та ін.). Правничий зміст мали також фразеологізми, приказки, віщування. Так за допомогою віщуваль, а також шляхом жеребкування вирішувалися спірні питання роду, з'ясовували хто злочинець, вибирали юнаків у військо [6, с 14-16].

У наших далеких пращурів перетворення звичаєвих інститутів родового суспільства на засади правового регулювання починаються відтоді, коли князь, спираючись на силу військової дружини, мав змогу в своїх інтересах порушити усталені звичаї. Зміцніла князівська влада, виступаючи як суб'єкт державно-правового регулювання, почала встановлювати нові правила суспільного життя. Проте вони далеко не завжди відповідали звичаєво-правовим переконанням решти населення. Про це переконливо свідчить наведений Нестором в Повісті минулих літ сюжет про збір данини у древлян першим із київських Рюриковичів – князем Ігорем. Учинивши на власний розсуд, він порушив звичаєвий порядок збору данини, за що і поплатився життям. Отже перші спроби державно-правової регуляції були конфліктом між законом князівської влади і століттями встановленим суспільством правовим звичаєм. Як бачимо, не завжди перемагав «закон влади» [13, с. 9].

В умовах повільності процесів державотворення звичаєві правила громади, виявляються достатньо життєздатними. Князівське державно-правове регулювання, перші фіксовані спроби якого відносяться до часів правління княгині Ольги, значною мірою ґрунтувалося на місцевих звичаях, оскільки навіть спираючись на дружину, центральна влада не відчувала себе достатньо сильною, щоб відкрито суперечити звичаю громади.

В IX–X ст. повноваження Великого князя ще обмежувалися керівництвом дружиною, організацією воєнних походів, збиранням данини, охороною кордонів, дипломатичною діяльністю, здійсненням судочинства на основі звичаєвого права. Київські князі тоді володіли переважно київською землею. Князівства племен зберігали певну автономію. Вони сплачували Києву данину й залучалися до участі у воєнних та зовнішньополітичних акціях.

Нормотворча діяльність Великого князя київського, як суб'єкта державно-правового регулювання, що була природним результатом ускладнення соціальних відносин, на початковому етапі натикається на усталені звичаєві явища, котрі зберігають чинність. Ситуація кардинально змінюється, коли в правовідносинах закріплюється майновий елемент, що вимагає більш чіткої регуляції як в галузі державного права, так і на рівні приватних, переважно, майнових відносин. Предтечею повноцінного князівського державно-правового регулювання суспільних відносин було «окняжіння» територій, що спочатку базувалося на звичаї і трималося на авторитеті самого князя [9, с. 63].

На етапі консолідації Києво-Руської держави княже законодавство у формі княжих уставів, уроків, грамот, виступає більш потужним джерелом правового регулювання. На Русі термін „устав” (від „установити”) вживався в значенні звід правил, закон. Серед перших із цього виду джерел збереглися відомості про „Устав Земляний” Володимира Святославича. За повідомленням Нестора Великий князь здійснив правову реформу, запровадивши усний звід законів, який містив норми державного права та визначав правове становище

дружинників. Отже устави – це розпорядження князя на доповнення або зміну норм звичаєвого права, що діяли тривалий час і стосувалися питань державного, цивільного, сімейного, спадкового, опікунського, кримінального права. Уроки (від „уректи”, тобто проголосити) являли собою конкретні постанови про мито та інші податки. Відомо, що княгиня Ольга в перші роки правління пройшла з дружиною Русь від древлянської землі до Новгородчини, встановлюючи „устава й уроки”, тобто утворюючи визначені податки та повинності для людності. Княжі грамоти мало збереглися, найстаріша з них – грамота Мстислава I (1130 р.) Характерно, що грамоти, устава й уроки відтворюють процеси диференціації суспільства, взаємовідносин держави та церкви, регуляції земельної власності. [4, с. 59].

За юридичної невизначеності системи зайняття князівських столів та слабкості апарату управління у якості потужного суб'єкта державно-правового регулювання найважливіших питань суспільного життя виступають князівські з'їзди (снєми). У такий спосіб вирішувалися питання війни й миру, змін у державному устрої, порядку зайняття столів, ухвалювалися найважливіші законодавчі акти. Так, на снємах у 1072 р. у Вишгороді було схвалено «Правду Ярославичів», у 1101 р. та у 1103 р. під Києвом вирішувалися питання війни й миру з половцями. Важливі рішення, спрямовані на припинення чвар між Рюриковичами за спадкове право на управління удільними отчими територіями та об'єднання військових сил перед половецькою загрозою прийняв Любецький з'їзд князів 1097 р. З'їзд закріпив два основоположні принципи взаємин між Рюриковичами: а) принцип успадкування земель батьків („хай кожен тримає отчину свою”) та принцип суверенітету князів - намісників Великого князя в їхніх володіннях („не переступати межі братньої”). У снємах, крім власне Рюриковичів, брали участь місцеві князі, їхні союзники (брати), васали (сини), наймогутніші бояри, інколи – церковна знать. На них в письмовій формі у вигляді грамот укладались міжкнязівські договори. З грамотами, як нормативно-правовими актами, був пов'язаний порядок розриву договорів. Сторона, яка з тих чи інших причин була незадоволена договором чи вважала його порушенням іншою стороною, повертала грамоти. Укладання міжкнязівських договорів супроводжувалося присяганням сторін у формі хресного цілування. Князь, який зрадив договір, втрачав право на володіння своїм столом, причому гарантом покарання мав виступати Великий князь Київський [12, с. 79].

У період послаблення влади Києва значення князівських з'їздів набуло особливої вагомості – їхні рішення певний час мали силу загальнодержавних законів. Але вони не змогли зупинити процес феодалної роздробленості. Процес децентралізації влади пов'язується з реформою Ярослава Мудрого, за якою кожний член швидко зростаючої династії Рюриковичів отримував реальну (чи уявну) частку володінь. Унаслідок цього статус Великого князя був обмежений до рівня титулованого глави династично зв'язаного конгломерату князівств. Міжкнязівські відносини не були юридично унормовані, навіть принцип «старшинства» не мав жодного юридичного обґрунтування і стверджувався правом сили. У намаганні посісти на київському престолі численні представники династії безперервно ворогували й воювали між собою. Проте, відомі випадки дуумвірату – співправління двох князів (Святослав і

Всеволод Ярославичі) і навіть триумвірату – трьох князів (Ростиславовичі: Роман, Мстислав, Рюрик) [5].

Аристократичну тенденцію в державно-правовому розвитку Русі-України уособлює також княжа (боярська) рада. Проте її участь у правовому регулюванні суспільних відносин, як дорадчого органу при князеві, була переважно консультативною. Це був становий орган, який сягав своїм корінням періоду військової демократії. Рада складалася з верхівки дружини князя, великих бояр, представників верхівки міст, вищих церковних ієрархів, а у воєнний час – і керівників союзників. До компетенції князівської ради входила участь у вирішенні військових, адміністративних, фінансових питань. Інколи вона виконувала функції вищої судової влади. Рада не мала впорядкованої організаційної структури, однак її діяльність мала стабільний характер. Це пояснюється насамперед тим, що князь був заінтересований у підтримці найважливіших рішень впливовими особами держави.

Натомість у Галицько-Волинському князівстві, де могутньою економічною і політичною основою феодального класу була численна група боярської аристократії, інститут боярської ради в певні періоди діяв як повноцінний владний орган. «Мужі галицькі», виступаючи у якості реального суб'єкта державно-правового регулювання, підтримували князів настільки, наскільки їх дії відповідали інтересам феодальної верхівки. Боярська рада являла собою різновид аристократично-олігархічної форми правління і протистояла єдиновладдю князя. До її складу входили найвпливовіші бояри-землевласники, галицький єпископ, найвищі державні посадовці. Вона не залежала від князя й скликала переважно з ініціативи самого боярства. В окремі періоди, коли відбувалося послаблення великокнязівської влади, роль боярської ради в державно-правовому регулюванні суспільних відносин значно зростала. Так, після смерті князя Романа бояри не дозволили вдові правити від імені малолітнього сина Данила і за згодою боярської ради «вокняжився» боярин Володислав Кормильчич. За князювання Юрія II – Болеслава найважливіші державно-правові акти підписувались великим князем спільно з боярською радою [4, с. 93-94]. Боярство, - зазначають В. Кульчицький та Б. Тищик, - «керувало навіть князівським престолом – запрошувало та скидало князів... Бояри запрошували угорців і поляків, убивали невігідних князів (так були повішені князі Володимир і Роман Ігоревичі 1208 р.), виганяли їх з Галиччини (1226 р.)» [8, с. 34].

Серед суб'єктів давньоукраїнського права важлива роль належала віче, що як інститут народовладдя, виросло із племінних сходів давніх слов'ян. У Київській Русі віче існували у всіх містах. Дослідники стверджують, що як суб'єкти правової регуляції, віче складало певну систему. Найбільш важливі рішення, які мали значення для всієї держави-землі, приймались віче політичного центру землі (стольного граду). Рішення повідомлялись «меншим» містам, підпорядкованим центру, а також більш значним поселенням. Рішення стольного міста було обов'язковим для «менших» міст. На думку О. Малиновського, мешканці стольного міста вважали себе природними представниками всього населення землі [10, с. 147].

Збиралося віче на княжому дворі, торговищі чи церковному майдані. Участь у вічових зборах брали усі вільні жителі міста, які мали власне господарство (голови родин), але вирішальна роль на них належала міській феодальній верхівці.

У компетенції віча було правове регулювання важливих питань суспільно-

політичного життя. На цих повноважних народних зібраннях відбувалася легітимація влади глави держави у формі запрошення князя на престол. На віче укладалися «ряди» (договори) з князями, які «передусім визначали як саме і в якому обсязі князь має реалізовувати свої функції. Тобто цими актами насамперед встановлювалися права князя як глави держави, правителя і судді над народом» [11, с. 42]. Віча могли домагатися зміни посадових осіб князівської адміністрації, виконувати функції суду над владними особами та князівськими службовцями. Віче також скликалося перед початком воєнних дій, під час облоги, з метою комплектування ополчень і виборів ватажків, а інколи – на знак протесту проти політики князя. Договори князів із вічем спиралися на звичаї та традиції старовини і це свідчить про їхнє давнє існування.

Причиною укладання договорів між вічем та князями визнається послаблення князівської влади та посилення влади місцевої аристократії. Важливою умовою укладання договорів була присяга, яка після хрещення Русі здійснювалася у формі хресного цілування. Тексти договорів не збереглися, але про них згадується в літописах. Перша повноцінна згадка про укладення договору з князем належить Києву. Іпатіївський літопис під 1146 р. розповідає як князь Святослав Ольгович присягнув київському віче від імені брата Ігоря на умовах, які висунуло віче: змінити тіунів попереднього князя та призначити нових тіунів тільки за згоди киян, а також вести судові засідання особисто, не перекладаючи цей обов'язок на княжих службовців. Наступні сторінки літописних зводів згадують такі договори мало не щорічно [11, с.39-42].

Договір (ряд) князя з народом укладався не тільки у тому випадку, коли його обирали, але й тоді коли князь свавільно захоплював владу. Так, у 1199 р. Роман Мстиславович захопив владу в Галичі, але змушений був «цілувати хреста і обіцяти любити їх (галичан) і ніколи не ображати». Зміст договорів включав зобов'язання народу і князів не чинити один одному зла, а також окремі положення, запропоновані народом і прийняті князем, як то: не зловживати владою, не порушувати систему управління і судочинства. Фактично у таких договорах, можна сказати, закріплювався народний суверенітет [7, с. 13]. Безспірним є те, що навіть для найсильніших князів рішення віче мали імперативний характер, тобто були беззаперечними і обов'язковими [10, с. 148].

В оцінках ролі і значення віче в державно-правовому регулюванні суспільних відносин на Русі слід враховувати тенденцію «промонархічної домінанті», яка присутня в історичних дослідженнях вітчизняних суспільно-політичних процесів ще від часів Нестора. Проте українська середньовічна історія не є настільки промонархічною, як наприклад, німецька, французька чи російська. У Київській Русі віча не стали вищим органом влади, за винятком на певному етапі Новгороді і Пскові, але традиції вічової демократії глибоко впливали на подальшу еволюцію суспільного і державного ладу України.

Витоки правового регулювання суспільних відносин в Україні сягають додержавних часів. Це була система звичаєво-правових приписів (заборон-табу, обрядів-символів, процесуальних процедур), спрямованих на забезпечення життєдіяльності пращурів українського народу. На початковому етапі становлення державності ці правила ще не мали характеру системи, а

використовувались відповідно до кожної конкретної ситуації. Їх слід розглядати у комплексі з іншими компонентами буття тогочасного суспільства.

У якості суб'єктів державно-правового регулювання на ранніх етапах давньоруського державотворення реально чи потенційно виступають Великий князь київський, а також князівські з'їзди (снеми), боярська рада, та віче. Кожна з цих інституцій була виявом відповідно монархічної, аристократичної та демократичної тенденцій у державно-правовому розвитку Київської Русі.

Первинною формою державно-правового регулювання найважливіших суспільних, політичних і міжнародних відносин княжої доби були княжі устави, грамоти й уроки, а також ухвалені на снємах міжкнязівські договори, в яких вирішувались питання війни і миру, змін у державному устрої, порядку зайняття столів, приймалися найважливіші законодавчі акти.

Витоки вітчизняного конституціоналізму у формі суспільного договору виразно проявляються у договорах князів з народом, які укладалися на народних зібраннях - віче.

Література:

1. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. 640 с.
2. Греков Б.Д. Киевская Русь. Москва: Госполитиздат, 1953. 568 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т, 12 кн. Київ: Наук. думка. Т.1, 1994. 648 с.
4. Іванов В.М. Історія держави і права України. Київ: Атіка, 2007. 728 с.
5. Іванов В.М. Історія держави і права України. Київ, 2013. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Ivanov_Viacheslav/Istoriia_derzhavy_i_prava_Ukrainy (дата звернення: 19.10.2019).
6. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні: етнотворч. аспект. Київ : ЕксОб, 2002. 264 с.
7. Історія українського права. / за ред. О. О. Шевченка. Київ: Олан, 2001. 214 с.
8. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Київ: Атіка, 2001. 320 с.
9. Кушинська Л. А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві VI–XI ст.: моногр. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. 142 с.
10. Правовий звичай як джерело українського права (IX-XIX ст.). Київ: Наук. думка, 2006. 280 с.
11. Ромінський Є. В. Договори князів із вічем як джерело права Київської Русі. Правова держава. / засн.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 19. Київ, 2008. 544 с. С. 38-44.
12. Ромінський Є. В. Міжкнязівські договори як джерело права Київської Русі. Правова держава. / засн.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 20. Київ, 2009. 600 с. С.74-80.
13. Сучасні інститути держави і права: актуальні питання теорії і практики: кол. моногр. Львів: СПОЛОМ, 2015. 440 с.
14. Толочко П.П. Київська Русь. Київ: Абрис, 1996. 360с.
15. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. Москва: Госюриздат, 1949. 544 с.

УДК 341.231.14

Озель Віталіна Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
конституційного та адміністративного права
юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури
та технологій,
м. Київ, Україна

ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ПРАВАМ І СВОБОДАМ ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. У статті розглянуто на основі звітів впливових міжнародних організацій основні загрози правам і свободам людини у світі та Україні. Проаналізовано проблеми дотримання та реалізації прав і свобод у світі (особливо в країнах з недемократичним режимом); загрози, що постають перед державами, що сповідують демократичні ідеали розвитку; а також визначено, які задачі постали на сьогодні перед Україною на шляху подолання негативних аспектів у сфері дотримання, забезпечення та реалізації прав і свобод людини.

Ключові слова: права і свободи людини, демократія, авторитаризм, свобода слова, рівність, заборона дискримінації.

Summary. The article examines the main threats to human rights and freedoms in the world and Ukraine on the basis of reports of influential international organizations. The problems of rights and freedoms following and realization in the world (especially in countries with undemocratic regime); the threats appeared before countries that adhere to democratic ideals of development are analyzed; the challenges facing Ukraine nowadays on its way to overcome the negative aspects in respect of human rights and freedoms following, protection and realization are also identified.

According to the research of the independent human rights organization Freedom House concerning the level of respect for human rights and freedoms in the world, it becomes obvious that the level of democracy in the world has been declining over the last thirteen years, but authoritarianism is not leaving its positions. Freedom House conditionally divides all countries depending on their adherence to international standards for the human and citizens rights protection, ability of a person to realize his or her constitutional rights and freedoms and the number and gravity of violations in this area. In respect of this, there are three categories of countries: "free", "partially free" and "not free" ones. Russia, Belarus, in total fifty countries and eight territories, one of which is Crimea peninsula which is under the Russian occupation were referred to as "not free". It was emphasized that the leaders, in order to retain power in their hands, made ethnic cleansing, prohibited opposition groups, imprisoned disagreeable people, interfered in the work of independent media, etc.

Ukraine was classified as “partially free”. Eight years ago our country lost its free status. However, the struggle against the large-scale challenges of nowadays (Russian military aggression, corruption, poverty, etc.) diverts sometimes the attention of state authorities from the level of respect for human rights and freedoms in Ukraine.

In fact, nowadays, there is no country in the world that fully respects and protects the rights and freedoms of people. Violations may occur more often in one country than in another, or they may have a negative impact in the global sense.

Keywords: human rights and freedoms, democracy, authoritarianism, freedom of speech, equality, prohibition of discrimination.

Постановка проблеми. Протягом останніх декількох років, демократизація світу почала переживати свій занепад, а отже і реалізація прав і свобод людини на сьогодні перебуває у кризовому стані. Глобальне зниження рівнів політичних та громадянських свобод спостерігається вже тринадцятий рік поспіль – починаючи з 2005 року, йдеться у новому звіті міжнародної правозахисної організації Freedom House під назвою «Freedom in the world 2019» («Свобода у світі у 2019 році»)[1]. А тому, такі проблеми можуть породити за собою катастрофічні наслідки для регіональної, континентальної та світової спільноти. Аналізуючи світові проблеми реалізації прав і свобод, ми прагнемо звернути увагу не тільки на глобальні аспекти порушення прав людини у недемократичній частині світової спільноти, а й виокремити загрози демократії, що набирають все більше обертів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці реалізації прав людини, приділяли увагу багато науковців, серед них: Ю. Тодика, А. Колодій, М. Рабінович, Ю. Барабаш, А. Олійник, Л. Завадська, О. Зайчук, В. Колісник, М. Козюбра, В. Погорілко, В. Речицький, О. Скрипнюк та інші.

Постановка завдання. У цій статті ми ставимо за мету дослідити основні проблеми дотримання та реалізації прав і свобод у світі (особливо в країнах з недемократичним режимом); загрози, що постають перед державами, що сповідують демократичні ідеали розвитку; а також визначити, які задачі постали на сьогодні перед Україною на шляху подолання негативних аспектів у сфері дотримання, забезпечення та реалізації прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звертаючись до звітів вже згаданої Freedom House стає очевидним, що рівень демократії у світі знижується, натомість авторитаризм не полишає своїх позицій. Всі країни тут поділені на три категорії «вільні», «частково вільні» та «невільні». У державах, які вже раніше були визнані авторитарними й отримали статус «невільних», влада все частіше відмовлялася від демократичних практик, до яких вона прийшла впродовж попередніх десятиліть. До невольних країн було віднесено Росію, Білорусь, загалом - п'ятдесят країн і вісім територій, однією з яких є півострів Крим, що перебуває під російською окупацією. Було наголошено, що лідери, з метою утримати у своїх руках владу, вдавалися до етнічних чисток, заборони опозиційних груп, саджали до в'язниці неугодних їм людей, втручалися в роботу незалежних засобів масової інформації та ін. Як приклад, Саудівська Аравія, Китай, Венесуела, Камерун. При цьому особливо тривожним

сигналом є те, що принципи свободи підірвалися навіть у колісці демократії - США. Як наголошується, насамперед верховенство права в державі постраждало через міграційну політику чинного президента Дональда Трампа [2]. Як наслідок у період з 2005 по 2018 рік частка невільних країн зросла до 26%, а частка вільних країн знизилася до 44%.

Доречно буде вважати, що глобальною причиною є зміни у світовому балансі сил. Зокрема, зростає частка впливу на інші країни таких недемократичних держав, як Росія і Китай. Так, проаналізувавши протягом 2018 року стан демократії, політичних свобод і дотримання основних прав людини в 209 країнах і територіях, Freedom House визнала 87 країн і територій – «вільними», 58 – «невільними» і 64 – «частково вільними» [2]. Україну було віднесено до частково вільних.

Зокрема, до п'ятірки найбільш демократичних потрапили: Норвегія, Швеція, Фінляндія, Канада, Нідерланди. До першої п'ятірки «невільних» країн увійшли такі: Сирія, Тибет, Еритрея, Туркменістан, Південний Судан. У першій п'ятірці частково демократичних: Сейшельські острови, Угорщина, Албанія, Домініканська Республіка, Сербія.

Сучасне покоління за низького рівня правосвідомості не достатньо усвідомлює, якою ціною був досягнутий демократичний рівень прав і свобод у боротьбі проти фашизму та комунізму. Саме це, на нашу думку, є одним із чинників, що впливають на поступову втрату інтересу до захисту демократії. Явищем сьогодення є не тільки занепад демократії, а й абстрагування, байдужість до цієї проблеми Сполучених Штатів Америки, яка історично набула зобов'язання сприяти розвитку та підтримці демократії у світі. Можна зауважити, що у багатьох країнах, які демократизувалися після закінчення Холодної війни, показники свобод погіршилися в тому числі і через прогресивну корупцію, антилиберальні рухи та жорсткі порушення верховенства права, що змогли похитнути навіть усталені демократії. До таких країн відносять Угорщину, Уганду, Сербію, Зімбабве[1]. Величезні проблеми у недемократичних країнах найпоширеніше криються у таких формах:

- повний або частковий контроль над суспільством та всіма процесами, що у ньому відбуваються;
- не прозорий виборчим процес: шахрайство на виборчих дільницях, підкуп виборчих голосів, примус та ін.;
- під постійним невагомим тиском перебуває свобода слова, що особливо занепадає в останні роки, та набирає обертів розвитку форма цифрового авторитаризму, або інтернет-цензура (активно поширено в Китаї);
- тиску зазнає і захист мігрантів та біженців, яким все складніше домогтися права на захист від дискримінації та права шукати притулку;
- етнічні чистки, політичні переслідування вже давно стали наростаючим трендом у недемократичних країнах.

Наведемо, як приклад, сучасний стан прав людини в Корейській народній демократичній республіці. Неодноразово політична система та суспільний лад КНДР підлягали критиці у сфері дотримання прав людини з боку міжнародної спільноти та правозахисних організацій. Юридично Північна Корея приєдналася до Конвенції про права дитини (1990), Міжнародного пакту про громадянські та

політичні права (1976) та ін., але це майже ніяк не вплинуло на державні методи управління суспільством. Північна Корея залишається однією з найбільш «закритих» держав світу. Так, Спеціально уповноважений представник ООН з прав людини надав вкрай негативний відгук про дотримання прав людини у КНДР у 2018 році: «Фактично, враховуючи всі позитивні тенденції, які світ побачив у минулому році, є особливо прикрим, що реалії захисту прав людини в Північній Кореї ніяк не змінюються й залишаються в дуже поганому стані. Ціла країна – в'язниця» - йдеться у повідомленні дипломата, якому так і не вдалося потрапити до КНДР [3]. Крім того, держдепартамент США повідомив, що з 1996 року в країну повністю закрито доступ міжнародним правозахисним організаціям [4]. У судовій системі та кримінальному законодавстві КНДР права людини також формально захищаються. Конституційно тут закріплено право кожного на справедливий суд, але в основному усі засідання у Північній Кореї є закритими, а обвинуваченим не завжди надається захист адвоката, також існує практика винесення вироку в позасудовому порядку, особливо особам, обвинуваченим у політичних злочинах. Крім того до обвинувачених у політичних злочинах, найчастіше застосовується санкція у вигляді смертної кари. Крім того, у цій країні досить широко застосовуються тортури, існує система концтаборів. Мешканці Північної Кореї змушені платити хабарі, щоб вижити. Про це йдеться у звіті ООН з прав людини, заснованому на інформації від 214 осіб, які втекли з країни в 2017 та 2018 роках. [5]

Важливою глобальною проблемою сьогодення стало те, що зараз найсильніші світові демократії зосереджені лише на своїх внутрішніх проблемах: економічної нерівності, збільшення чисельності мігрантів, тероризм, тим часом як могутні авторитарні держави, як Росія, Китай, КНДР використовують глобальне погіршення стану демократії для посилення репресій власного народу та експорту свого антидемократичного впливу в інші держави.

На сьогодні у світі не існує жодної країни, яка б на всі сто відсотків дотримувалась та захищала права і свободи людей. Порушення можуть відбуватися у одній країні частіше, ніж у іншій, або вони мають негативний вплив на більшу кількість населення, але навіть єдине незначне порушення — це проблема, якої не повинно бути, і яку необхідно вирішити. Індивідуум, чії права порушуються в одній із встановлених демократій, навряд чи почуває себе комфортніше від того, що, взагалі-то, його країна має «кращу» репутацію щодо ситуації з правами людини, ніж інші країни світу.

Повертаючись до України слід зауважити, що наша держава вісім років тому втратила статус «вільної». Проте боротьба з масштабними викликами сьогодення (військовою агресією Росії, корупцією, бідністю тощо) подекуди відвертає увагу державної влади від рівня дотримання прав і свобод людини в Україні. У 2018 році Управління верховного комісара ООН з прав людини наголошувало на тому, що в Україні випадки порушення прав людини часто залишаються безкарними. Так, за три місяці 2018 року з 16 лютого по 15 травня Моніторингова місія ООН задокументувала 201 випадок порушень та обмежень прав людини, а відповідальність за 68 із цих випадків організація покладає на український уряд, ще 19 – на угруповання «ДНР» та «ЛНР». [6] Найгострішими проблемами України було визнано: жорстоке поводження з людьми, у тому

числі незаконне затримання, відсутність ефективного розслідування порушень прав людини та притягнення до винних відповідальності, порушення прав на свободу думки і свободу слова, прояви дискримінації. Особливої уваги заслуговують більш серйозні та масштабні порушення прав і свобод на лінії зіткнення та на непідконтрольних територіях України та в Криму, такі як зникнення людей, переслідування за політичні, національні, культурні, релігійні погляди, посягання на власність тощо. Слід відзначити, що Росія не надала доступу Моніторинговій місії ООН на територію Криму. Більше того з боку Російської Федерації все більше спостерігається порушення прав жителів Кримського півострова: заборона мирних зібрань, цензура, обмеження свободи думки і слова, незаконні обшуки та арешти, примушування служити в російській армії та ін. [7]

Не оминають Україну й інші проблеми, що є спільними для багатьох країн світу, серед яких:

- 1) порушення прав жінок у сфері сімейних та трудових відносин, а також інші аспекти гендерної дискримінації, прояви домашнього насилля, недотримання прав дитини та погано розвиненні механізми захисту прав дітей;
- 2) порушення прав засобів масової інформації, журналістів; посягання на свободу слова, думки; інформаційні загрози, а саме: масштабне поширення неправдивої інформації, обмеження у доступі до інформації, інтернет-загрози;
- 3) поширення різних форм нетерпимості (расової, релігійної, національної тощо);
- 4) бідність, низький рівень життя, недосконалість системи соціального захисту;
- 5) екологічні загрози: зміна клімату, забруднення води та повітря тощо.

Висновки. Для ефективного подолання цих викликів Україні необхідно створити такі умови, за яких держава зможе забезпечити ефективні механізми реалізації, гарантування та захисту прав і свобод. На нашу думку, ключовими моментами для досягнення позитивного та стійкого ефекту дотримання демократичних принципів може виступати не тільки реформування та удосконалення нормативно-правового регулювання гарантій прав людини, але й подолання інших системних проблем більш (правового нігілізму, низького рівня правосвідомості та правової культури, суспільного розшарування тощо). Таким чином, проблема дотримання міжнародних стандартів прав і свобод людини і громадянина є на сьогодні доволі поширеною та багатогранною. Україні необхідно подолати ще багато викликів на шляху утвердження сталої демократії та верховенства прав людини.

Література:

1. Freedom House: демократія продовжує свій «відступ» / Т.Савчук // Радіо свобода, 5 лютого 2019. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29750546.html>

2. Звіт Freedom House «Freedom and the Media: A Downward Spiral». // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-media/freedom-media-2019>
3. Уповноважений ООН із прав людини назвав Північну Корею в'язницею // Укрінформ // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2617491-upovnovazeni-j-oon-iz-prav-ludini-nazvav-pivnicnu-koreu-vazniceu.html>
4. Korea, Democratic People's Republic of. Country Reports on Human Rights Practices. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.state.gov/state-gov-website-modernization/>
5. Позбавлення засобів для існування - корупція - репресії, - звіт ООН описує життя в КНДР // Голос Америки, 28 травня 2019.- [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/zvit-oon-pro-koreju/4935968.html>
6. Насильство, посягання на свободу слова, примусове виселення та інші порушення прав людини в Україні – звіт ООН // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29306475.html>
7. ООН оприлюднила першу доповідь генсекретаря Гутерріша про порушення прав людини у Криму // «Голос Америки», 04 вересня 2019 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/news-oon-dopovid-po-krimu/5069545.html>

УДК 343.131.

DOI 0000-0001-8762-7524

Кацавець Руслан Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
кафедра конституційного і
адміністративного права
юридичного факультету
Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури
та технологій,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ОСІБ ТА РОЛЬ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПЕДАГОГІКИ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. Пенітенціарна психологія – це галузь юридичної психології, що вивчає психічні закономірності динаміки особистості у процесі відбування покарання, зокрема, і у місцях позбавлення волі, а також особливості формування та функціонування мікрогруп засуджених.

Злочинність як соціальне і соціально-психологічне явище викликає потребу у пенітенціарних закладах різного типу. У них здійснюється функція ізоляції та перевиховання осіб, які вчинили протиправні дії і мають відбувати покарання. Виділено роль пенітенціарної педагогіки. Це – дисципліна про педагогічну теорію, зв'язок педагогіки з іншими науками, правоохоронною діяльністю; про форми й методи, що дають можливість впливати на процеси виховання та перевиховання осіб, які відбувають кримінальне покарання.

Ключові слова: пенітенціарна психологія, пенітенціарна педагогіка, процес ресоціалізації, психічні стани, фізіологічні реакції, етика працівників.

Summary. Penitentiary psychology is a branch of legal psychology that studies the mental patterns of personality dynamics in the process of serving sentences, in particular, and in places of imprisonment, as well as peculiarities of formation and functioning of micro-groups of convicts.

Crime as a social and socio-psychological phenomenon causes the need for prisons of different types. They carry out the function of isolation and re-education of persons who have committed unlawful acts and are serving sentences.

The main tasks of penitentiary psychology are: defining a system of principles and methods for studying the identity of prisoners; adaptation to existing methods and development of new ones aimed at more effective psychological impact; study of the psychological features of convicts in accordance with age, life experience, nature of the crime; identifying patterns of change in the psyche under conditions of imprisonment; study of patterns of formation and functioning of groups of convicts and forms and methods of psychological influence on a person's personality; selection of individual means of psychological influence for the effectiveness of balancing behavior; identification of psychological factors, affecting the effectiveness (re-socialization) of the conscious recovery of a convicted social member of a full member

of society; his return to an independent, generally accepted social and normative life in society.

This is a study of the factors of social connection renewal, both during and after serving time; as well as: psychological recommendations for preparing the return to freedom and forming a psychological readiness for coexistence in the new conditions of society.

Prisoners are predominantly characterized by specific emotional states. In particular, anxiety, excitability, aggressiveness, mistrust, suspicion, depression and so on. These are the impacts of the appropriate environment, the limitation of needs; forced inclusion in same-sex social groups.

Mental state is a temporary change in the mind of the convict, which combines the mood of thoughts, feelings, aspirations. Also important is the attitude of the individual towards himself and the environment, which is conditioned by the influence of external or internal factors. Initially, mental states occur in some one aspect. For example, cognitive-intellectual (wonder, joy, expectation), emotional (depression, fear, malicious comfort), communicative (resistance, aggression, subjugation). Subsequently, these conditions completely envelop the convicted person.

The special role of penitentiary pedagogy in prisons. It studies the patterns and specifics of the pedagogical process in places of imprisonment, principles, methods, forms of influence on prisoners. Investigates holistic pedagogical process in places of imprisonment at different stages and in multidimensional forms of its use; illustrates the specifics of the objects and subjects of this process, their interactions and relationships; shows the essence of social and psychological phenomena of the convicts environment.

Penitentiary pedagogy is focused on finding effective forms, methods and means of influencing prisoners, taking into account the conditions and conditions of detention of prisoners.

Keywords: penitentiary psychology, penitentiary pedagogy, process of resocialization, mental states, physiological reactions, ethics of employees.

Пенітенціарна психологія – це галузь юридичної психології, що вивчає психічні закономірності динаміки особистості у процесі відбування покарання, зокрема, і у місцях позбавлення волі, а також особливості формування та функціонування мікрогруп засуджених [1, с. 34].

Пенітенціарну систему започатковано у США наприкінці XVIII століття. Термін «пенітенціарний» – латинського походження *penitent* – (розкаюваний; той хто розкаюється) означає порядок відбування покарання; позбавлення волі вироком суду. Але думка щодо походження терміну – неоднозначна. Ще існує бачення, що термін розуміється у значенні «в'язниця», коріниться від тюркського слова «тюрма» і означає: темниця, висновок.

Злочинність як соціальне і соціально-психологічне явище викликає потребу у пенітенціарних закладах різного типу. У них здійснюється функція ізоляції та перевиховання осіб, які вчинили протиправні дії і мають відбувати покарання.

Актуальність теми. Психічні стани і дії осіб в умовах позбавлення волі. Особливості педагогічного процесу у пенітенціарних установах; адаптація засуджених після відбування покарання у місцях позбавлення волі (зустріч з родиною, знайомими, влаштування на роботу, житлове питання).

Проблематика. Умови утримання засуджених, середовище, оточення, обмеження потреб; угруповання; підготовка до адаптації у соціумі після повернення з місць позбавлення волі.

Предметом дослідження є: психологічна структура особи, яка відбуває покарання. Крім того, предмет вивчає систему заходів, що забезпечують розроблення і застосування засобів виховного впливу. А ще до пенітенціарної психології належить навчання працівників, які покликані здійснювати виховні функції. Адже, виховання, як специфічний вид діяльності та наукова галузь, охоплює відповідну сукупність виховання та перевиховання засуджених.

В усі часи питанням специфіки психологічної реальності засуджених опікувалися філософи, мислителі, вчені, зокрема, Епіктет, Ієремія Бентам, Чезаре Беккарія, Кроне, Сергій Рубінштейн, М. Лучинський та ін. А про значимість роботи з особами які перебувають у колоніях за скоєння злочинів писав Василь Сухомлинський.

Основні завдання пенітенціарної психології це: визначення системи принципів і методів вивчення особистості засуджених; адаптація за існуючими методиками та розробка нових, спрямованих на більш дієвий психологічний вплив; вивчення психологічних особливостей засуджених відповідно до віку, життєвого досвіду, характеру вчиненого злочину; виявлення закономірностей зміни психіки в умовах позбавлення волі; дослідження закономірностей утворення і функціонування груп засуджених та форм і методів психологічного впливу на особистість особи; підбір індивідуальних засобів психологічного впливу для ефективності урівноваження поведінки; виявлення психологічних чинників, що впливають на ефективність (ресоціалізації) свідомого відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного, загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві. Це – вивчення чинників оновлення соціальних зв'язків як під час відбування покарання так і після цього; а також: психологічні рекомендації щодо підготовки повернення на волю та формування психологічної готовності до співжиття в нових умовах соціуму.

Доцільно пам'ятати, що ефективність процесу ресоціалізації залежить від психологічних закономірностей розвитку особистості і характеру різних видів діяльності. «Життя – це процес постійного вибору. Щомиті людина має вибір: або відступ, або вибір мети і зростання духовних сил...» (Абрахам Маслоу) [1, с. 34].

За дослідженням вчених, засудженим переважно властиві специфічні емоційні стани. Зокрема, тривожність, збудливість, агресивність, недовірливість, підозрливість, пригніченість тощо. Це – впливи відповідного середовища, обмеження потреб; примусове включення до одностатевих соціальних груп. «Коли даєте волю гніву – не просто чините погано в даний момент, але й розвиваєте погану звичку...» (Епіктет) [2, с. 26].

Психічний стан являє тимчасову зміну психіки засудженого, що поєднує настрій думок, почуттів, прагнень. Також важливим є відношення особи до себе

і оточуючого середовища, що обумовлюється впливом зовнішніх або внутрішніх чинників. Спочатку психічні стани виникають в якомусь одному аспекті. Наприклад, пізнавально-інтелектуальному (здивування, радість, очікування), емоційному (депресія, страх, злісна втіха), комунікативному (опір, агресія, підлеглість). Згодом ці стани повністю огортають особистість засудженого.

Психічні стани впливають на дії засуджених, створюють певну форму реакцій на різні події. Отож, настає момент «вибуху» – бурхлива агресія, що може видаватися немотивованою. Зазвичай, цьому передують зовнішній спокій засудженого. Однак він приховує (маскує) сильні психічні переживання. Але ж причина – існує: це гранично сконцентрована внутрішня напруга. Тож для блискавичної розрядки досить незначного поштовху. Варто знати, якщо психічні реакції проходять бурхливо, то набувають ознак афекту. Їх характерність – втрата самоконтролю, імпульсивність і хаотичність дій, зниження психічної енергії. Тут же виникає емоційна спустошеність, безсилля, пізнавальна апатія, фізична пасивність. У результаті, засуджений занурюється у психологічно незахищений стан.

До речі, психічні стани пов'язуються з намірами, тобто, мають властивість трансформуватися у наміри або ж супроводжувати їх. Спільністю психічних станів і намірів є ситуативність, недостатня усвідомлюваність і недостатня контрольованість. Це призводить до проявів у зовнішності і манерах поведінки. Наприклад, міміка, жестикуляція, положення тіла і ніг; особливості мови, звуків, дихання, фізіологічних реакцій. Прикметно, міміка може бути багатою, жвавою, збліднілою, в'ялою, невиразною, врівноваженою. На думку вчених, емоції, що відбиваються на обличчі, сприймаються краще ніж мова. Вважається, погляд тісно пов'язується з мімікою і є засобом встановлення контакту. «У якості маски... частіше виявляється посмішка, що є протилежністю всіх негативних емоцій: страху, гніву, смутку, обурення...» (Пол Екман) [2, с. 23].

А ще – засуджені (передусім, зі значним кримінальним накопиченням), намагаються стримувати окремі прояви, маскувати їх. Однак абсолютно уникнути цього – неможливо, оскільки прояви є некерованими. Саме тут слід звертати увагу на природні фізіологічні реакції у різних психічних станах, адже вони не легко підлягають вольовому контролю.

Слід пам'ятати, що професійне вміння визначити психічні стани засуджених, дає можливість застерегти порушення їхнього психічного здоров'я; стримати від необміркованих вчинків із тяжкими наслідками.

Особлива роль пенітенціарної педагогіки у місцях позбавлення волі. Пенітенціарна педагогіка, як галузь спеціальної педагогіки, наука про виправний вплив на засуджених, які відбувають покарання. Вона вивчає закономірності та специфіку педагогічного процесу у місцях позбавлення волі, принципи, методи, форми впливу на засуджених. Досліджує цілісний педагогічний процес у місцях позбавлення волі на різних етапах і у багатоаспектних формах його використання; ілюструє специфіку об'єктів і суб'єктів цього процесу, їх взаємодії і зв'язки; показує сутність соціально-психологічних явищ середовища засуджених, умови і засоби управління цими явищами; вивчає технології педагогічного впливу на засуджених та їх угруповання.

Отже, пенітенціарна педагогіка – дисципліна про педагогічну теорію, зв'язок педагогіки з іншими науками, правоохоронною діяльністю; про форми й методи, що дають можливість впливати на процеси виховання та перевиховання осіб, які відбувають кримінальне покарання.

Пенітенціарна педагогіка орієнтована на пошук ефективних форм, методів та засобів впливу на засуджених, з урахуванням умов і режиму утримання засуджених. «Якщо пенітенціарний працівник повинен вилікувати злочинця від його моральних недугів... проникнути в його душу, зуміти збагнути й оволодіти нею, він не повинен поступатися ні судді, ні лікарю, ні педагогу...» (М. Лучинський).

За літературними джерелами, закономірності педагогічного процесу у пенітенціарних установах – об'єктивно існуючі, найбільш суттєві, повторювальні зв'язки між педагогічними явищами (особливостями діяльності співпрацівників) та результативністю (змiнами в особистості засуджених).

Мета виховного процесу в органах виконання покарань визначається відповідно до загального спрямування кримінально-виконавчої політики, як виправлення особистості, її моральна перебудова згідно з нормами і вимогами суспільства. А значить виокремлюються завдання і зміст виховного процесу, засоби, форми й методи виховного впливу. Так, педагогічний процес і загалом пенітенціарна система – це інституція, що історично змінюється стосовно законів розвитку суспільства. Отже, особливість та спрямування пенітенціарної системи залежить від суспільних факторів.

Завважимо, процес становлення людини, як особистості, поза суспільством не є можливим. Тож, основу соціальної програми являє формування особистості у колективі. Бо саме там найефективніше вирішується завдання всебічного її розвитку. Варто зазначити, виправлення засудженого закономірно залежить від особливостей різних видів його діяльності та відносин, що виникають у процесі діяльності. Скажімо, за допомогою діяльності, зовнішні умови перетворюються у внутрішні якості і властивості. Отож, педагогічний процес орієнтує на необхідність визначення напрямку діяльності. Тут простежуються об'єктивно існуючі зв'язки. Наприклад, залежність формування особистості від трудової, суспільної, інтелектуальної, пізнавальної діяльності тощо.

Особистість засудженого – це певна динамічна система, в якій якості та властивості мають тісний зв'язок і взаємодію. Так би мовити, розвиток однієї якості чи властивості залежить від інших. Це чинить зворотний вплив на них. Адже у процесі перевиховання особистість засуджених має сприйматися як цілісність, а виховні впливи – спрямовуватись на формування потреб; розвиток свідомості, поведінки; надбання знань, навичок; зміцнення волі, формування моральних почуттів.

Як стверджують фахівці, якщо засуджений вважає себе невинним у скоєнні злочину, не розкаюється і покарання вважає несправедливим, то може виникнути негативне ставлення до педагогічного впливу. Слушна думка Френсіса Бекона: «Один несправедливий вирок тягне більше лиха, ніж злочини, вчинені особами...».

Звичайно, форми і методи виховного впливу мають різнитися щодо засуджених, які вперше перебувають у в'язниці і особливо небезпечних злочинців; неповнолітніх та дорослих.

Безперечно, виховні впливи на засуджених найкорисніші, якщо доповнюються наполегливою роботою засудженого над собою, оскільки ефективність виправлення залежить від його власної активної діяльності. «Благородство твоєї людської особистості виявляється в тому, наскільки мудро й тонко зумів визначити, що гідне, що не гідне. Гідне повинно стати самою суттю твоєї духовної культури, негідне нехай викликає презирство й огиду» (Василь Сухомлинський) [3, с. 38].

Значне місце для роботи у пенітенціарних установах посідає підготовка фахівців. Адже це робота з особами, які відбувають покарання. Саме тут важливе місце посідає етика працівників пенітенціарної служби. «У тюремній справі найголовніше значення мають люди...» (Кроне) [6, с. 49].

Одним із головних завдань пенітенціарної психології є підготовка фахівців для роботи у місцях позбавлення волі. Слід пам'ятати, що тут перебувають люди з різними проявами характеру, емоцій, почуттів. Адже особливості особистості залежать від ситуацій, впливу оточуючих. Тож людині властиві складні психічні явища. Наприклад, факт позбавлення волі є досить сильним емоційним фактором. Відтак, засудженим можуть бути властиві: аморальні почуття; підвищена емоційна збудливість; невміння (небажання) стримувати себе; підвищена експресивність; відсутність співчуття; байдужість; виражена залежність емоційного стану від впливу групи; почуття неповноцінності та безперспективності; маскування істинних переживань тощо. Отож формування емоційних станів, перевиховання почуттів у засуджених стає частиною перебудови особистості. Це є досить складним виховним завданням у діяльності працівників закладу.

Працівникам потрібно знати психічні стани засуджених, що виникають під час відбування покарання у в'язниці. З цією метою висувуються відповідні вимоги до підготовки фахівців даної сфери. Адже пенітенціарні працівники мають зміцнювати правопорядок у місцях позбавлення волі, проводити виховну роботу серед засуджених, виявляти і попереджати вчинення правопорушень, поєднувати високу вимогливість з поважним ставленням до засуджених. Вони мають формувати, розвивати й удосконалювати знання психологічних характеристик, зокрема: професійно-значимі пізнавальні якості; професійні вміння аналізу ситуації і впливу на неї (аналітико-психологічні, тактико-психологічні); у психологічній стійкості до сприятливих чинників діяльності (беручи до уваги стійкість до професійної деформації). «Тюремна справа являє собою досить складну спеціальність, яка крім великого досвіду роботи з людьми потребує серйозної теоретичної підготовки» (М. Лучинський) [5, с. 53].

Дотримання працівниками пенітенціарної служби принципів і норм службової етики та правил поведінки при виконанні обов'язків, а також поза службою, визначає «Кодекс етики та службової поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України» (схвалений рішенням колегії Державної пенітенціарної служби України від 19.12.2012). Адже виконання покладених завдань потребує від працівників професіоналізму, об'єктивності,

нейтральності, толерантності. Досить важливим є коректне поводження із засудженими, незалежно від виду їх покарання; недопущення проявів жорстокості або приниження. «Повага до людини є повага до самого себе...» (Джон Голсуорсі). Норми службової етики вимагають зберігати витримку, виявляти емоційно-психологічну стійкість, дотримуватись правил службового спілкування із засудженими. На це орієнтує чинний Кодекс.

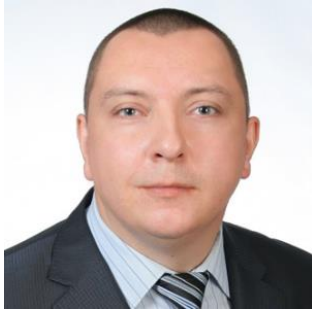
Література:

1. Кацавець Р. С. Пенітенціарна психологія. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2018. – 110 с.
2. Кацавець Р. С. Юридична психологія. Навч. посібн. 2-е вид. – К.: Алерта, 2019. – 150 с.
3. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія. Навчальний посібник. – К.: Правова єдність, 2017. – 120 с.
4. Кацавець Р. С. Судова психологія. Навчальний посібник. – К.: Правова єдність, 2017. – 112 с.
5. Кацавець Р. С. Професійна етика юристів. Навчальний посібник. К.: 2017.
6. Кацавець Р. С. Юридична деонтологія. Навчальний посібник. – К.: 2014.

УДК:343.983

*Кобілянський Олег Леонідович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доктор філософії, професор кафедри
кримінального права
юридичного факультету
Інституту управління та технологій
Державного університету
інфраструктури та технологій,*

*Михайлов Володимир Олександрович,
старший викладач кафедри правосуддя
юридичного факультету
Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та
технологій,
м. Київ, Україна*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ (ДЕРЖАВНИХ) ЗАКУПІВЕЛЬ

***Анотація.** В статті аналізуються характерні для даного часу проблеми, що виникають при розслідуванні злочинів посадових осіб органів державного управління і суб'єктів підприємницької діяльності, у сфері публічних закупівель товарів (робіт, послуг). Визначена необхідність подальшої розробки методичних рекомендацій, що до розслідування посадових зловживань у сфері публічних закупівель.*

Ключові слова: публічні (державні) закупівлі, публічний сектор, корупція, електронні закупівлі.

***Summary.** This article analyzes the typical problems that arise during the investigation of crimes of officials of public administration and business entities in the field of public procurement of goods (works, services). There was determined the necessity of further development of methodological recommendations for the investigation of abuse of office in the field of public procurement.*

Detection and investigation of crimes in the field of public procurement begins with analytical processing information, search, seizure and fixation of non material and material traces.

For this purpose were suggested recommendations provided in the form of a sequence of actions, which includes the following steps:

1. Search for actual data, raw information in any form from open, open by request, and sometimes closed sources.

2. Actual data capture and fixation, data transformation into the format necessary for analysis and evaluation. The most common approach is to convert data from paper or electronic to machine readable format.

3. *Analysis and evaluation of actual data – identification of patterns and relationships in the data, search for answers to questions and confirmation of these answers by facts, obtaining the opinions of experts, preparation of tables, charts and graphs, presentations, analytical help or articles in order to make the data and conclusions understandable and accessible to the target audience.*

Analysis of the problems which practically prevent the prompt, complete, comprehensive and objective investigation of crimes in the field of public procurement, allowed to make such a generalization:

1) *the lack of a clear mechanism of interaction between law enforcement and regulatory authorities in combating offenses, including the fight against corruption "manifestations" in the field of procurement;*

2) *duplication of functions by law enforcement agencies in connection with the lack of consistency in their activities in the detection and investigation of crimes in the field of public procurement (criminal proceedings for the same facts may be discovered by SBU investigators and detectives of NABU or other bodies);*

3) *insufficient number of highly qualified staff with practical experience in procurement.*

Key words: public procurement, public sector, corruption, e-procurement.

Постановка проблеми. Процес проведення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти сьогодні є надто криміналізованим і суттєвим джерелом корупції. Зазначимо, що офіційні статистичні дані про злочини у сфері публічних закупівель не відображають реального стану справ боротьби зі злочинністю у зазначеній сфері. Більшість злочинів зазначеної категорії має латентний характер.

Розслідування цих злочинів є складним процесом, що передусім пов'язано з кваліфікацією дій злочинців, оскільки злочини приховують на перший погляд звичайною, легальною бізнес діяльністю.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Генеза наукової думки, щодо дослідження проблем, пов'язаних з протидією правопорушень та злочинів в сфері публічних закупівель, присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Д.А. Абрахімова, Г.В. Веденєєва, В. Зубара, В.А. Образцова, М.В. Салтевського, М.О. Селиванова, Т.Ю. Кудрявцевої, К.В. Кузнєцова, В.В. Коряка, А.М. Меденцева, С.В. Нагачевського, В.Р. Сливенка, Р.Л. Степанюка, М.В. Нестеровича, В.І. Смірнова, В.В. Смиричинського, К. Джилінгем, К. Лайсонс та ін.

Формулювання завдання дослідження. Визначити особливості розслідування злочинів, які вчиняються підчас публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу. 2016 рік став роком кардинальних змін системи державних закупівель в Україні. В першу чергу, був змінений сам термін «державні» на «публічні» закупівлі. Але головне, що кардинально змінився принциповий підхід щодо здійснення закупівель з «паперового» на «електронний» із запровадженням процедури електронного аукціону, перевірки кваліфікації учасників та звітних документів замовників в електронному вигляді [1].

Одним із основних джерел інформації при виявленні та на початковій стадії розслідування даної категорії злочинів став відкритий онлайн-сервіс «ProZorro».

Відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» 922-VIII від 25.12.2015 року з 1 серпня 2016 року всі бюджетні підприємства, установи та організації повинні проводити закупівлі через вищезазначений онлайн сервіс. Система «ProZorro» дозволяє вільно обирати постачальників за параметрами, визначеними замовником: ціна, технічні характеристики, досвід роботи на ринку та наявність кваліфікованих кадрів для здійснення поставлених завдань тощо [2].

Крім прямого призначення для «державних покупців» (мінімізація корупції, прозорість на всіх етапах витрачання державних коштів) «ProZorro» можуть використовувати і комерційні структури. Враховуючи те, що через систему проводять відбір постачальників товарів, робіт та послуг будь-яких категорій, особи, які зацікавлені в пошуку постачальника для власних потреб, можуть не тільки обрати потенційного контрагента за досвідом проведення торгів з державою, а ще й переглянути інформацію про його надійність, досвід, скарги на його роботу та чесність під час здійснення своєї діяльності. Водночас можна отримати інформацію про ціни, що пропонує потенційний контрагент державним замовникам для оптової та роздрібною торгівлі, частину асортименту або пропонованих ним послуг чи робіт і зробити висновок щодо доцільності співпраці та репутаційного іміджу.

Окрім того, розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживанням державними коштами суттєво спрощується: відповідність умовам, що були вказані замовником легко перевірити не виходячи з кабінету; відомості про компанію містяться, в більшості, у відкритих держаних реєстрах; зв'язки між працівниками замовника та постачальником перевіряються за допомогою запитів до компетентних органів, а у разі надання недостовірної інформації чи підробки документів своєї комерційної пропозиції, учасник торгів (потенційний постачальник) несе кримінальну відповідальність. Натомість, використання будь-яких даних, що висвітлені на веб-порталі «ProZorro» не заборонено через згоду учасників на оприлюднення, обробку та знеособлення цих даних.

Отже, система електронних закупівель за час свого функціонування набула статусу не тільки відкритого майданчика для проведення торгів, а й великої бази постачальників, замовників та інформації, яку можуть використати як звичайні громадяни (бізнесмени, економічні аналітики, журналісти, громадські активісти та спостерігачі), так і посадові особи, які здійснюють контроль за законністю в сфері публічних закупівель, попереджують, виявляють та розслідують злочини даної категорії.

Аналізуючи норми Закону України «Про публічні закупівлі» та інших законів, які передбачають правове регулювання діяльності органів, визначених у статті 7 даного закону, а також законів України «Про Національну поліцію», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», можна дійти висновку, що система органів, що здійснюють попередження, виявлення та розслідування злочинів у сфері публічних закупівель на даний час представлена доволі широким колом органів виконавчої влади, правоохоронних органів, органів фінансового контролю. Правоохоронні органи здійснюють боротьбу з корупцією та економічними злочинами шляхом виявлення складів злочинів у діях службових та посадових осіб сфери закупівель, та здійснюють їх розслідування з метою встановлення винних у порушенні

загального фінансового законодавства і як складової – законодавства у сфері закупівель, що призвели до нанесення збитків економіці держави.

Зазначені органи мають практично однакові завдання при здійсненні боротьби зі злочинами в сфері публічних закупівель і на практиці часто дублюють один одного. При цьому, правоохоронні органи мають повноваження як самостійно здійснювати перевірку документів у сфері закупівель, з метою виявлення у діях посадових та службових осіб ознак злочину, так і відкрити кримінальне провадження на підставі матеріалів перевірок (ревізій), які передаються до правоохоронних органів іншими контролюючими органами в цій сфері (зокрема, органами ДКРС, Рахункової палати, Антимонопольного комітету) при виявленні ними ознак злочину або на підставі розслідувань журналістів чи громадських діячів та правозахисників.

Виявлення та розслідування злочинів у сфері публічних закупівель починається з аналітичної роботи з інформацією, пошуку, вилучення та фіксації ідеальних та матеріальних слідів.

З цією метою пропонуються рекомендації у вигляді послідовності дій, яка включає наступні кроки:

1. Пошук фактичних даних, необробленої інформації в будь-якому вигляді з відкритих, відкритих за запитом, а часом і закритих джерел.

2. Вилучення та фіксація фактичних даних, перетворення даних в потрібний для аналізу та оцінки формат. Найчастіше передбачається перетворення даних з паперового або електронного в машинозчитуваний формат.

3. Аналіз та оцінка фактичних даних – виявлення закономірностей і взаємозв'язків у даних, пошук відповідей на питання і підтвердження цих відповідей фактами, отримання «висновків спеціалістів» та експертів, підготовка таблиць, схем та графіків, презентації, аналітичної довідки чи статті з метою зробити дані і висновки, зрозумілими і доступними для цільової аудиторії [3].

Аналіз проблем, які на практиці заважають оперативно, повно, всебічно та об'єктивно розслідувати злочини у сфері публічних закупівель, дозволило зробити таке їх узагальнення:

1) відсутність чіткого механізму взаємодії правоохоронних та контролюючих органів у протидії правопорушенням, в тому числі боротьбі з корупційним «проявам» у сфері здійснення закупівель;

2) дублювання функцій правоохоронними органами у зв'язку з відсутністю системності в їх діяльності при виявленні та розслідуванні злочинів у сфері публічних закупівель (кримінальні провадження за одними самими фактами можуть відкриватися, як слідчими СБУ так і детективами НАБУ чи іншими органами);

3) недостатня кількість висококваліфікованих співробітників з практичним досвідом роботи у сфері закупівель.

Висновки: Викладене дозволяє зробити висновки про те що, структуру методики розслідування злочинів у сфері публічних закупівель, необхідно доповнити такими рекомендаціями:

1) система дій слідчого (детектива) при виявленні і доказовій фіксації даних і обставин, істотної шкоди, що виявляється в таких наслідках злочину, як нанесення збитків економіці держави, повинна включати обов'язкову експертну оцінку

науково-дослідною установою (у вигляді висновку експерта, кваліфікованого компетентного офіційного роз'яснення) наслідків вчиненого злочину;

2) забезпечити налагодження взаємодії правоохоронних та контролюючих органів при розслідуванні злочинів, у сфері здійснення закупівель.

Отже, подальша боротьба зі злочинами в сфері державних закупівель потребує удосконалення правового, організаційного та криміналістичного забезпечення. Варто зазначити, що обговорення проблем та підходів з вдосконалення розслідування посадових злочинів в сфері публічних закупівель має перманентний характер. Необхідна подальша розробка рекомендацій, що застосовуються в розслідуванні посадових злочинів в сфері публічних закупівель, які б відповідали потребам, що пред'являються реаліями сьогодення.

Література:

1. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/922-19.3>.
2. Звіти щодо аналізу функціонування системи державних закупівель. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Zviti>.
3. «Guide to Combating Corruption & Fraud in Development Projects». URL: <http://guide.iacrc.org/>
4. Іванов О.В. Щодо подолання корупції у сфері державних закупівель в Україні. Аналітична записка Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1486>.
5. Мельников О.С. Деякі шляхи оптимізації електронних закупівель в Україні. Економіка та держава. 2013. № 9. С. 125-128.
6. Меденцев А.М. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 213 с.
7. Рогатюк І.В. Кримінальна процесуальна протидія білокомірцевій злочинності: моніторинг банківських рахунків. Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії: матеріали міжнар. круглого столу (м.Київ, 9-10листоп. 2017р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 143–146.
8. Цибульник Н.Ю. Адміністративно-правове забезпечення публічних закупівель в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 221с.

*Мусієнко Анатолій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
юридичного факультету
Інституту управління та технологій
Державного університету
інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна*

АКТУАЛЬНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОСТИТУЦІЇ

***Анотація.** В статті досліджуються актуальні кримінально-правові та кримінологічні аспекти проституції. Розглянуто існуючі принципи правового регулювання, окремі аспекти детермінації проституції, кримінально-правового впливу на це суспільне явище та заходи політики превенції. Окрему увагу автор приділив дослідженню кримінальної відповідальності за купівлю сексуальних послуг. За результатами дослідження автор зробив ряд науково-обґрунтованих висновків.*

Ключові слова: проституція, сексуальні послуги, торгівля людьми, сексуальна експлуатація.

***Summary.** The article explores the current criminal law and criminological aspects of prostitution. The existing principles of legal regulation, certain aspects of the determination of prostitution, the criminal legal impact on this social phenomenon and the policy of prevention are examined. The author paid special attention to the investigation of criminal liability for the purchase of sexual services. Based on the results of the research, the author made a number of scientifically grounded conclusions.*

Recently, there has been a steady tendency to complicate the criminogenic situation, and this applies not only to Ukraine but is occurring on a global scale. Unfortunately, in the structure of general crime there is a considerable share of socially dangerous crimes, in particular directed against the basic freedoms of the person. This is due to the factors causing such crimes and one of such widespread social phenomena is prostitution, which today has transformed into a global market for sexual services controlled by organized crime groups. The existence of a clear link between prostitution and female crime has been proven - the increase in the number of prostitutes causes an increase in the number of crimes.

In the theory of criminal law, prostitution is generally understood to mean the occupation of a female or male person by the systematic provision of sexual services to an indefinite circle of persons of the opposite or own sex for pecuniary consideration, which is a permanent, principal or additional source of income. Modern public opinion agrees that prostitution is an immoral behavior. As for recognizing her as an offense, there are different views in the world.

In the theory of criminal law, prostitution is generally understood to mean the occupation of a female or male person by the systematic provision of sexual services

to an indefinite circle of persons of the opposite or own sex for pecuniary consideration, which is a permanent, principal or additional source of income. Modern public opinion agrees that prostitution is an immoral behavior. As for recognizing her as an offense, there are different views in the world.

The subject of the crime is a common one, that is, a criminal person may be prosecuted, who is guilty of committing one of the actions provided for in Art. 303 of the Criminal Code of Ukraine is sixteen years old. According to the author, the person who purchases such services is the subject of a crime that encroaches on the main direct object of the said crime - public morality.

In the theory of criminal law, prostitution is generally understood to mean the occupation of a female or male person by the systematic provision of sexual services to an indefinite circle of persons of the opposite or own sex for pecuniary consideration, which is a permanent, principal or additional source of income. Modern public opinion agrees that prostitution is an immoral behavior. As for recognizing her as an offense, there are different views in the world.

The subject of the crime is a common one, that is, a criminal person may be prosecuted, who is guilty of committing one of the actions provided for in Art. 303 of the Criminal Code of Ukraine is sixteen years old. According to the author, the person who purchases such services is the subject of a crime that encroaches on the main direct object of the said crime - public morality.

A rule that defines payment for casual sex as the purchase of sexual services, even if compensation was promised or transferred to someone else appeared in the Swedish Penal Code.

Swedish experience in the criminalization of the purchase of sexual services has shown its effectiveness in the state criminological policy of prevention and reduction of the level of this negative social phenomenon.

Keywords: prostitution, sexual services, human trafficking, sexual exploitation.

Останнім часом спостерігається стійка тенденція ускладнення криміногенної ситуації, і це стосується не тільки України, але відбувається в глобальному масштабі. На жаль, в структурі загальної злочинності присутня значна частка соціально небезпечних злочинів, зокрема спрямованих проти основних свобод людини. До одного з поширених факторів, що сприяють таким злочинам є проституція, яка сьогодні трансформувалася в глобальний ринок сексуальних послуг, контрольований організованими злочинними угрупованнями. Доведено і наявність чіткого зв'язку проституції з жіночої злочинністю – зростання кількості проституток викликає збільшення кількості злочинів [7, с. 782]. Все перераховане зумовлює необхідність дослідження кримінально-правових та кримінологічних аспектів проституції з метою протидії цьому явищу.

Кримінально-правові аспекти проституції були предметом дослідження в роботах таких науковців, як Ю.М. Антонян, Е.С. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.О. Глушков, І.М. Даньшин, А.І. Долгова, М.Й. Коржанський, Н.Ф. Кузнєцова, Н.О. Лопашенко, М.І. Мельник, А.В. Плотнікова, А.Х. Степанюк, Є.В. Фесенко, П. Л. Фріс, В.І. Шакун, Н. М. Ярмиш та інших.

Метою статті є дослідження актуальних кримінально-правових та кримінологічних аспектів проституції і протидія цьому явищу.

У теорії кримінального права здебільшого під проституцією розуміють заняття особою жіночої чи чоловічої статі систематичним наданням сексуальних послуг невизначеному колу осіб протилежної або власної статі за матеріальну винагороду, що є постійним, основним чи додатковим джерелом доходу [4, с. 45]. Сучасна громадська думка сходиться на тому, що проституція є аморальною поведінкою. Що ж до визнання її правопорушенням, то у світі існують різні погляди [3, с.489]. З одного боку проституція вважається негативним суспільним явищем, яке прямо чи опосередковано завдає шкоду суспільству або суспільним відносинам, суспільній моралі. Незаперечним є те, що проституція тісно пов'язана зі злочинністю і вони значною мірою обумовлюють одне одного. З іншого боку проституцію вважають однією з найдавніших професій, і це певним чином сприяє її існуванню, спотворюючи суспільне уявлення про неї. Зрештою, формуючи ставлення до цього негативного суспільного явища як до комерційної діяльності, створюється підґрунтя для її легалізації. Більше того, особливістю сучасного суспільного сприйняття проституції є терпимість, а якоюсь мірою навіть байдужість до неї [8,с.3]. Відповідно, в кожній окремій країні існує своє ставлення до проституції яке й втілюється в національному законодавстві.

Тому, сучасні нормативно-правові підходи щодо проституції дуже різняться. Так, К.С. Снісаренко виходячи з аналізу історичного досвіду, виокремлює три види (моделі) законодавчого ставлення до цього феномену:

1) декримінаційна модель, яка надає секс-індустрії легального характеру. Запровадивши цю систему, держава намагається реєструвати секс-робітниць, зобов'язуючи їх постійно мати відповідні медичні довідки про стан здоров'я;

2) модель обмеженої легалізації, відповідно до якої проституція не вважається злочином, але за законом караються дії, спрямовані на втягнення жінок до проституції;

3) аболіціоністська модель, головною особливістю якої є положення, що власне проституція злочином не вважається, але передбачається кримінальна відповідальність за будь-яку «експлуатацію проституції іншої особи», що означає будь-яке залучення третіх сторін [6, с. 459].

Плотнікова А.В., пропонує виокремлювати наступні напрями правового забезпечення протидії досліджуваному явищу: 1) встановлення адміністративної відповідальності за заняття проституцією та кримінальної відповідальності за організацію такої діяльності; 2) криміналізація експлуатації проституції, а подекуди й користування платними послугами сексуального характеру на тлі ліберального ставлення до осіб, які безпосередньо надають такі послуги; 3) легалізація заняття проституцією та регламентація діяльності щодо її організації за наявності адміністративних санкцій за порушення встановленого порядку заняття цією діяльністю. Україна обрала перший із названих напрямів [5, с.8].

Слід згадати, що у своїй початковій редакції Кримінальний кодекс України 2001 року містив норму, яка передбачала кримінальну відповідальність за заняття проституцією – ст. 303 Кримінального кодексу України, яка тоді мала назву: «Проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією» і в ч. 1 передбачала покарання за «систематичне заняття проституцією, тобто

надання сексуальних послуг з метою отримання доходу» [2, ст. 303]. Але уже в 2006 році Верховна Рада України скасувала кримінальну відповідальність за цю діяльність і сьогодні стаття 303 КК України називається «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією». За заняття ж проституцією в Україні передбачена адміністративна відповідальність [1, ст. 181¹].

Надаючи кримінально-правову характеризуючи деяким елементам складу злочину, що передбачений ст. 303 Кримінального кодексу України, автор хоче звернути увагу на те, що головним безпосереднім об'єктом злочину є моральні засади суспільства у сфері задоволення статевих потреб людей, адже моральні й правові норми забороняють статеві зносини за винагороду чи з використанням фізичного або психічного примусу і, навпаки, стимулюють правомірні добровільні статеві зносини на основі симпатії [4, с. 43].

Суб'єкт злочину є загальний, тобто до кримінальної відповідальності може бути притягнуто фізичну осудну особу, якій до вчинення однієї з дій, передбачених диспозицією ст. 303 КК України виповнилось шістнадцять років. Але тут, на думку автора, постає закономірне питання: чи виключно організатори надання сексуальних послуг мають притягатись до кримінальної відповідальності? Хіба не є суб'єктом злочину, що зазіхає на основний безпосередній об'єкт вказаного злочину – суспільну мораль, особа, яка купує такі послуги?

Нормативно-правова відповідь на це питання вперше була реалізована в Швеції, де з 1-го січня 1999 року набрав чинності Закон, що забороняв оплачувати випадкові сексуальні стосунки. У 2005 року відповідна норма з'явилась в Кримінальному кодексі Швеції. А саме, §. 11, розділу 6 Кримінального кодексу Швеції (Chapter 6, Section 11 of the Swedish Penal Code) визначає отримання плати за випадкові сексуальні відносини як купівлю сексуальних послуг, навіть якщо компенсація була обіцяна або передана комусь іншому. Санкція статті передбачає штраф або позбавлення волі на термін, що не перевищує одного року [12, Chapter 6, Section 11].

З позицій теорії кримінального права слід відзначити термінологічну довершеність дефініцій, коли термін «сексуальні відносини» крім статевих актів охоплює інші сексуальні акти, а термін «платіж» крім грошової винагороди стосується і платежів в натуральній формі (алкоголь, наркотики тощо) – це робить норму більш ефективною. Важливим моментом є й гендерна нейтральність законодавства – покупцем і продавцем можуть бути представники обох статей. Важливим є і те, що криміналізація стосується придбання, але не самого надання сексуальних послуг.

Запровадження такої норми в кримінальному кодексі Швеції безсумнівно свідчить про визнання проституції серйозною загрозою, як для окремої людини, так і для суспільства в цілому, пов'язаної з торгівлею людьми, сексуальною експлуатацією, наркобізнесом [11].

Але крім того, поява такої новели свідчить про глибокий науковий підхід законодавця щодо запобігання проституції, оскільки пріоритетність впливу на причини та умови цього негативного соціального явища демонструє застосування принципів теорії кримінологічної детермінації.

Це підтверджують і пояснення до цієї норми. Не можна не погодитись з думкою, що переважна більшість осіб, які займаються проституцією,

перебувають у доволі складних соціальних обставинах, а тому запроваджуючи вказану норму законодавець небезпідставно розраховував зменшити кількість покупців сексуальних послуг, що в свою чергу призвело б до зменшення рівня вуличної проституції. Крім того, це ускладнить і діяльність організованих злочинних угруповань з інших країн [11].

Через десять років уряд Швеції дослідив ефективність запровадженої норми про заборону купівлі сексуальних послуг норми і у 2010 р. були оприлюднені результати статистичного спостереження за період з 1999 по 2008 рр. Основний акцент дослідження було зроблено саме на криміналізації купівлі сексуальних послуг [10].

Оцінка показала, що заборона на придбання сексуальних послуг досягла прогнозованого ефекту та стала важливим інструментом у запобіганні та протидії проституції та торгівлі людьми з метою сексуальних цілей. Проституція у Швеції, на відміну від порівнюваних країн, принаймні не зросла з часу запровадження заборони. Вулична проституція у Швеції була зменшена вдвічі і це зменшення може вважатися прямим результатом криміналізації придбання сексуальних послуг.

Згідно з даними Національної кримінальної поліції, стає зрозуміло, що заборона купівлі сексуальних послуг є перешкодою для торговців людьми [10].

Таким чином, дослідження показує, що криміналізація придбання сексуальних послуг допомогла боротися з проституцією та торгівлею людьми з метою сексуальних цілей.

Крім того, автори опитування відзначають, що заборона на придбання сексуальних послуг також мала нормативний ефект. Відбулася помітна зміна ставлення до придбання сексуальних послуг, що збігається з вчиненням кримінального правопорушення для придбання сексу. В даний час у шведському суспільстві існує сильна підтримка заборони купівлі сексуальних послуг. Заборона зарекомендувала себе як запобіжний засіб для покупців сексу і не знайдено жодних ознак того, що криміналізація негативно вплинула на осіб, які експлуатуються через проституцію. Загалом дослідження підкреслило важливість і необхідність постійної та стабільної соціальної роботи з попередження та боротьби з проституцією та торгівлею людьми з метою сексуальних цілей.

Також слід вказати, що за деякими експертними даними за весь час існування в Швеції покарання за покупку сексу жодний клієнт в тюрму не посадили. А ось штрафи необхідно платити. Інакше зростає сума. Це відрізняється від того, як в Україні, штрафуючи секс-працівників по адміністративній статті за проституцію, ніхто де-факто не стягує їх за встановленою процедурою, плата відбувається добровільно в кишеню [9]. На думку автора, це пояснюється тим, що шведський законодавець і правоохоронні органи ставили своєю метою не стільки покарання у вигляді тюремного ув'язнення, але в першу чергу, прагнули вплинути та зменшити рівень проституції і торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації.

За результатами дослідження автор дійшов наступних висновків:

- проституція як соціальне явище є негативним, засуджується більшістю соціуму в Україні та Світі, і саме тому необхідно запобігати та боротись з цим фоновим явищем;

- кримінальна заборона на купівлю сексуальних послуг є виправданою з позицій теорії кримінального права;

- шведський досвід криміналізації купівлі сексуальних послуг показав свою ефективність в державній кримінологічній політиці превенції і зменшенні рівня цього негативного суспільного явища;

- кримінальна заборона на купівлю сексуальних послуг продемонструвала свою дієвість як елемент виховання громадян через закон.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення [EP] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page12>
2. Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років: порівняльні таблиці. / Упорядники Є.В. Фесенко, Я.Є. Фесенко. - К.: Істина, 2001. - 272 с.
3. Кримінологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / О.М.Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко, та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 558 с.
4. Небитов А.А. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією: аналіз складу злочину / А.А. Небитов // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 41-50.
5. Плотнікова А.В. Кримінальна відповідальність за організацію заняття проституцією [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Плотнікова Аліна Володимирівна ; Нац. акад. прокуратури України. - К., 2010. - 20 с.
6. Снісаренко К.С. Декриміналізація проституції в Україні «за і проти» Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2012. - №4. - С. 458-463.
7. Учебник для вузов / Подобщей редакцией доктора юридических наук, профессора А. И. Долговой. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА– ИНФРА • М), 2001. – 784 с.
8. Федик Е.Н. Ответственность за действия, связанные с проституцией: уголовно-правовой и криминологические аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2003. – 27 с.
9. Чего не хотят секс-работницы [EP] – Режим доступу: <https://ru.tsn.ua/blogi/themes/politics/chego-ne-hotyat-seks-rabotnicy-933775.html>
10. Evaluation of the prohibition of the purchase of sexual services [EP] – Режим доступу: <http://www.government.se/articles/2011/03/evaluation-of-the-prohibition-of-the-purchase-of-sexual-services/>
11. Legislation on the purchase of sexual services [EP] – Режим доступу: <http://www.government.se/articles/2011/03/legislation-on-the-purchase-of-sexual-services/>
12. Sweden Penal Code[EP] – Режим доступу: https://www.unodc.org/res/cld/document/swe/1965/swedish_penal_code_html/Sweden_Penal_Code_1962_As_Amended_2008_Swedish.pdf

УДК 343

Осадчий Володимир Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правосуддя
юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету
інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Анотація. Досліджено зміст поняття «кримінальна відповідальність». Простежено момент її виникнення та закінчення. Аргументовано наявність позитивної та негативної кримінальної відповідальності. Розкрито співвідношення понять: «кримінальна відповідальність» та «кримінально-правові відносини». Розглянуто механізм реалізації кримінальної відповідальності.

Ключові слова та словосполучення: кримінальна відповідальність; позитивна кримінальна відповідальність; негативна кримінальна відповідальність; кримінально-правові відносини.

Summary. *The Criminal Code of Ukraine has repeatedly used the phrase "criminal responsibility" but does not define it.*

In the theory of criminal law, the phenomenon of criminal responsibility was investigated quite often. Available monographs, a number of scientific articles, relevant sections of textbooks, manuals. The issue of criminal liability was also considered by the Constitutional Court of Ukraine.

However, there is no consensus on criminal liability. Questions remain to be debated, including: what constitutes criminal liability; types of criminal liability; about the moment of its occurrence and termination; on the relation of concepts: "criminal responsibility" and "criminal-legal relations".

This situation does not contribute to a consistent understanding of conceptual criminal law provisions, which may adversely affect the lawfulness of the law enforcement system, respect for human rights and freedoms.

The article explores the meaning of the concept of "criminal responsibility" - the duty of a person assigned to it by a criminal law, not to commit a crime, and in the case of committing - the obligation to be influenced by this law and in fact (real) to have such influence, due functioning (response) of relevant state structures.

Positive and negative criminal liability is justified. Positive Criminal Responsibility is the duty of a person not to commit a crime, negative is a duty in the case of committing a crime to be influenced by the criminal law and to actually (real) suffer such influence. The moment of their occurrence and termination is traced. Positive criminal liability arises from the entry into force of the criminal law. It ends with the fact that a person complies with the requirements of the criminal law. The initial moment of negative criminal responsibility is the moment of committing a

crime. The final is the repayment or withdrawal of a criminal conviction for a particular person (there may be cases of ending criminal liability earlier, according to legal provisions, for example, in the case of release from criminal responsibility in connection with reconciliation of the perpetrator with the victim).

Identity of the concepts of "criminal responsibility" and "criminal-legal relations" is proved. The mechanism of implementation of criminal liability is considered.

The proposed understanding of the content of the concept of "criminal responsibility" will contribute to its holistic perception, observance of human rights and freedoms, ensuring the legitimacy and effectiveness in the activities of state bodies for crime prevention, criminal proceedings, execution of sentences.

Key words and phrases: criminal liability; positive criminal responsibility; negative criminal liability; criminal law relations.

КК України неодноразово вживає словосполучення «кримінальна відповідальність», але визначення його не дає. В теорії кримінального права феномен кримінальної відповідальності досліджувався досить-таки часто. Наявні монографічні праці, низки наукових статей, відповідні розділи підручників, навчальних посібників. Питання кримінальної відповідальності розглядав і Конституційний Суд України. Однак єдності поглядів щодо кримінальної відповідальності не досягнуто. Дискусійними залишаються питання, зокрема: про те, що представляє собою кримінальна відповідальність; про види кримінальної відповідальності; про момент її виникнення та закінчення; про співвідношення понять: «кримінальна відповідальність» та «кримінально-правові відносини».

Такий стан не сприяє узгодженому розумінню концептуальних кримінально-правових положень, що може негативно впливати на законність в діяльності правоохоронної системи, дотримання прав і свобод людини.

З'ясовуючи зміст цих проблемних питань, перш за все, зупинимось на окремих позиціях вчених щодо розуміння поняття «кримінальна відповідальність». Коротко оглянемо деякі джерела.

М. І. Бажанов, відзначаючи неоднозначність сприйняття положень щодо кримінальної відповідальності, зауважував таке. Питання це залишається дискусійним. Деякі включають сюди не тільки ретроспективну, але і позитивну відповідальність. Є визначення, які включають лише об'єктивні, а інші — лише суб'єктивні ознаки кримінальної відповідальності і т.п. При цьому, певні ознаки кримінальної відповідальності завжди знаходять своє вираження. Кримінальна відповідальність: пов'язана зі злочином; не тотожна покаранню; обов'язок особи нести відповідь за свої злочинні дії; перетерпіння особливих обмежень, тягот, впливу кримінального закону [1].

А.В. Наумов, говорячи про дискусійність поняття кримінальної відповідальності, виділяє три основні позиції.

По-перше, кримінальна відповідальність розуміється як обов'язок особи, яка вчинила злочин, відповідати за вчинене у відповідності до кримінального закону.

По-друге, під кримінальною відповідальністю розуміється фактична реалізація вказаного обов'язку, тобто в кінцевому результаті реалізація санкції кримінально-правової норми.

По-третє, в останні роки кримінальна відповідальність стала розглядатись в позитивному плані (так звана позитивна кримінальна відповідальність) як відповідальність, що лежить в основі правомірної поведінки і виражається в усвідомленні індивідом свого обов'язку не вчиняти забороненого кримінальним законом злочинного діяння.

При цьому А.В. Наумов зауважує, що кожен з наведених підходів до визначення поняття кримінальної відповідальності цілком має право на існування, бо по-своєму відображає властиві складному феномену кримінальної відповідальності особливості її змісту. Важливо лише правильно визначити цільову спрямованість таких підходів і сферу їх практичного застосування.

В той же час зауважує, що юридична відповідальність, в т.ч. і кримінальна, більше зв'язана із заходами державного примусу, що застосовуються до правопорушника. І в цьому контексті дає таке визначення поняття «кримінальна відповідальність» — це всі заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин [2].

Ю. В. Баулін основні визначення кримінальної відповідальності об'єднує в такі групи:

Перша включає концепції: «відповідальність — санкція», прибічники яких твердять, що кримінальна відповідальність — це реальне застосування кримінально-правової норми, застосування і реалізація санкції.

Друга, чи не найпоширеніша, група концепцій — це концепції «відповідальність – обов'язок», прибічники яких розглядають кримінальну відповідальність як певний обов'язок особи, котра вчинила злочин, перед державою.

Третя група — це концепції «відповідальність — правовідносини», прихильники яких змістом кримінальної відповідальності вважають врегульовані нормами кримінального права суспільні відносини (кримінальні правовідносини).

Четверта група — це концепції «відповідальність — засудження». Її основна риса полягає в тому, що держава засуджує особу, яка вчинила злочин.

Говорячи про доктринальне визначення поняття «кримінальна відповідальність», Ю. В. Баулін констатує, що найбільш правильним є таке визначення, яке б поєднувало певною мірою всі вищеназвані концепції, містило б усі характерні ознаки кримінальної відповідальності, що так чи інакше впливають із закону. Розглядаючи визначення кримінальної відповідальності на підставі чинного КК України, констатує, що кримінальна відповідальність — це передбачені КК вид та міра обмеження прав і свобод злочинця, що індивідуалізується судом та здійснюється спеціальними органами держави [3].

О.О. Дудоров, аналізуючи основні наукові концепції кримінальної відповідальності, дає таке визначення кримінальної відповідальності у її ретроспективному аспекті. Це — особливий кримінально-правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин і який полягає у здійснюваному судом в обвинувальному вирокі осуді порушника

кримінально-правової заборони та, як правило, у застосуванні щодо нього заходів кримінально-правового впливу. При цьому щодо позитивної кримінальної відповідальності даний автор зауважує наступне. Концепція позитивної (перспективної) кримінальної відповідальності піддана жорсткій і, як на мене, справедливій критиці багатьма вченими, які вважають, що правомірна поведінка особи (у тому числі у формі дотримання кримінально-правових заборон) є самодостатньою як у суспільстві, так і в кримінальному праві, реалізується поза межами кримінальної відповідальності і не потребує обґрунтування у вигляді подібних надуманих конструкцій [4].

Позицію про негативну кримінальну відповідальність поділяють й інші вчені.

Так, наприклад, Я. М. Брайнін кримінальну відповідальність розуміє як визначений нормами кримінального закону **обов'язок особи, яка вчинила злочин**, піддатися дії кримінального закону за наявності в діях винного передбаченого цим законом складу злочину [5].

М. Й. Коржанський визначає уголовну⁴ відповідальність як **обов'язок особи, яка вчинила злочин**, дати звіт про свої суспільно небезпечні дії та обов'язок піддатися уголовному покаранню, стерпіти його юридичні наслідки. В той же час, на відміну від позиції Я.М. Брайніна та В. Г. Смирнова, які моментом виникнення кримінальної відповідальності вважають, відповідно, момент притягнення винної особи до відповідальності як обвинуваченого чи момент встановлення вироку, М. Й. Коржанський вважає, що обов'язок особи нести уголовну відповідальність виникає з моменту вчинення злочину. Аргументи: в противному разі порушення уголовної справи, арешт, допити, суд і засудження є безпідставним, свавільним. З моменту вчинення злочину виникають уголовно-правові відносини, в яких реалізується уголовна відповідальність [6].

На наш погляд, «кожен з наведених підходів до визначення поняття кримінальної відповідальності цілком має право на існування, бо по-своєму відображає властиві складному феномену кримінальної відповідальності особливості її змісту».

Викладемо своє розуміння кримінальної відповідальності.

Етимологічне значення терміну «кримінальна відповідальність» наступне. **Кримінальний** — те саме, що карний (Кримінальний кодекс) [7]. **Відповідальність** — покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [8]. **Покладати** — зобов'язувати когось що-небудь робити, примушувати до чогось і т. ін. [9]. **Зобов'язувати** — накладати на когось якісь обов'язки, примушувати виконувати щось [10]. **Обов'язок** — те, чого треба беззастережно

⁴ М. Й. Коржанський пропонував називати кримінальне права уголовним правом. Вважав, що «Руська назва «уголовне право» походить від назви вбивців та покарання. В ст. 3-5 Руської Правди вбивці називались «головниками» а покарання — «головництвом». На цій основі були створені правові норми давньоруського права, за якими наступала відповідальність у **голову** (головою)» // Див.: Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина загальна: Курс лекцій. — К: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996, с. 4.

дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління [11]. *Відповідати* — давати комусь відповідь на питання, звернення тощо [12].

Отже, з етимологічних позицій кримінальна відповідальність передбачає певний зв'язок особи і держави (фактом набрання чинності КК) — держава накладає на особу обов'язок не вчиняти злочину, примушує її виконувати вимоги КК, особа ж зобов'язана дотримуватися цих вимог. Такий зв'язок обов'язково передбачає відносини, стосунки сторін. Інакше кажучи, з набранням чинності КК між державою (в особі відповідних державних структур) та особою виникають певні відносини.

Із філософсько-соціологічних позицій відповідальність також розуміється як поняття, що відображає об'єктивний, історично конкретний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством з точки зору усвідомленого здійснення взаємних вимог, що пред'являються до них [13].

В контексті викладеного, кримінальну відповідальність можна визначити як обов'язок особи, покладений на неї КК, не вчиняти злочину, а у випадку вчинення — обов'язок зазнати на собі впливу КК та фактично (реально) перетерпіти такий вплив, за належного функціонування (реагування) відповідних державних структур.

Таким чином, наша позиція полягає в тому, що є кримінальна відповідальність: а) позитивна (як обов'язок особи не вчиняти злочину) та б) негативна (як обов'язок у випадку вчинення злочину зазнати на собі впливу КК та фактично (реально) перетерпіти такий вплив).

Дана позиція підтверджується й положеннями КК України. В КК йдеться і про позитивну, і про негативну кримінальну відповідальність.

Так, про негативну кримінальну відповідальність читаємо, наприклад, в ч. 1 ст. 6 КК: «Особі, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом».

Виходячи виключно з попереднього абзацу, ми констатуємо наявність негативної кримінальної відповідальності — як обов'язку особи, яка вчинила злочин «підлягати кримінальній відповідальності за цим Кодексом». Підлягати — значить підкорятися, підпадати під дію (в контексті нашого дослідження — потрапляти під вплив КК, бути підпорядкованим йому, залежним від нього) [14].

Зауважимо також, що відповідно до ч. 1 ст. 2 КК, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

Зважаючи на це положення, було б неправильно робити висновок про існування лише негативної кримінальної відповідальності (оскільки в ч. 1 ст. 2 КК кримінальна відповідальність пов'язується із «вчиненням особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом»). Такий висновок протирічив би іншим положенням КК.

Зокрема, положенням ст. 1 КК. Відповідно до ст. 1 КК «Завдання Кримінального кодексу України», Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і

безпеки людства, а також *запобігання* злочинам. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Наведене положення означає, що норми КК адресуються невизначеному колу осіб, і ці особи повинні беззастережно дотримуватись і безвідмовно виконувати вимоги цих норм. Самим фактом свого існування КК, впливаючи на свідомість осіб, попереджає їх про можливі наслідки у випадку недотримання його вимог. Крім того, кримінально-правове забезпечення охорони найважливіших суспільних відносин зобов'язує службових осіб відповідних державних органів належним чином виконувати покладені на них обов'язки. Таким чином відбувається запобігання злочинам. І це свідчить про існування позитивної кримінальної відповідальності.

Про те, що факт існування кримінально-правових заборон чинить позитивний вплив на поведінку людей (тобто КК запобігає злочинам) свідчать і соціологічні дослідження. Ще в 1925 р. професор М. М. Ісаєв з групою студентів проводили дослідження «незлочинного населення» з метою з'ясування, як загроза покарання впливає на поведінку. Серед інших було задано й таке запитання: «Доводилось вам бути в такому стані, коли вчинення кримінально-каранного діяння було зручно за даних обставин, але діяння не було вчинено?». 19,6 % чоловіків та 20 % жінок відповіли, що діяння не вчинили через страх покарання. Отже, не вчинення злочинів обумовлюється різними мотивами, в т. ч. і страхом покарання [15].

Враховуючи нашу позицію про існування як позитивної, так і негативної кримінальної відповідальності, момент виникнення тої й іншої відповідальності — різний.

Позитивна кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання чинності КК. Відповідно до п. 1 Розділу 1 Прикінцевих та Перехідних положень КК України, «цей Кодекс набирає чинності з 1 вересня 2001 року». Саме з цього моменту й існує позитивна кримінальна відповідальність.

Початковим моментом негативної кримінальної відповідальності є момент вчинення особою злочину. Ми поділяємо наведену вище позицію професора М. Й. Коржанського про те, що «віддалення» цього моменту на більш пізній час означало б незаконні дії службових осіб, наприклад, по фізичному чи процесуальному затриманню підозрюваного.

Щодо співвідношення понять «кримінальна відповідальність» та «кримінально-правові відносини». Однозначного розуміння такого співвідношення в теорії кримінального права немає [16].

Визначаючи кримінальну відповідальність як обов'язок особи, покладений на неї КК, не вчиняти злочину, а у випадку вчинення — обов'язок зазнати на собі впливу КК та фактично (реально) перетерпіти такий вплив, за належного функціонування (реагування) відповідних державних структур, констатуємо, що такий обов'язок сторін виникає з набранням чинності КК (позитивна кримінальна відповідальність) чи фактом вчинення злочину (негативна кримінальна відповідальність).

Фактом прийняття КК здійснюється правове забезпечення охорони найважливіших суспільних відносин. Встановлюються певні заборони і дозволи.

Порушення заборон тягнуть певні наслідки. Цим самим визначається і певна поведінка осіб. Особи, до яких звернений КК, зобов'язані дотримуватися його вимог, маючи право, при дотриманні таких вимог, на не притягнення їх до відповідальності свавільно, а у випадку вчинення злочину — на реагування відповідними державними структурами в рамках закону. Інша сторона — службові особи, на яких держава покладає обов'язок запобігання злочинам, здійснення досудового розслідування, судового провадження, виконання покарань зобов'язані реагувати тільки на факти порушення закону і мають право діяти лише передбаченими законами методами.

Отже, фактом визначення кола злочинів та покарань, що застосовуються до осіб, що їх вчинили (інакше кажучи, — з набранням чинності КК), встановлюються свідомі вольові суспільні відносини (категорія, яка характеризує взаємозалежність елементів певної системи [17]), що виникають і здійснюються на основі норм права, учасники яких пов'язані закріпленими в нормах права взаємними правами та обов'язками, реалізація яких забезпечується можливістю застосування державного примусу [18]. Оскільки ці відносини визначені КК, вони є кримінально-правовими.

Викладене щодо кримінальної відповідальності та кримінально-правових відносин дозволяє констатувати тотожність їх змісту.

Як реалізується кримінальна відповідальність (кримінально-правові відносини)?

Поділяючи позицію про існування позитивної кримінальної відповідальності, ми констатуємо, що моментом виникнення кримінально-правових відносин є момент набрання чинності КК, прийнятого Верховною Радою України. Норми КК зобов'язують невизначене коло осіб, в межах чинності КК, не вчиняти злочинів (позитивна кримінальна відповідальність). При цьому гарантують, надають право особам на не притягнення їх безпідставно до кримінальної відповідальності. Відповідно і державні органи, в компетенції яких вирішувати питання кримінальної відповідальності, зобов'язані реагувати лише на факти вчинення злочину і діяти лише в рамках наданих прав. Невчинення злочину особою та не притягнення її свавільно до кримінальної відповідальності означає гармонійний розвиток кримінально-правових відносин. Отже, позитивна кримінальна відповідальність реалізується фактом дотримання вимог КК не вчиняти злочину при належному функціонуванні (реагуванні) відповідних державних структур.

Об'єктивними ознаками відносин позитивної кримінальної відповідальності є наявність кримінально-правових приписів (дозволів та заборон), дотримання сторонами вимог цих приписів, суб'єктивними ознаками — обов'язок сторін діяти відповідно до цих приписів.

Коли ж особа вчиняє злочин, вона зобов'язана відповідати за нього, перетерпіти передбачені КК заходи реагування за вчинене при дотриманні наданих їй законом прав. Державний орган зобов'язаний реагувати щодо особи, яка вчинила злочин, але лише в рамках прав, визначених законом (негативна кримінальна відповідальність). Об'єктивними ознаками відносин негативної кримінальної відповідальності є наявність кримінально-правових приписів (дозволів та заборон); вчинення діяння, передбаченого КК, що містить склад

злочину; належне реагування на вчинене; реальне перетерпіння заходів, передбачених за вчинене діяння; суб'єктивними ознаками —обов'язок сторін діяти відповідно до цих приписів.

Негативна кримінальна відповідальність, як обов'язок зазнати заходів впливу КК, перетерпіти їх реально, «породжує» виникнення інших видів відносин, через які і може бути реалізована. Тому подальше реагування державного органу на вчинення особою злочину відбувається в рамках кримінально-процесуальних відносин, які не усувають кримінально-правових відносин. Адже особа, яка вчинила злочин, зобов'язана відповідати за вчинене, перетерпіває заходи впливу, передбачені КК, маючи право на законне розв'язання питання. Відповідні державні органи зобов'язані реагувати на факт вчинення злочину в рамках наданих прав. Права і обов'язки сторін кореспондуються між собою: особа зобов'язана відповідати за вчинене, державні органи реагувати на злочин. Особа, яка вчинила злочин, має право на неупереджене реагування, а органи держави — діяти лише по закону. Все це обумовлюється фактом існування кримінально-правових відносин.

З набранням законної сили вироку суду, подальша реалізація негативної кримінальної відповідальності — відбування засудженою особою покарання відбувається в рамках кримінально-виконавчих відносин, поява яких обумовлюється саме кримінально-правовими відносинами. Кримінально-процесуальні відносини на цей момент себе вичерпали, але кримінально-правові відносини продовжуються. Адже особа, яка вчинила злочин, зобов'язана перетерпіти передбачені КК заходи реагування, визначені вироком суду, і починає відбувати призначене їй покарання, маючи відповідні права. А державний орган — виконує покарання і вправі діяти лише відповідно до закону. Адже покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

Факт відбуття особою покарання означає, що кримінально-виконавчі відносини в даному конкретному випадку вичерпались. Кримінально-правові відносини продовжують свої «життя», за винятком, коли фактом відбуття покарання судимість погашається. І лише з погашенням чи зняттям судимості негативна кримінальна відповідальність щодо конкретної особи себе вичерпує (можливі випадки закінчення негативної кримінальної відповідальності раніше, згідно до правових встановлень, наприклад, у разі звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим).

Викладене розуміння кримінальної відповідальності сприятиме цілісному її сприйняттю, дотриманню прав і свобод людини, забезпеченню законності та ефективності в діяльності державних органів по запобіганню злочинам, в кримінальному провадженні, виконанні покарань.

Література:

1. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть: Конспект лекций. — Днепропетровск: Пороги, 1992, с. 23-24.
2. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. — 2 –е изд. перераб. и доп. — М.: Изд-во БЕК, 1999, с. 260-261.
3. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. — К.: Атіка, 2004, с.16-30.

4. Дудоров О. О. Кримінальна відповідальність: аналіз основних наукових концепцій. Цитується по виданню: Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права. — Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Є. О. Дідоренка, 2010, с.81-91.
5. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. — М.: Юрид. лит., 1963, с. 25.
6. Коржанський М. Й. Уголовне право України. Частина Загальна: Курс лекцій. — К.: Наукова думка та Українська правнича група, 1996, с. 60.
7. Новий словник української мови. В 3-х томах. — К.: Видавництво «Аконіт», 2008, т. 2, с. 6.
8. Новий словник української мови. В 3-х томах. — К.: Видавництво «Аконіт», 2008, т. 1, с. 317.
9. Новий словник української мови, т. 2, с. 766.
10. Новий словник української мови, т. 1, с. 775.
11. Новий словник української мови, т. 2, с. 410.
12. Новий словник української мови, т. 1, с. 317.
13. Философский энциклопедический словарь. — М.: Сов. Энциклопедия, 1983, с. 469.
14. Новий словник української мови, т. 2, с. 650.
15. Цит. по монографії: Волков Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность. — Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1965, с. 124.
16. Див., напр.: Тащилин М., Годило Н. Уголовная ответственность и формы ее реализации // Уголовное право. — 2004. — №4. — С. 53-54; Журавлев М., Журавлева Е. Понятие уголовной ответственности и формы ее реализации // Уголовное право. — 2005. — №3. — С. 28-31, а також наведені в даній статті наукові праці згаданих вчених.
17. Философский энциклопедический словарь, с. 470.
18. Теорія держави та права: Навчальний посібник. — К.: НАВС, Освіта України, 2017, с. 194.

УДК 343.341

*Добкіна Катерина Робертівна,
кандидат юридичних наук, доцент
декан юридичного факультету*

*Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури
та технологій,*

*Мартинюк Юлія Олександрівна,
студентка 2 курсу магістратури*

*юридичного факультету Інституту управління технологій та права
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна*

ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ АБО ІНШИМИ НЕЗАКОННИМИ УГОДАМИ ЩОДО ПЕРЕДАЧІ ЛЮДИНИ

***Анотація.** У статті здійснюється правовий аналіз поняття торгівлі людьми, як суспільно-небезпечного явища. Розкриваються характерні риси цього злочину та проводиться історичний аналіз нормативно-правових актів з боротьби торгівлею людьми у міжнародному правовому полі.*

***Ключові слова:** торгівля людьми, звідництво, работоргівля, контрабанда біологічним матеріалом людини.*

***Summary.** The article deals with the legal analysis of the concept of human trafficking as a socially dangerous phenomenon. The features of this crime are revealed and a historical analysis of legal acts on combating human trafficking in the international legal field is conducted.*

Human trafficking or other unlawful transfer of human rights is one of the most egregious human rights abuses that are gaining public attention. Trafficking in human beings is now considered to be the third largest source of organized crime after drugs and weapons. Ukraine and the EU, as well as the entire international community, are working hard to comprehensively regulate the protection of victims of trafficking and the responsibility of traffickers.

The modern science of criminal law of Ukraine is based on a series of works in which many aspects of this crime have been investigated (Ishchenko VA, Anishchuk N., PA Vlasov, OV Polulyakhov, etc.). Despite the fact that the law provides for liability for the commission of this offense, trafficking in human beings as a crime continues to spread, gaining considerable social and dangerous character.

The purpose of the article is to analyze the legal and legal analysis of the methods of combating trafficking in human beings in the international community.

Trafficking in human beings - is for the purpose of exploitation or removal of organs or tissues, the recruitment, transportation, transfer, concealment, sale or receipt of a person by threat of force or its use or other forms of coercion, abduction, fraud, fraud, abuse of power or vulnerability, or by bribery, in the form of payments

or benefits, to obtain the consent of the person controlling the other; a social phenomenon recognized as a crime in all countries of the world.

Every year more and more attention is paid to the problem of human trafficking in the international arena. This applies both to assistance to victims of trafficking in human beings and to the introduction of more rigorous methods of combating the phenomenon of trafficking in human beings or other unlawful transfers of human beings.

EU countries continue to improve and supplement their anti-trafficking legislation. Ukraine is now taking on international experience in combating trafficking in human beings, joining international organizations that pay close attention to this issue, and providing comprehensive assistance to victims of trafficking in human beings.

Keywords: trafficking in human beings, pandering, slavery, smuggling of biological material of man.

Постановка проблеми. Торгівля людини або інша незаконна угода щодо передачі людини - одне із найбрутальніших порушень прав людини, що привертають увагу суспільства. Нині торгівля людьми вважається третім за величиною джерелом доходів організованої злочинності після наркотиків та зброї. Україна та країни ЄС, як і вся міжнародна спільнота, докладають зусиль для всебічного правового регулювання питання захисту осіб, постраждалих від торгівлі людьми та відповідальності осіб, що вчиняють торгівлю людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наука кримінального права України ґрунтується колі робіт, у яких досліджено багато аспектів цього злочину (Іщенко В.О., Аніщук Н., П.О. Власов, Полуляхов О.В. і ін.). Незважаючи на те, що законодавством передбачена відповідальність за здійснення цього правопорушення, торгівля людьми, як злочин, продовжує розповсюджуватися, набираючи неабиякий суспільно-небезпечний характер.

Мета статті полягає в історично-правовому аналізі методів боротьби за торгівлю людьми у міжнародній спільноті.

Виклад основного матеріалу. Характерним для терміну «торгівля людьми» є неоднозначне його розуміння. Під торгівлею людьми розуміють:

- работоргівлю;
- вивезення на продаж тільки за кордон;
- продаж людини з метою незаконного вилучення її органів.

Іноді під торгівлею людьми розуміють звідництво, проституцію в межах країни, контрабанду людей та окремі дії по заволодінню людиною, відірвані від інших дій, обов'язкових для торгівлі.

Н. Аніщук (2002) визначив, що на зростання такого явища як торгівля людьми впливають наступні чинники:

- глобалізація економіки і підвищення трудової мобільності (міграції);
- ріст попиту на так звані “послуги приватного характеру” в розвинутих країнах;
- зростаючий рівень безробіття серед жінок;
- збільшення кількості населення, що живе за межею бідності в країнах, що розвиваються;

- збільшення кількості людей, що користуються Інтернет, який майже не контролюється з точки зору закону і нерідко використовується зі злочинною метою.

Дійсно, саме ці фактори досить сильно впливають на те, що з кожним роком випадків торгівлі людьми у світі та, безпосередньо в Україні, стає дедалі більше.

В сучасному розумінні, проблема торгівлі людьми постала для України після падіння Берлінського муру та дезінтеграції СРСР. Зростання безробіття, особливо жіночого (понад 80%), неухильне зниження життєвого рівня населення, поступове втягнення країни до глобального ринку обміну товарів та послуг - усе це створило умови для поширення цього виду злочину і в Україні. До того ж, специфіка географічного положення країни, «прозорість» українських кордонів певною мірою сприяли тому, що Україна опинилася на перехресті світових шляхів транспортування «живого товару» і почала використовуватися злочинними міжнародними угрупованнями як країна-транзит і країна-донор одночасно.

Загостренню криміногенної ситуації сприяє також те, що сьогодні Україна стала центром міграційних потоків, своєрідною буферною зоною між Західною Європою і державами третього світу. Останнім часом проблема нелегального переправлення осіб, які є громадянами багатьох країн Азії та Африки, через державний кордон України стає дедалі більш актуальною. Це зумовлює підвищену увагу до цієї проблеми як з боку України, так і ЄС.

Безперечним є й той факт, що для України такий злочин, як торгівля людьми не є новим. Дослідники відзначають: іще впродовж XV – XVII ст. українці були вагомим джерелом надходження рабів на татарські невольничі ринки в Криму. Звідти їх розвозили по країнах Середземномор'я. Найдорожчим людським товаром у татар уважалися українські жінки. Полон і продаж у рабство були звичайним явищем у долі жінок-українок.

Проте, проблема торгівлі саме жінками була і є гострою не лише для України, а і для всього світу.

Щороку десятки тисяч жінок стають предметом торгівлі; їх одурюють, примушують, продають і, в більшості випадків, схиляють до життя і праці в рабських умовах як повії або потогінні виробництва, домашні служниці або дружини. Комісія з прав людини ООН визначила торгівлю жінками як сучасну форму рабства. Незалежно від того, з якою метою здійснюється торгівля жінками і людьми загалом, останні стають при цьому об'єктами звалтувань, биття і психологічних тортур. Порушення загальнолюдських прав людей, зв'язане з використанням їх як предмету торгівлі, відбувається і в тій країні, звідки їх вивозять, і в тих, куди привозять.

Торгівля жінками стала предметом неспокою міжнародної громадськості вже в кінці XIX-го сторіччя. Тенденція збільшення торгівлі жінками і втягування їх в проституцію стала характерною для більшості країн світу того часу і вимагала організаційної боротьби з ці соціальним злом. Тому проблема була піднята ще в 1899 році в Лондоні на міжнародному конгресі з питань боротьби з торгівлею жінками, пов'язаною з проституцією. Потім, в 1904 році, в Парижі більшість держав Європи підписали Міжнародна угода, направлена на боротьбу з «білим рабством» - торгівлею жінками. Термін виник тому, що у той час особлива увага приділялася жінкам з Великобританії, яких примушували займатися проституцією в країнах континентальної Європи. Пізніше

європейськими державами було підписано ще дві міжнародні угоди про співпрацю по захисту жінок і запобіганню торгівлі людьми (1910 і 1921 рр.).

У 1933 році була прийнята міжнародна Конвенція про заборону торгівлі жінками, а в 1949 нова міжнародна організація – Генеральна Асамблея ООН – прийняла конвенцію про боротьбу з торгівлею людьми і експлуатацією проституції третіми особами. Ця Конвенція значно розширила круг дій, які держави домовилися вважати злочинними в сферах торгівлі людьми і сексуальній експлуатації.

Наступним важливим кроком стало ухвалення в 1979 році Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка вступила в силу в 1981 році. Шоста стаття цієї Конвенції вимагає від держав ухвалення і виконання відповідних законів, сприяючих припиненню всіх видів торгівлі жінками.

Потім послідувала Декларація ООН про викорінювання насильства проти жінок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1993 році. У цьому документі продаж жінок, їх експлуатація і примушення до проституції чітко названі видом насильства проти жінок, яке держави зобов'язані викорінювати.

Нарешті в 1977 році в Гаазі (Нідерланди) відбулася Європейська Міністерська конференція, що проходила під керівництвом Європейської Співдружності. Там була прийнята Гаазька Міністерська декларація європейських рекомендацій з приводу ефективних заходів по запобіганню і боротьбі з торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації.

Здійснюється також незаконний вивіз дітей, якому неабиякою мірою сприяє маса безпритульних дітей, яких можна вивести, не оформляючи ніяких операцій, зокрема незаконного характеру. За даними прикордонних і міграційних служб, щорічно через державні кордони не пропускають тисячі жінок і дітей, яких неправомірно намагаються перемістити в інші держави по фальшивих паспортах, запрошенням візам.

Відмічено зростання числа злочинних груп, що займаються сексуальною експлуатацією дітей, виготовленням і розповсюдженням порнографічної продукції з використанням неповнолітніх. Набула поширення торгівля дітьми з метою експлуатації їх як дешева і безкоштовна робоча сила.

20 листопада 1989 року 44 сесія Генеральної Ассамблеї ООН прийняла Конвенцію про права дитини.

У Конвенції про права дитини записано, що держави-учасники приймають всі необхідні заходи для запобігання викраданню дітей, торгівлі дітьми або їх контрабанді в будь-яких цілях і в будь-якій формі (ст. 35). Держави-учасники зобов'язуються приймати заходи для боротьби з незаконним переміщенням і поверненням дітей з-за кордону (ст.11), захищати дитину від всіх форм сексуальної експлуатації.

У грудні 2000 року на 55 сесії Генеральної Ассамблеї ООН підписується конвенція проти транснаціональної організаційної злочинності та протоколи, які доповнюють її «Протокол про попередження і перетин торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покаранні за неї» (далі – Протокол Палермо) і «Протокол проти незаконного ввезення мігрантів по суші, морю і повітрям». Конвенція Палермо і вказані Протоколи вступили в силу у вересні 2003 року.

Торгівля жінками і дітьми з метою трудової і сексуальної експлуатації є серйозним і все більш поширеним різновидом міжнародної організованої

злочинності. Величезні прибутки в ній поєднуються з відносно невеликим ризиком для злочинців.

О.П. Власов (2002) визначив сім критеріїв, за якими оцінюється діяльність урядів різних держав щодо боротьби з проблемою торгівлі людьми. Серед них:

- чи докладає уряд активних зусиль для розслідування і переслідування в судовому порядку актів торгівлі людьми на території своєї держави;

- чи захищає жертв работоргівлі;

- чи проводить акції просвіти населення для запобігання торгівлі людьми;

- чи співпрацює з іншими державами;

- чи докладає зусиль до переслідування в судовому порядку державних посадових осіб, яку приймають участь в работоргівлі, чи сприяють їй та ін.

Виходячи з цих критеріїв країни світу поділені на три категорії:

- які повністю дотримуються їх (з пострадянських держав до них увійшла тільки Латвія);

- які дотримуються не повністю, але намагаються дотримуватись (в цій групі опинилась більшість пострадянських держав);

- уряди яких не повністю дотримуються мінімальних стандартів і не докладають значних зусиль (Киргизстан, Вірменія, Таджикистан, Білорусія, Росія, Афганістан, Іран, Саудівська Аравія, Греція, Індонезія).

В Україні, для посилення протидії торгівлі людьми, в 2011 році був прийнятий Закон «Про протидію торгівлі людьми».

Влітку 2013 року затверджені Методичні рекомендації щодо надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, а також програми навчання спеціалістів щодо надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

З 2012 року Міністерство соціальної політики України є національним координатором у сфері протидії торгівлі людьми. З того часу відбувся перерозподіл функцій різним підрозділів, що здійснюють заходи з протидії торгівлі людьми, на обласному рівні.

Зараз в Україні є встановлені органами державної влади види допомоги громадянам України, іноземцям, а також особам без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми на території України. Це така допомога як:

- встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

- медична, психологічна, правова та інша допомога незалежно від місця проживання;

- тимчасове розміщення у закладах допомоги;

- одноразова матеріальна допомога у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

- допомоги у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку тощо.

Висновок. Торговля людьми — здійснювані в цілях експлуатації або вилучення органів або тканин, вербування, перевезення, передача, приховування, купівля-продаж або отримання людини шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примушення, викрадання, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу,

у вигляді платежів або вигод, для отримання згоди особи, контролюючої іншу особу; соціальне явище, що визнається злочином у всіх країнах світу.

З кожним роком все більше уваги проблемі торгівлі людьми приділяється на міжнародній арені. Стосується це як допомоги постраждалим від торгівлі людьми, так і впровадження більш жорстких методів боротьби з таким явищем як торгівля людьми або інші незаконні угоди щодо передачі людини.

Країни ЄС продовжують вдосконалювати та доповнювати свої законодавства щодо боротьби із торгівлею людьми. Зараз Україна переймає міжнародний досвід щодо боротьби із торгівлею людьми, входить до міжнародних організацій, що приділяють вагомому увагу цій проблемі, а також здійснює всебічну допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Література:

1. Аніщук Н. До проблеми работоргівлі жінками // Право України. –2002. -№ 9.
2. Власов П.О. Запобігання торгівлі людьми: Інформаційно-практичний посібник. – Д.: Поліграфіст, 2002. –68 с.
3. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. - №19-20. – Ст. 173.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 111.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №25-26. – Ст. 131.
6. Загальна декларація прав людини: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
9. Іщенко В.О. Торговля жінками та дітьми (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби): Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 247 с.
10. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. спец. Вищих закладів освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.Я. Тація, В.В. Сташиса. –Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2002. – 496 с
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року/За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.-К.:Каннон, А.С.К., 2002. – 1104с
12. Полуляхов О.В. Проблеми вдосконалення протидії злочинним угрупованням, пов'язаним з торгівлею людьми. //Вісник Національного університету внутрішніх справ. – випуск 23. – Харків, 2003
13. Пясковський В. Поняття та криміналістична характеристика торгівлі людьми. //Вісник прокуратури № 5. – 2003 р.;
14. Торговля людьми в Україні. Оцінка заходів, спрямованих на протидію. ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АМР США, Британська Рада. Київ. 2004. – 247 с.

УДК 341.1/8, 341/4

Мікічурова Ольга Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського та
транспортного права, юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури
та технологій,
м. Київ, Україна

ДЕФІНІЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Анотація. В статті досліджується поняття міжнародного тероризму, з'ясовується походження, зміст та обсяг цього поняття, аналізуються доктринальні погляди на визначення міжнародного тероризму та з'ясовуються його сутнісні ознаки, дається загальна характеристика міжнародного співробітництва держав в рамках ООН щодо кодифікації міжнародних злочинів та визначення міжнародного тероризму, пропонується авторська дефініція злочину міжнародного тероризму.

Ключові слова: терор, тероризм, міжнародний тероризм, міжнародні злочини, міжнародне право.

Summary. The article explores the concept of international terrorism, clarifies the origin, content and scope of this concept, analyzes the doctrinal views on the definition of international terrorism and clarifies its essential features, gives a general description of the international cooperation of states within the UN within the codification of international crimes and the definition of international terrorism, offers the author's definition of the crime of international terrorism.

The author emphasizes that the problem of war and peace for the present world and security remains the most pressing among other global problems of our time and notes that one of the specific types of war in international space is international terrorism. Every year more and more people are killed by terrorist acts, and there is no effective mechanism for counteracting this phenomenon and there is no single view of this phenomenon among scientists and in international law.

The term - "International terrorism" is considered by various authors as an international crime, an international criminal offense, a crime of an international kind or a criminal act of a general criminal kind, which inevitably affects its features. The independent composition of international terrorism is still missing from the draft Code of Crimes against Peace and Security of Humanity 1996 and in the Rome Statute of the International Criminal Court 1998. One explanation for such non-specificity in the definition and punishment of the crime of international terrorism is the politicization of this concept and its estimates. So far, terrorism often acts as an effective instrument in the conflicts of developed and third world countries, and it does not help to find consensus of its definition.

I propose after analysis the doctrine and practice of implementing international law to define international terrorism as: the planning, implementation, organization, promotion or financing of acts of terrorism that have caused or may have grave international consequences: an international armed conflict; complications of diplomatic activity of states; mass casualties; large-scale, serious environmental damage; mass violations of human rights, etc.

Keywords: terror, terrorism, international terrorism, international crimes, international law.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців та дослідників даної теми та суміжних її аспектів варто виділити Ю. М. Антонян, І. П. Бліщенко, П. Д. Біленчук, Г. Вордлоу, Л. Н. Галенська, Ю. А. Иванов, В. Н. Кудрявцев, Дж. Ламберт, У. Р. Латипов, Є. Г. Ляхов, Л. А. Моджорян, В. П. Панов, У. Сломансон, С. І. Цветков та інші.

Метою дослідження є визначення обсягу та змісту поняття міжнародного тероризму, його основних ознак та дефініція цього явища.

Викладення основного матеріалу. Для нинішнього світу проблема війни та миру та забезпечення безпеки залишається чи не найактуальнішою з поміж інших глобальних проблем сучасності. Одним із специфічних видів війни в міжнародному просторі є міжнародний тероризм. Кожного року від дій терористів гине все більше людей, а ефективного механізму протидії цьому явищу так і не має, як немає і єдиного погляду на це явище і серед науковців, і в міжнародному правовому просторі. Не можна заперечувати того факту, що нині, як ніколи, світ динамічно змінюється, з'являються нові сфери для міжнародно-правового врегулювання і, як наслідок, з'являються нові норми міжнародного права, які об'єднуються в цілі галузі міжнародного права. Боротьба з тероризмом відноситься до галузі міжнародного кримінального права, яка все ще знаходиться у стадії становлення. Міжнародне кримінальне право включає групи норм матеріального і процесуального характеру. Причому часто пріоритет віддається саме нормам процесуального характеру. [1, с.6]

Так, на думку В.Е. Грабаря, «міжнародне кримінальне право до ХХ століття було головним чином процесуальним. Питання цієї частини зводиться, в основному, до двох: просторовій дії кримінального закону (межі кримінально-правової компетенції державної влади) і до взаємного сприяння держав при здійсненні ними своїх каральних функцій, особливо шляхом видачі злочинців». [2, с.45]

Що ж стосується співпраці держав у боротьбі з тероризмом, то вона носить більшою мірою «процесуальний» характер і нині. Матеріальні ж норми лише визначають окремі види терористичних актів. Спроби виробити універсальне визначення міжнародного тероризму не закінчились успіхом.

Отже, поняття міжнародного тероризму і досі не знайшло свого остаточного та повного визначення на універсальному рівні, через що виникають складнощі у його ідентифікації та протидії цьому явищу в міжнародних масштабах.

Поняття «міжнародний тероризм» етимологічно тісно пов'язано з поняттям «терор», «тероризм». Для визначення цих понять треба перш за все визначити їх зміст та обсяг.

Зміст поняття – сукупність суттєвих ознак предметів, на підставі яких їх узагальнюють та виокремлюють у класи.

Обсяг поняття – клас предметів, які узагальнюють у понятті і кожному з яких притаманні ознаки, що складають зміст поняття. [3, с.57]

Зміст і обсяг понять взаємопов'язані, що виражається у логічному законі зворотного відношення між обсягом і змістом поняття, який визначається так: зі збільшенням змісту поняття зменшується його обсяг і зі збільшенням обсягу поняття зменшується його зміст.

Поняття «терор» є первинним з поміж двох інших. Воно є найбільш загальним і за обсягом є найбільшим з трьох представлених понять. В перекладі з латинського «terror» означає страх, жах. Вперше терор як метод політичної дії з'явився під час Великої французької революції та використовувався радикально налаштованими революціонерами проти політичних опонентів.

Дослідник тероризму Жаринов визначає терор як: «Спосіб вирішення політичних проблем шляхом насилля». [4, с.23]

Західні дослідники: А. Томас та А. Келлі визначають «терор» як «спосіб, за допомогою якого, ті, хто вважає себе ущемленими у своїх правах і кому бракує військової, економічної чи політичної сили для здійснення своїх цілей, змушують своїх опонентів йти на необхідні політичні поступки за допомогою погроз». [5, с.94]

Але застосування насилля може відбуватись як по відношенню до державної влади ворожими до її політики угрупованнями, так і навпаки – державою по відношенню до політичної опозиції.

На думку В. І. Замкової та М.З. Ільчикова потрібно розрізнити ці два поняття. Так вони зазначають: «Більш правомірним і логічним поняття «терор» відносити до політичних сил, що знаходяться у владі, що спирається на владні структури і репресивний апарат придушення, армію, контррозвідку, різні спецслужби та інше, тобто які об'єктивно є більш сильною стороною в конфлікті і протиборстві; поняття ж «тероризм» відноситься до опозиційних сил, що виступають проти «істеблішменту» і об'єктивно є стороною слабшої». [6, с.8]

З ними погоджуються В.В.Вітюк и С.А.Ефіров зазначаючи що терміни «тероризм» та «терор» слід вживати з урахуванням конкретного контексту. [7, с.220]

Я вважаю розмежування цих понять необхідним та погоджуюсь у визначеннях з переліченими вище науковцями.

Термін «тероризм» походить від терміну «терор». Обсяг поняття «тероризм» є меншим за обсяг поняття «терор».

Так, К. Жаринов визначає тероризм як: «притаманна опозиційним політичним групам діяльність». [4. с.23]

А. І. Долгова визначає тероризм як вчинення суспільно небезпечних діянь щодо життя, здоров'я людей, прав і законних інтересів різних суб'єктів заради примусу третьої сторони до прийняття необхідних терористам рішень. [1, с.9]

І. А. Яковенко дає таке визначення: «Тероризм - це публічно здійснювані загальнонебезпечні дії або загрози, спрямовані на залякування населення або соціальних груп, з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення чи відмови від нього в інтересах терористів» [8, с.166]

Визначення В. Маллісона і С. Маллісона є таким: «Тероризм – це систематичне використання крайнього насильства для досягнення публічних і політичних цілей». [9, с.320]

Антипенко В.Ф. дає таке визначення цього поняття: «...тероризм – це застосування насильства з метою порушення недоторканості національних та наднаціональних інститутів шляхом залякування, здійснюваного через спричинення безвинних жертв, а також ушкоджень матеріальних засобів, які викликають настання інших суспільно-небезпечних наслідків або утворюють загрозу їх настанню». [10, с.76]

Мені найбільше імпонує визначення тероризму запропоноване Дьоміною Н.А., відповідно до якого: «Тероризм – це особлива протиправна форма насильства, сутнісною особливістю якої є залякування, намір створити атмосферу жаху, обстановку соціальної незахищеності, дестабілізувати політичну ситуацію з метою примусити структури влади прийняти вигідні для терористів рішення. [11, с.335]

На даний момент в науці та практиці існує більше 150 визначень тероризму, проте жодне з них не є загально визнаним.

Отже, його визначення є не простою задачею. Для цього варто встановити зміст поняття «тероризм», який розкривають сутнісні ознаки цього явища серед яких пропоную виділити наступні:

- 1) тероризм становить протиправне застосування насильства або погрозу вчинення насильства;
- 2) тероризм відрізняється публічним характером та обов'язковою наявністю потерпілих;
- 3) характерною рисою тероризму є навмисне створення обстановки страху та паніки в суспільстві;
- 4) метою терористичних акцій є примушення держави до вчинення певних політичних дій або відмови від них;
- 5) обов'язковою є певна програма досягнення цілей (політичних, релігійних, сепаратистських, національних).

Поняття «міжнародного тероризму» є похідним від поняття «тероризму», є його складовою частиною. Так, за різними ознаками тероризм класифікують на декілька видів: соціальний, національний, територіально-сепаратистський, релігійний, кримінальний, внутрішньодержавний та міжнародний.

Отже, обсяг поняття «тероризм» є ширшим за обсяг поняття «міжнародний тероризм» і включає його.

Поняття «міжнародний тероризм» так само як і поняття «тероризм» не має поки що загально визнаного визначення. Дискусії щодо визначення цього поняття тривають вже довгий час як на національному рівні окремих держав так і в міжнародному просторі.

Що до дефініції «міжнародного тероризму» на міжнародному рівні, то варто зазначити, що держави в різні часи надавали ООН пропозиції щодо

визначення цього поняття, проте до єдиного визначення та розуміння вони так і не дійшли. Причиною цього є передусім, небажання держав пов'язувати себе зобов'язаннями щодо незастосування насилля у будь-якій формі у своїй зовнішній політиці, також, до причин можна віднести - різні бачення державами цього поняття через протилежні оцінки ними сучасних міжнародних відносин та джерел загроз, що об'єктивно існують в світі, розбіжності в розумінні міжнародної та національної безпеки, різницю в правових системах та інші.

Так Великобританія надала ООН таку пропозицію щодо визначення міжнародного тероризму, це - «такі дії окремих осіб чи груп осіб, які за будь-яких умов є неприпустимими, наприклад, ці дії зачіпають невинних осіб, тобто осіб, що не мають стосунку до мети політичних актів». [12] Дане визначення видається неконкретним та занадто розширеним.

Зустрічаються також і навпаки, занадто звужені визначення міжнародного тероризму. Наприклад, Венесуела запропонувала таке визначення міжнародного тероризму: «Тероризм – це будь-яка загроза примусу чи акт примусу, що становить загрозу для життя невинних людей або таке що викликає їх загибель чи піддає ризику основні права та свободи, такі дії, що здійснюються однією особою чи групою осіб на іноземній території, у відкритому морі або на борту повітряного судна, що знаходиться в повітрі над простором відкритого моря, в цілях насадження терору або досягнення якої-небудь політичної цілі». Незважаючи на те, що визначення є об'ємним воно не є повним і не включає суттєвого суб'єкта терористичної дії – держави.

Подібне визначення було внесено в Спеціальний комітет ООН з міжнародного тероризму Сполученими Штатами Америки, в якому тероризм визначався як: «протизаконні акти, що здійснюються іноземцями проти іноземців і що тягнуть за собою міжнародні наслідки».[12] Це визначення також не є повним через обмежене визначення кола суб'єктів здійснення актів тероризму.

Але реалії сьогодення змушують держави виробити офіційне поняття тероризму перш за все для створення матеріальної норми, яка стала б юридичною основою протидії актам тероризму.

Російські вчені Н.Б. Крилов і Ю.А. Решетов зазначають про необхідність створення загального визначення тероризму і наголошують що «мова йде про настільки важливу політико-правову проблему, що неточне її визначення, навіть в науковій дискусії, може негативно вплинути на світову політику». [13, с.78]

А один з відомих американських суспільствознавців Д. Лонг з цього приводу зазначає: «Незважаючи на великий громадський інтерес, все ще відсутня згода в розумінні того, що є тероризмом ... Ніхто з учених досі не досяг успіху в створенні загальної теорії тероризму». [14, с.32]

В доктрині є різні визначення міжнародного тероризму і різні погляди на його природу.

Наприклад Н.С. Беглова вважає міжнародний тероризм «продовженням внутрішнього тероризму», а також його «виходом за межі кордонів тієї або іншої держави». [15, с.40]

С. Солан говорить про міжнародний тероризм як про «тероризм без меж» (non - territorial terrorism) і розглядає його в якості «форми терору, не обмеженого рамками певної географічної території». [16, с.3]

А. И. Зябкий доходить висновку, що «міжнародний тероризм - це складне політико-правове явище, яке включає акт терору, інтерес, що зачіпає, принаймні двох країн, терористські групи різного толку, а також «терористичні доктрини», що обґрунтовують використання насильства як правомірної діяльності для вирішення соціально-політичних питань». [17, с.89]

Т.С. Бояр-Созонович в якості критеріїв «міжнародності» тероризму пропонує враховувати, по-перше, чинник території і національності, і, по-друге, вплив на міжнародну систему. [18, с.35]

Д.Б. Левін визначає міжнародний тероризм як «вбивства дипломатичних представників і взагалі політичних діячів іноземних держав, здійснювані в цілях посилення міжнародної напруженості і роздмухування політичних і озброєних конфліктів». [19, с.83]

У грудні 1972 р. Генеральною Асамблеєю ООН був заснований Спеціальний комітет з питань міжнародного тероризму. Але Комітет став заручником політики, і його діяльність на практиці виявилася не такою ефективною, як очікувалося. Між його членами виникли нерозв'язні спори. Для одних були неприйнятні теорії, що прирівнюють діяльність національно-визвольних рухів до тероризму, для інших - концепція державного тероризму, тобто дій, що чиняться на державному рівні, з метою підірвання суверенітету і незалежності інших держав. [20, с.54]

В цілому, новітні наукові дослідження в сфері міжнародно-правових відносин затверджують міжнародний тероризм в якості міжнародного злочину.

Але не можна не зважати на те, що склад міжнародного злочину має бути юридично закріплений у відповідних міжнародно-правових документах.

У 1991 р. Комісія з міжнародного права ООН прийняла в першому читанні Проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства (далі - Проект Кодексу), де серед інших міжнародних злочинів перераховувався і міжнародний тероризм. У СТ.24 Проекту дається наступне визначення міжнародного тероризму : «Здійснення, організація, сприяння здійсненню, фінансування або заохочення агентами або представниками однієї держави, актів проти іншої держави або потурання з їх боку здійсненню таких актів, які спрямовані проти осіб або власності і які по своєму характеру мають мету викликати страх у державних діячів, груп або населення в цілому». [21]

Слід зауважити, що діяння, передбачені цією статтею, у разі масового поширення або завдання істотного збитку якій-небудь державі набувають значення прямої або непрямої агресії, яка вже визнана самостійним міжнародним злочином.

Проект Кодексу, згодом був направлений національним урядам для додаткового розгляду. У результаті Комісія міжнародного права ООН істотно звузила сферу застосування кодексу. Остаточний текст Проекту Кодексу, прийнятий в 1996 р., визначає п'ять злочинів проти миру і безпеки людства (а не дванадцять як передбачалося спочатку) : агресія, геноцид, злочини проти

людяності, злочину проти персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу, військові злочини. [22]

Розробники Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства розглядають акти тероризму у рамках військових злочинів (відносячи його до діянь, здійснених в порушення міжнародного гуманітарного права, вживане у разі озброєного конфлікту неміжнародного характеру). В.В. Устинов відмічає, що така кваліфікація поза сумнівом підкреслює особливу громадську небезпеку актів тероризму і підтверджує подібність тероризму до військових дій, але, проте, не відбиває в належній мірі особливостей кримінології тероризму. [23, с.357]

Цікавим є той факт, що і в деяких наукових дослідженнях не проводиться розмежувань між власне терористичними актами і іншими злочинними діями, такими як: агресія, геноцид, апартеїд і злочини, що порушують закони і звичаї війни. [24, с.269]

Ст. 19 Проекту Кодексу 1996 р. передбачає злочини проти персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу. Мета скоєння цього злочину - «перешкодити або завадити виконанню операцій ООН в рамках свого мандату» - разом із застосуванням насильства до вказаних осіб дозволяє його розглядати в якості терористичного злочину. [25]

Для визначення змісту поняття «міжнародний тероризм» необхідно визначити його сутнісні ознаки що відрізняють його від інших суміжних діянь (видів тероризму). На нашу думку до них можна віднести:

- 1) Терористи та потерпілі від них є громадянами різних держав;
- 2) Терористичний акт вчиняється за кордонами держави громадянства учасників теракту;
- 3) Підготовка до теракту та його здійснення відбувається в різних державах;
- 4) Терористичний акт направлений проти осіб, що користуються міжнародним захистом;
- 5) Здійснюється терористичний акт в одній державі, а терористи переховуються в іншій.

Отже, зміст поняття «міжнародний тероризм» становлять всі ознаки поняття «тероризм» + специфічні ознаки поняття «міжнародний тероризм».

Якщо їх об'єднати то поняття міжнародного тероризму буде мати такий зміст, що складається з усіх цих ознак:

- 1) становить протиправне застосування насильства або погрозу вчинення насильства;
- 2) відрізняється публічним характером та обов'язковою наявністю потерпілих;
- 3) характерною його рисою є навмисне створення обстановки страху та паніки в суспільстві;
- 4) метою терористичних акцій є примушення держави або міжнародної організації до вчинення певних політичних дій або відмови від них;
- 5) обов'язковою є певна програма досягнення цілей
- 6) Терористи та потерпілі від них є громадянами різних держав

- 7) Терористичний акт вчиняється за кордонами держави громадянства учасників теракту
- 8) Підготовка до теракту та його здійснення відбувається в різних державах
- 9) Терористичний акт направлений проти осіб, що користуються міжнародним захистом;
- 10) Здійснюється терористичний акт в одній державі, а терористи можуть переховуватись в іншій.

Обсяг же поняття «міжнародний тероризм», як вже зазначалось, буде меншим за обсягом від поняття «тероризм», тому що відповідно до закону зворотного відношення в логіці зі збільшенням змісту поняття зменшується його обсяг і зі збільшенням обсягу поняття зменшується його зміст.

Згідно з доктриною і практикою сучасного міжнародного права при скоєнні міжнародного злочину має місце підривання самих засад світового правопорядку, нанесення збитку законним інтересам міжнародного співтовариства держав в цілому. Тому визначення міжнародного тероризму у відповідних міжнародно-правових актах, а також в національному кримінальному законодавстві я рекомендую таке: Міжнародний тероризм – планування, здійснення, організація, сприяння здійсненню або фінансування актів тероризму, що спричинили або можуть спричинити тяжкі міжнародні наслідки: міжнародний озброєний конфлікт; ускладнення дипломатичної діяльності держав; масові людські жертви; широкомасштабну, серйозну шкоду довкіллю; масові порушення прав людини тощо.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що ряд проблем як в науковому осмисленні феномену тероризму, так і в сфері правозастосовної практики боротьби з тероризмом пов'язані саме з недосконалістю дефініції цього явища. Поняття «Міжнародний тероризм» розглядається різними авторами як міжнародний злочин, міжнародний кримінальний злочин, злочин міжнародного характеру або злочинне діяння загально кримінального характеру, що неминуче відбувається і на його ознаках. Самостійний склад міжнародного тероризму, як вже зазначалось, досі відсутній і в проєкті Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1996р., і в Римському Статуті Міжнародного Кримінального Суду 1998р. Одним з пояснень такої неконкретності у визначенні злочину міжнародного тероризму та покаранні за нього є за політизованість цього поняття та його оцінок. Поки що тероризм часто виконує функції ефективного інструменту в конфліктах розвинутих країн і країн третього світу і це не сприяє знайденню консенсусу щодо визначення цього поняття. Проаналізувавши доктрину та практику реалізації міжнародного права я пропоную визначити міжнародний тероризм, як - планування, здійснення, організація, сприяння здійсненню або фінансування актів тероризму, що спричинили або можуть спричинити тяжкі міжнародні наслідки: міжнародний озброєний конфлікт; ускладнення дипломатичної діяльності держав; масові людські жертви; широкомасштабну, серйозну шкоду довкіллю; масові порушення прав людини тощо.

Література:

1. Мікічурова О.В. Міжнародне економічне право в сфері боротьби з тероризмом. - [Монографія]. - К.: ТОВ «Видавництво «Сталь»». - 2012. – 160с.
2. Блищенко И.П., Фисиенко И.В. Международный криминальный суд/ Под ред. Ю.Н.Жданова - М.: Институт международного права. Московская высшая школа милиции 1994
3. Хоменко І. Логіка.- К:Абрис.- 2004.- 256с.
4. Жаринов К. Терроризм и террористы. - Истор. справочник - Мн. Харвест.- 1999. - 606с.
5. Салимов К.Н. Современные проблемы терроризма. – Москва.- 2000г.
6. Замкова В.М., Ильчиков М.В. Терроризм: глобальная проблема современности. – М. - 1996.- 350с.
7. Вилко В.В., Эфиоров С.А. Левый терроризм на западе: история и современность. – М. - 1987. – 324с.
8. Яковенко І.А. Тероризм. – Нева/ журнал. № 12/ - 2005г.- СПб.- Наука.- С.166.
9. Дикаев С.У. Террор, терроризм и преступления террористического характера (криминологическое и уголовно-правовое исследование)/ С.У. Дикаев. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс».- 2006. – 464 с. – (Серия „Теория и практика уголовного права и уголовного процесса”).
10. Антипенко В.Ф. Визначення поняття “безвинні жертви” у складі тероризму: актуальна проблема / В.Ф. Антипенко // Право України. – 2001.– № 6. – С. 75-77.
11. Дьоміна Н.А. Інтернаціональний тероризм і „терористичний інтернаціонал”/ Н.А. Дьоміна // Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / [під ред. А. Комарової та ін.]. – К., 2000. – С. 334-338. – (Наукове видання „Міжвідомчий науковий збірник”, т. 19(1)).
12. Василенко В.И., Теслев В.Н. Международный Терроризм как проявление глобальных противоречий. – электронный ресурс: <http://spkurdyumov.narod.ru/D40VasilTes.htm>
13. Крилов Н.Б., Решетов Ю.А. Державний тероризм - загроза міжнародної безпеки // Радянська держава і право. - 1987.- №2.- С.78.
14. Лазарев Н.Я. Терроризм как тип политического поведения // Социология. - 1993. - №8. - С.32.
15. Беглова К.С. Тероризм: пошук вирішення проблеми // США: Економіка, політика, ідеологія. - 1991.- №1.- С.40.
16. Solan S. The Anatomy of Non - Territorial terrorism: An Analytical Essay. Clandestine Tactics and Technology Series, Gaithenburg, M&: The International Association of Chiefs of Police. - 1978. - P.3.
17. Зябкий А.И. Проблема юридической квалификации терроризма как международного правонарушения // Учен.зап. Юрид.фак. С-петерб. гуманит. ун-т профсоюзов.- Вып.2 - СПб.- 1997.- С.89.
18. Бояр-Созонович Т.С. Міжнародний тероризм: політико-правові аспекти.- Київ, Одеса : Вид-во Либідь.- 1991.
19. Левин Д.Б. Ответственность государств в современном международном праве. - М.- 1966.- С.83.
20. Ємельянов В.П. Тероризм і злочини терористичної спрямованості. - Харьков, Вид-во: Рубікон.- 1997.- С.54

21. Доповідь Комісії Генеральній Асамблеї про роботу її 43-ої сесії// Щорічник до місії міжнародного права. - 1991.- Том II.- Ч.2. - <https://www.un.org/ru/>
22. Доповідь Комісії міжнародного права про роботу її 48-ої сесії 6 травня - 26 липня 1996 р. Генеральній Асамблеї. - Офіційні звіти. - 51-а сесія.- Доповнення №10(A/51/10). - ООН. Нью-Йорк.- 1996.- <https://www.un.org/ru/>
23. Устинов В.В. Международно-правовые проблемы борьбы с терроризмом: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.10 : Москва, 2002.- 594 с.

Шановні автори!

Вимоги до статей

1. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

Стаття має містити структурні елементи наукової статті відповідно до вимог Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05/01.

1. Редакція журналу наполегливо рекомендує при виборі теми статті орієнтуватися на основні напрями розвитку правової науки.

- Постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

- формулювання цілей статті (постановка завдання);

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновки досліджень (які містять наукову новизну та (або) мають важливе теоретичне та (або) практичне значення).

2. З метою підвищення індексів цитування наших авторів, редакція журналу рекомендує подавати статті, написані англійською або українською мовами.

3. Статті англійською мовою, які перекладені з української або російської мови, мають супроводжуватися текстом на мові оригіналу, оформленому у відповідності до даних вимог.

4. До статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів необхідно додати – рекомендацію наукового керівника чи рецензію особи, яка має науковий ступінь доктора (кандидата) юридичних наук, яка є фахівцем у галузі знань, що стосується тематики дослідження статті.

2. ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ

2. Стаття обов'язково має містити:

а) П.І.Б. автора(-ів) і назва статті, УДК;

б) анотація на двох мовах (укр., англ. – 1800 знаків);

в) ключові слова та словосполучення (не менш 3, але не більш 8) виділити напівжирним;

г) відомості про автора (-ів) (повністю – прізвище, ім'я, та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи або навчання, місто).

2.1. Перед назвою статті вказати рубрику, в якій її бажано опублікувати.

2.2. Обсяг статті – не більше 10 машинописних сторінок через 1,5 інтервалу, шрифт 14-го кегля;

2.3. Посилання на джерела робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, а самі назви джерел наводити в кінці тексту статті у порядку згадування. Кожне джерело з нового рядка.

- Назви і дати прийняття законів та інших нормативно-правових актів наводити у тексті і до списку літератури їх не включати;

- В тексті статті виділяти напівжирним ключові терміни, а шрифтом 12-го кегля – приклади із судової практики, смислові відступи тощо.

- Мова публікацій: українська, російська, англійська.

Журнал приймає заявки на рекламу, а також на спецвипуски з актуальних тем досліджень

Тел. редакції: +38(097)299-42-13

**Видавець: ТОВ «ГАЛЛАПРИНТ»
ISSN 2663-6352**

**Матеріали друкуються мовою оригіналу в редакції авторів.
Журнал рекомендовано до друку вченою радою Державного університету
інфраструктури та технологій
(протокол № 5 від 31.10.2019р.)
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23172-13012 Р від 23.03.2018 р.**

Формат 70×108 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9.8
(формат 70×108 1/16)
Умовн. Фарбо відбитків 9. Тираж 100
Надруковано з готових форм у ТОВ «ГАЛЛАПРИНТ»,
02160, м.Київ, пр-т Соборності, 7-А, оф. 727

© Товариство з обмеженою відповідальністю
«ГАЛЛАПРИНТ», 2018.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 23172-13012 Р від 23.03.2018 р.
Поштова адреса редакції: 02160, м.Київ, пр-т
Соборності, 7-А, оф. 727
Тел. +38(044) 229 35 27